HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ

EZREDES.

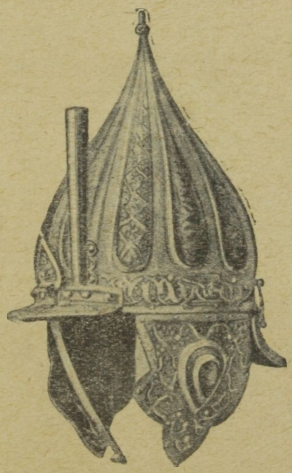

1919—1921. ÉVFOLYAM.
(XX—XXII. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.
1921.

TARTALOM.

		Lap
Báró Karg György:	Hadihajóink részvétele a Lovčen bevételénél (1914—1918.)	126
Kemény Lajos:	Kassa város edictoma 1644-ből	223
Kárffy Ödön:	Az északnyugati végvárak megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése (1612.)	198
Lukinich Imre:	Adatok Wesselényi Ferencz füleki kapitányságához (1634—1638.)	78
Pogány Sándor:	Magyar vörös katonák Oroszországban	137
Reiszig Ede:	A János-lovagrend szerepe a magyar hadtörténelemben az Árpádok korában	109
Relković Néda:	I. Lipót királynak 1682-ben kelt rendtartása az átvonuló katonaság számára	171
Sebestyén József:	Az 1797-i komárommegyei nemesi felkelés	148
Székely Ottokár:	Hunyadi János első török hadjáratai (1441—1444.)	1
Sznistsák Béla:	Áthajózás a Drinán és a Piavén (1914—1918.)	93
Tóth Zoltán:	Ludendorff Erich könyve a világháboruról	176
Udvary Jenő:	Psychológiai megfigyelések a harcztérről (1914—1918.)	157
Vadnai Emil:	Részletek a 10-ik isonzói csatából (1914—1918.)	65

HUNYADI JÁNOS ELSŐ TÖRÖK HADJÁRATAI.

(1441—1444.)

1. Bevezetés.

Nándorfejérvár az 1426-i tatai szerződés révén került ismét magyar kézbe. E szerződésben Magyarország kötelességének ismerte el, a mit állami létének épsége amúgy is megkivánt, hogy t. i. a védelmi vonalat a török ellen a magyar határokon túl, Szerbiába tolja előre; *Lázárevics István* a szerb deszpota pedig viszonzásul s a védekezés támaszpontjául visszaadta Magyarországnak Nándorfejérvárt.

Ez a vár azután a törökkel vívott harczok középpontja lett. A falai körül lezajlott harczokat egész Európa oszthatatlan figyelme kísérte végig és a magyarok megfeszített erővel védték Magyarország kulcsát, Nyugat keleti bástyájának e kapuját, mint akkor nevezték: az «*antemurale totius Christianitatis*»-t. Itt fogták fel az életerős ozmán hatalom első és legsúlyosabb csapásait, csaknem egy századig itt törtek meg a török terjeszkedés hullámai.[1] A későbbi fejlemények bebizonyitották, mennyire igaza volt I. Ulászlónak, ki Nándorfejérvárban látta Magyarország sértetlenségének, épségének biztositékát.[2]

Fontosságának tudata birta rá I. Ulászlót, hogy ennek s vele egész Alsómagyarországnak őrzését *Hunyadi János*ra bizza. Ezzel veszi kezdetét Hunyadi fényes hadvezéri pályája, melyet a diadalok egész koszorúja övez. Az első súlyos csapásokat

[1] *Thallóczy-Áldásy:* A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Bevezetés XXX. stb. l.

[2] U. o. 136. l. I. Ulászló levele Szomolnokbánya városához.

épen akkor mérte Hunyadi a törökre, mikor a pártviszályoktól meggyengült, katonailag szervezetlen ország szinte tétlenül nézte az ifjú erejében virágzó török birodalom terjeszkedését. Tapasztaltsága, nyilt elméje, éles megfigyelőtehetsége és személyes vitézsége alkalmassá tették a nagy élet-halálharcz vezetésére,[1] nagy tekintélye, szervező ereje s terjedelmes birtokai pedig a szükséges eszközök megszerzésében segítették.

2. A nándorfejérvári győzelem 1441-ben.

1440-ben a szultán kénytelen volt ugyan szégyenszemre elvonulni Nándorfejérvár falai alól, de azért a török beütések nem szüneteltek. Kisebb-nagyobb csapatokba verődve, rablás és pusztítás közt özönlötték el a török hordák a Dráva—Száva közét, sőt a Tiszáig is elkalandoztak. Már nevük is messze vidékeket rettegéssel töltött el és sok helyen már azt hitték, csak a végleges megszállás van hátra.[2] A gyakori betörések miatt alig maradt meg e vidéken a lakosság egyharmada.[3] Ugyanekkor pedig a belső zavarok lekötötték a nemzet erejét, megakadályozták az erőteljesebb védelmi intézkedéseket. Egyedül Hunyadi fáradozott minden erejével, hogy a török pusztításnak gátat vessen. Mindinkább visszavonult a pártküzdelmektől. Méltó teret talált képességei kifejtésére a déli határon. Már mint szörényi bán öcscsével együtt elismerésre méltóan harczolt a török ellen,[4] mint nándorfejérvári kapitány pedig gyakran rajtütött a pusztító pogány csapatokon, sőt — Ulászló szavai szerint — nem egyszer még saját barlangjukban is felkereste a sárkányokat.

[1] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás kir. (Bpest, 1890) 9. l.

[2] V. László 1453-i adománylevelei Hunyadi (*Teleki:* Hunyadiak kora X. k. 358. l.) és Ujlaki részére (*Katona:* Hist. Critic.: XIII. k. 145. l.). Részletesen szól a pusztításokról. I. Ulászló 1441 decz. 27-én a lengyelekhez írt levelében (Mon. med. ævi hist. Pol. illustr. II. k. 128. l.) és *Chalcocondylas* (Hist. de orig. ac reb. gentis Turc. l. X., *Bekker*-nél: Corp. Script. Byz. 257. l.).

[3] *Bunyitay V.:* A váradi püsp. tört. (N.-várad, 1883,) I. k. 264. l.

[4] *Teleki* i. m. X. 358. l. Hogy előbb nem szerepelt Hunyadi önállóan a törökök ellen, bebizonyította *Oszvald A.:* Hunyadi ifjúsága, (Bpest 1916, 69. stb. l.).

Bolgárországig is elszáguldozott vitézeivel[1] és mindig győztesen tért vissza Nándorfejérvárra.[2]

Egy ilyen alkalommal aratott győzelmet a vitéz és tapasztalt szendrői basán, *Izsák*on.

A szendrői basa feladata volt, hogy figyelemmel kísérje a nándorfejérvári kapitányt. Ezért *Izsák* többször megjelent a vár előtt, sőt nem egyszer kísérletet tett a vár meglepésére, elfoglalására is.[3] A harcz tehát a nándorfejérváriak és a szendrőiek között gyakori volt. *Hunyadi* e győzelme is *Izsák*on tulajdonképen e csaknem mindennapos összecsapások egyik, mondjuk: legkiemelkedőbb mozzanata volt,[4] minden különösebb czél, maradandóbb eredmény nélkül.

E harcz legmegbízhatóbb leírását I. Ulászló 1441 október 8-án kelt adománylevelében olvashatjuk.[5]

E szerint *Hunyadi* a fejérvári őrség egy részével[6] a nyár vége felé[7] török földre tört s már három napig haladt előre Szerbiában, mindenfelé pusztítva s felgyújtva a török helységeket, mikor végre nagy zsákmánnyal megrakodva visszafelé vette útját. A törökök cselvetéssel igyekeztek kelepczébe csalni a magyar sereget s lesbeálltak az úton. A cselszövény azonban nem kerülte ki *Hunyadi* figyelmét. Még idején hadirendbe állította seregét s kész volt felvenni a harczot. A török sereget maga *Izsák* szendrői basa vezette. Az összecsapásnál a törökök áttörték ugyan az első magyar sorokat, de végre is a magyarok visszavetették, megfutamították őket. Sokáig tartott az üldözés, még sok török életével lakolt a cselvetésért. *Hunyadi* foglyok-

[1] *Teleki* X. 90. l. Ulászló adománylevele 1440 aug. 9-én.

[2] Thuróczy krónik. 36. fej.

[3] Már pl. 1432-ben Thallóczy Franko Keve vm. nemességét Nándorfejérvár alá rendeli, mert híre jött, hogy Izsák ostromra készül (*Thall.-Áld.* i. m. 91. l.).

[4] Thuróczy is az egészet csak az őrség kicsapásának tartja.

[5] Thal.-Áld. 140. l.

[6] Közte voltak Ujlaki emberei is (1453-i adom. lev. *Katona* XIII. 145. l.).

[7] Ulászló idézett levele nem említi ugyan kifejezetten, de okt. 8-án kelt s kevéssel előbbre mutat.

kal és dús zsákmánnyal megrakodva tért vissza Nándorfejérvárra.[1]

Részletesebben, de ettől eltérően írja le a harczot *Bonfini*[2] s mivel megbizhatósága az említett oklevél mellett kevésbbé jöhet számitásba, elbeszélését nem használhatjuk fel a leírás kiegészítésére. Ő is említi ugyan a magyarok első csatasorának megbontását, de szerinte *Hunyadi* Ujlakival[3] Nándorfejérvár és Szendrő között táborozott, mikor megjelent *Izsák* basa s a harczban gyalogosokat és nehézfegyverzetű lovasokat is szerepeltet, a mi még a valószinűséget is teljesen nélkülözi. *Hunyadi* olyan portyázó útra, mint a milyennek folyamán e csata történt, nehézfegyverzetű lovasokat, különösen pedig gyalogosokat bizonyára nem vitt.

A csata szinhelye valahol Nándorfejérvár közelében lehetett; közelebbről nem ismeretes.[4]

A diadal eredménye inkább csak az erkölcsi hatásban nyilatkozott meg, mint maga Ulászló is mondja 1443-iki oklevelében. Nyilt sikon elért győzelem az olyannyira félelmetes, szinte megverhetetlennek tartott török sereg felett nagyban emelte a magyarok bátorságát és önbizalmát.[5] A törökökben félelmet keltett, a mieinkben pedig az újjáébredő lelkesedés lángját szitotta.[6]

[1] *Kupelwieser* (Die Kämpfe Ungarn mit den Osmanen, Wien, 1895, 61. l.) az egész eseményt úgy írja le, hogy Hunyadi kicsapott a pusztító törökre (v. ö. Thuróczyt), elvette zsákmányukat s három napig üldözte őket Szendrőig s mikor innen visszafelé tartott, akkor érte Izsák támadása.

[2] *Bonfini:* Dec. III. lib. IV.

[3] V. László 1453-i oklevele (*Katona* XIII. 145. old.) arra enged következtetni, hogy Ujlaki nem volt jelen a harcznál.

[4] I. Ulászló 1441-i oklevele nem említi a helyet, egy 1443-i oklevele szerint (*Thal.-Ald.* 141. l.): «apud Nandoralbam,» V. Lászlónál (*Teleki* X. 358. l.): «prope castrum Nandoralbense» stb. hasonlók. — *Teleki* (I. 257. l.) és *R. Horváth J.* (Magy. hadi krón. I. k. 253. l.) Császárhalma környékére teszik a csata helyét, a mi csak későbbi következtetés.

[5] *Huber A.:* Die Kriege zwischen Ungarn und den Türken 1440—1443. (Arch. f. öster. Gesch. 68. k. 169. l.)

[6] Ulászló 1443 ápr. 17-én kelt okl. (*Thal.-Ald.:* 141. l).

3. Mezid bég hadjárata.

A nándorfejérvári diadalt külön *Hunyadi* győzelmei között csak hazai forrásaink említik. Sokkal nagyobb hírű volt s jelentőségében, eredményében is kiemelkedőbb a *Mezid* bégen aratott győzelem.

A szultán ugyanis *Mezid* béget mintegy 16,000 főnyi[1] jól felfegyverzett[2] sereg élén portyázni[3] küldte Erdélybe. *Mezid* bég[4] hadban járatos, tapasztalt és vitéz ember volt,[5] ki már jóval azelőtt is kitüntette magát.[6] Útja Oláhországon át vezetett[7] s — *Thuróczy* szerint — jövetele oly gyors és meglepetésszerű volt, hogy a magyarokat teljesen készületlenül érte, habár már jóval előbbtől (1433) Fogarastól egész Hátszegig szervezett határőröket és megfigyelőket tartottak, kiket még török földre is előreküldtek, hogy a török készülődést idejében

[1] Ulászló i. okl. — Bonfini csupán az elesettek számát 20,000-re teszi s ilyen alapon *Horváth M.* (M.-ország tört. II. 550. l.), *Kupelwieser* (i. m. 62. l.) s még sokan mások Mezid seregét 80,000 főre becsülik.

[2] *Thuróczy* (37. fej.): «armorum munimine non modico suffultus» — *Miskolczi* szerint (Hunyadi hadj., Hadtört. Közl. 1913, 547. l.) Mezid serege nem a török birodalmi sereg volt, hanem portyázásra összegyűjtött rablóhad. *Miskolczi* Ragusa értesítését 1441-ben (*Gelcich-Thallóczy:* Ragusa és M.-ország összekött. okl.-tára, Bpest, 1887, 438. l.) nagy török hadikészülődésekről, túlzásnak tartja. A sereg aránylagos kicsisége s az 1486-i névtelen török író megerősítik Miskolczi felfogását.

[3] Az 1486-i névtelen török író (*Thúry:* Török tört. írók I. 18. l.).

[4] *Hammer* (Gesch. d. osm. Reiches I. 450.) a szultán főlovászmesterének tartja; ezt fogadja el *Teleki* (I. 284. l.) és *Kupelwieser* (i. h.) is. *Jorga* szerint (Gesch. d. osm, Reiches I. 425. l.) viddini kormányzó volt.

[5] *Thuróczy* i. h. — A török írók szokása szerint Szádüddin az egész vereséget Mezid bég hibájának tartja s Mezidet elővigyázatlan, kicsapongó embernek írja le (*Vámbéri Á.:* Hunyadi J. hat legn. csatája — Szádüddinből ford. M. Tört. Tár XI. k. 200. l.).

[6] *Hammer* (i. m. 450. l.), *Kuppelwieser* (i. m. 62. l.).

[7] *Thuróczy* és *Bonfini.* — Szádüddin (i. h.) az egész hadjáratot Oláhországba teszi, míg *Chalcocondylas* (i. m. 253. l.) nem is szól Oláhországról. *Kupelwieser* szerint Nicopolisnál kelt át a Dunán s az Olt völgyében igyekezett Erdély felé; *Kőváry* (Erdély tört. II. 61. l.) szerint Vaskapun át jött.

jelentsék.[1] A török sereg gyors előrehaladása is igazolja, hogy csak kisebb, portyázó lovasseregről lehet szó.

A török sereg jöveteléről maga *Hunyadi* sem értesült kellő időben. Csak néhány nappal előbb ért Erdélybe s Gyulafejérvárott tehetetlenül kellett hallania a pusztítások hírét. Megfelelő számú sereget gyűjtenie a rögtöni támadásra lehetetlen volt. Valósággal beteg lett tehetetlenségének tudatában. De mikor már a pusztító had oly közel járt, hogy a felgyújtott falvak füstje Gyulafejérvárra is odalátszott, *Hunyadi* nem tartóztathatta többé magát; a szánalmas pusztulás látása gyors cselekvésre ösztönözte. Csekélyszámú sereggel *Mezid* ellen indult. Veletartott régi jóbarátja, a nagytekintélyű, de kissé heves és türelmetlen gyulafejérvári püspök, *Lépes György* is.[2]

A szemük elé táruló megrendítő látvány miatt nem tudták fékezni lelkük indulatát, elővigyázatlanul haladtak előre és így a törökök cselvetése kikerülte figyelmüket. Mikor a *marosszentimrei* mezőre értek, a törökök mindenünnen előtörtek s meglepték a gyanutlanul haladó magyar sereget. Eredményes ellenállásról szó sem lehetett. Mindenki igyekezett menekülni, a merre látott.[3] *Hunyadi* még csak kivágta magát, de a püspök menekülés közben át akarván ugratni az Ompoly-patakon, leesett lováról s a nyomában járó ellenség lefejezte.[4] Kőkereszt jelöli ezt a helyet, melyet ma is Lépes-kereszt néven ismernek.[5]

[1] Zsigmond kir. levele Beszterczéhez és Kolozsvárhoz (*Jakab:* Oklevéltár Kolozsm. tört.-hez, I. k. 169. l.). A kémekről (*Chmel:* Materialien zur öst. Gesch. I. k. 114. l.

[2] *Thuróczy* 37. fej.

[3] *Thuróczy* és *Bonfini.* Hogy az egész vereség az elővigyázatlanságból származott, bizonyítja Ulászló 1443. okl.-e (*Thal.-Áld.* 141. l.). — *Teleki* (I. 285. stb. l.) szerint Lépes püspök rávette Hunyadit, hogy a török elővédet megtámadják, ez visszavonult a fősereghez, mely az üldöző magyarokat körülfogta. Úgyanígy *Fraknói* (Hunyadiak és Jagellók kora 26. l.); *Horváth M.* (M.-orsz. tört. II. 550.) szerint Hunyadi visszavonult a fősereg elől, csak Lépes püspök vágtatott tovább a futó török után.

[4] *Thuróczy* és *Bonfini.* — *Pray* (Hierarchia II. 868. l.) elestét a a vaskapui ütközetre teszi.

[5] *Veszely K.:* Hol verte meg Hunyadi 1442-ben Mezid béget (Századok. 1879. Függelék 127. l.), *Pór A.:* Hunyadi J. élete 56. l., *Kupelwieser* i. m. 62. l.

A püspökéhez hasonló sors érte a sereg nagy részét, csak kevesen tudtak *Hunyadi*val Gyulafejérvárra menekülni.[1]

Ekkor tünt ki igazán *Hunyadi* lelki nagysága, mely annyiszor megmentette a válságos körülmények között. Lelki erejét a csapás nem bénította meg, nem csüggedt el.[2] Fegyverbe szólította a környék egész fegyverfogható lakosságát s rövidesen a pusztítva és rabolva tovavonuló[3] török sereg után indult.

Mikor *Mezid* a magyar sereg közeledését meghallotta, elbizakodottan felelte: «Hadd jőjjön, hogy még nagyobb nyereségünk legyen, mint előbb.»[4] Egyenesen *Hunyadit* akarta élve vagy halva kézrekeríteni. Leírta katonái előtt *Hunyadi* alakját, fegyverzetét, lovának színét és serege színe-javának egyetlen feladatul *Hunyadi* elfogását tűzte ki.

Hunyadi János azonban okult a szentimrei csatavesztésen. Kémek útján tájékozódást szerzett az ellenség terveiről s így értesült róla, hogy mi készül ellene a török táborban. Volt egy derék familiárisa, a vitéz *Simon*, a Kemény nemzetségből,[5]

[1] *Temesváry J.:* Hol verte meg Hunyadi J. 1442-ben Mezid béget? (Alsófehérvm.-i tört. stb. társ. I. évk. 1888. 52. l.) című értekezésében tagadja, hogy Hunyadit itt tényleg vereség érte. — *Kuppelwieser* (i. m. 59. l.) és *Fraknói* (Hunyadi Mátyás kir. 8. l.) szerint e csatában esett el Hunyadi Jánosnak hasonló nevű öccse is. Azonban a gyulafehérvári székesegyházban levő sírköve nem lehet irányító, egyrészt mivel a felirat vége olvashatatlan, az évszámból csak MCCCCXXX . . . látszik, másrészt pedig mivel jóval későbbi eredetű, a mi kitűnik onnan, hogy már mint «frater *gubernatoris*» szerepel. Azt még tudjuk róla, hogy 1439-ben bátyjával együtt szörényi bán lett (*Karácsonyi J.:* Mátyás kir. emlékkönyvben 16. l.); *Fraknói* (i. h. szerint már 1438-ban) s hogy 1440-ben még életben volt (*Fejér:* Codex diplom. XI. 495. l.), de 1442 jan. 3-án hadvezérünk már mint «felicis memorie»-ről emlékezik meg (Orsz. Levéltár Dl. 26393), tehát már előbb elhalt, még pedig «in actu rei publicæ in partibus Transilvanis» (*Fejér:* Genus, incunabula et virtus J. Corvini de Hunyad 48. l.).

[2] *Teleki* X. 361. l.

[3] *Thuróczy* i. h.

[4] *Thuróczy* i. h. Ugyancsak az ő elbeszéléséből merítjük a következőket is. Bonfini Thuróczyt követi.

[5] *Thuróczy*nál: «ex generatione nobilium de Kamonya», *Bonfini*nél: «e Kemenia nobilitate». Hunyadi oklevélben is említést tesz Keményről, mint familiarisáról: «nobilis Symon de Kamonya» (Orsz. Levéltár Dl. 37600, 1441 máj. 14-ről).

ki alakra, termetre megegyezett vele. Ezzel fegyvert s lovat cserélt és védelmére egy csapat kipróbált lovast rendelt. Így felkészülve, a szentimrei csata után öt nappal,[1] *Thuróczy* szavai szerint, mint a sebes szélvész csapott az ellenségre. Már az első roham zavart idézett elő a török seregben. Makacs küzdelem keletkezett. A törökök vezérük parancsa szerint a Hunyadinak tartott *Kemény Simon*ra vetették magukat, kit a túlerő végre is csapatával együtt felkonczolt. *Kemény* nem adta olcsón életét, mint hős halt meg elszánt és véres küzdelem után.[2]

Míg a törökök nagy áldozatok árán szétszórták *Kemény* csapatát, azalatt más részeken is végső erőmegfeszítéssel folyt a harcz. *Hunyadi* szép szóval, jó példával buzdította övéit.[3] Nagy segítséget nyujtottak *Hunyadi*nak a Szentimrénél török fogságba esett magyarok is. Ezek, mialatt a törökök egész erejüket harczba vetették, inkább a halált, mint a török fogság keserűségét választván, kiszabadították magukat s hátbatámadták az ellenséget. A török harczrendek ezáltal két tűz közé fogva, csakhamar bomladozni kezdtek s az ingadozás általános futássá fajult. A magyarok teljes erővel a menekülők után vetették magukat. Maga *Mezid* is reménytvesztve futásban igyekezett menekvést találni, de az üldözők utólérték s fiával együtt lefejezték.[4]

A török seregnek csak kis része tudott elmenekülni; a többi vagy elesett vagy fogságba került. Az elesettek számát pontosan nem ismerjük, de semmi esetre sem állhat meg az a *Bonfini* állításán alapuló felfogás, mely 20,000 török halottról szól,[5]

[1] I. Ulászló 1443-i oklevele (*Thal.-Ald.* 141. l.): «quinto die novo proelio victus victorem evincens ... ultionem revexit».

[2] Sírja a Kemény-család gáldi kastélyának kapujánál van. *Teleki* I. 290. l. szerint.

[3] *Teleki* I. 288., *Horváth M.* II. 551., *Salamon F.*: M.-ország a török hód. korában 27. l. s még mások szerint míg a török Keménnyel küzdött, Hunyadi lovasságával oldalt fogta őket s az ágyúk is nagy kárt tettek a törökök soraiban. Minderről az egykorúak mit sem tudnak.

[4] Az 1453-i okl. (*Teleki* X. 359), *Thuróczy* és *Bonfini*. *Dlugoss* és *Callimachus* is említik, hogy a magyarok két győzelmet arattak a törökön s két vezérüket megölték.

[5] Bonfinit követi *Teleki* (I. 289.), *Hammer* (I. 451.), *Szalay* (M.-orsz.

még kevésbbé a keleten élő minoritáknak az eseményekkel egykorú, de azoktól távol élő generálisának adata, mely már 36,000 török elestéről tudósít,[1] mert hiszen — mint említettük, — *Mezid* egész serege nem haladta túl a 16,000 főt. Közelebb áll a valósághoz *Bartossek*, a ki szerint husvét körül az erdélyi határ közelében lefolyt harczban 15,000 török holtteste fedte a csatateret.[2]

A kiszabadult magyar foglyok öröme határtalan volt. *Hunyadi*val együtt adtak hálát a seregek Urának, kinek dicsőségére a nagy hadvezér hálából több helyen templomot emelt. A győzelem emlékét örökítik meg a szentimrei, orbói[3] s az akkor még színmagyar Tövisen épített templomok, melyek közül ez utóbbi a XV. századból reánk maradt műemlékeknek egyik legszebb remeke. Ennek északi oldalán egyidejüleg kolostort is építtetett a szentferenczrendűek számára, mely később a pálosoké lett.[4]

A zsákmányból megkapták a maguk részét a harcz győztes résztvevői is, kik között *Hunyadi* külön is kiemelte s kedvezményekkel jutalmazta a székelyeket.[5]

A király és az ország nagy örömmel vették a győzelem hirét, mely csakhamar túlszárnyalta az ország határait s messze földön tisztelettel, elismeréssel adóztak a nagy hősnek.[6]

Az egykorú adatok hiányossága s egymástól elütő tudósításai következtében több eltérő felfogás alakult ki a hadjárat eseményeinek körülményeit illetőleg.

tört. III. 43.), *Horváth M.* (i. h.), *Fraknói* (Hunyadiak és Jagellók 26. l.) stb. *Kupelwieser* szerint (i. m. 64. l.) 3000 magyar és 30,000 török esett el.

[1] *Kropf L.*: Jehan de Wavrin krónikájából. (Századok. 1894, 677. l.)

[2] *Dobner* I. 206. l. Nem egyetlen eset, hogy az eseményektől távolabb élő írók az egész sereg számát, a melyet vereség ért, az elesettekre vonatkoztatják.

[3] A szentimrei templomot később a protestánsok foglalták le, az orbóinak pedig ma már csak romjai láthatók (*Veszely*, Századok. 1879, Függ. 129. l.).

[4] *Orbán Balázs*: Tövis és környéke (Századok. 1886. 313. l.).

[5] *Veszely* i. értekezésében 134. l.-on ismertetett oklevél.

[6] *Bonfini* terjedelmes mese keretében beszéli el Mezid fejének és a zsákmánynak átadását a királynak.

Az idő tekintetében az eltérést V. *László* 1453-ban kelt s *Hunyadit*, beszterczei gróffá kinevező oklevelének[1] s *Thuróczy* krónikájának idevonatkozó részlete okozták. Az előbbi a nándorfejérvári győzelem elbeszélése után így vezeti be *Mezid* hadjáratát: «paucis post diebus alter Turcorum exercitus» stb. és utána *Thuróczy:* «non multo dierum intervallo». Ezen az alapon több történetíró[2] a *Mezid*del lefolyt csatákat még a nándorfejérvári győzelem évére, 1441-re teszi, más íróknál pedig az időpont közelebbi megjelölésénél találunk eltérést.

V. László említett oklevelével és *Thuróczy*val szemben *Bonfini*, ki egyébként az események leírását legnagyobbrészt *Thuróczy*ból merítette s ennek elbeszélését sokszor csak kibővíti, a nándorfejérvári győzelem és *Mezid* hadjárata közé néhány hónapot sző: «pauci menses intercesserant». Megerősíti *Bonfini* állítását *Lépes György*nek, a *Marosszentimré*nél elesett erdélyi püspöknek síremléke is, melynek felirata szerint a püspök 1442 márczius 18-án esett el.[3] Ugyancsak erre a keletre mutat a keleten élő minoriták generálisának levele *Saint Jehan de Ihrem* perjeléhez is.[4] A levél 1443 február 3-án kelt *Konstantinápoly*ban. E szerint a törökök 1442-ben nagybőjt idején nagy sereget küldtek Magyarországba, de visszatértük közben a magyarok megtámadták és megverték őket. Mintegy 36,000 török lelte halálát e csatában. «Történt pedig ez nagybőjt V. vasárnapján», a mi 1442-ben márczius 18-ra esett. Hasonlóképen 1442 márcziusára teszik a csatát a szerb annalesek is[5] s ez időre utal még *Ragusa* 1441-iki levele, mely a magyarokat a török készülődésekről tudósítja.[6]

[1] *Teleki* X. 359. l.

[2] *Zinkeisen* (Gesch. d. osm. Reiches I. 599.), *Pray* (Annales II. 353.), *Szilágyi* (Erdélyorsz. tört. I. 133. l.).

[3] «Georgii corpus et ossa præsulis Transsylvani, Lepes cognominati... Turcorum gladio... Zent Imreh... statur... in campo... truncatur die bis nono Martii anno Domini millesimo CCCCXL secundo» (*Katona* XIII. 216. l.).

[4] *Kropf:* Wavrin krón. (Századok, 1894, 677. l.).

[5] *Mijatovics Csedomil:* Gyurat Brankovics, 330. l., *Klaić-Szamota:* Bosznia tört. 300. l.

[6] *Gelc.-Thal.:* M.-orsz. és Ragusa stb. 438. l.; v. ö. még *Bartossek*nek előbb említett hírét egy husvét körül lefolyt harczról.

A második csata idejére vonatkozólag azt mondja *Ulászló* említett 1443-iki oklevele, hogy az első csata után «quinto die novo prœlio victus victorem evincens gloriosam dono Domini ultionem revexit». Csekély eltéréssel ugyanezt állítják a szerb annalesek is, melyek *Mezid* elestének napjául márczius 25-ikét tartják.[1]

Az első csata helyéül *Thuróczy*, *Bonfini* és *Lépes György* síriratának egyöntetű állítása alapján *Marosszentimrét* kell tartanunk. A második csata helyét illetőleg két vélemény uralkodik. Az egyik ismét *Marosszentimrénél*, a másik *Nagyszeben* közelében keresi a harcz szinhelyét. Az első véleményt pártoló okokat összeállította *Veszely Károly*,[2] de történetíróink túlnyomó része *az utóbbi felfogás mellett áll, melynek legnagyobb szószólója Temesváry János.*[3]

Veszely állításával szemben bizonyos, hogy *Thuróczy* és *Bonfini* alapján «Erdélyben bármely más hely inkább, csak épen *Marosszentimre* nem lehet a harcz szintere».[4] «Hostem sequebatur» mondja *Thuróczy*, tehát a török *Szentimréről* tovább vonult, *Bonfini* pedig egyenesen Erdély határának közelében jelöli meg az ütközet helyét: «antequam provinciæ fines attingat». Másrészt *Thuróczy* és *Bonfini* szerint részt vettek a harczban azok a magyar foglyok is, kik «*Szentimrénél* estek fogságba»,[5] már pedig nemcsak felesleges, hanem egyenesen értelmetlen lenne e kifejezés, ha a második harcz is *Szentimrénél* lett volna. Egyébként *Thuróczy* és *Bonfini* helymegállapítása,

[1] *Mijatovics* i. m. 331. l.; *Jirecek C.:* Gesch. der Bulg. 363. l. Ezt fogadják el *Huber* (i. értek. Archiv. f. ö. Gesch. 68. k. 172. l.). *Kupelwieser* (63. l.) és *R. Horváth J.* (Magy. hadi krón. I. 254.) is. *Veszely* szerint (Száz. 1879, 129. l.) két hét telt el a két csata közt.

[2] *Veszely K.:* Száz. 1879. Függ. 126—135. l.

[3] Az alsófehérvm.-i tört. stb. társ. I. évk. (1888 Kolozsvár.)

[4] U. o. 52. l.

[5] *Bonfini* idevonatkozó szavait: «qui ad Emerici villam capti fuere» néhányan (*Veszely* 132. l., *Huber* 171. l.) tévesen úgy értelmezik, mintha Mezid a második harcz alatt foglyait Szentimrénél őriztette volna, pedig csak egy kevésbbé klasszikus kifejezéssel van dolgunk. Világosabban megtaláljuk e hely magyarázatát Bonfini forrásánál, Thuróczynál: «quos ad villam S. Emerici illis obtenta victoria dederat».

ha többet nem is, annyit kifejez, hogy a második harcz nem *Szentimrénél* történt. «In quodam vico partium prædictarum» (sc. Transsilvaniarum) jelöli meg *Thuróczy* a második csata színhelyét. Ugyanezt fejezi ki *Bonfini*. Míg tehát az első csata helyét névszerint megmondják, a másodikét csak általánosságban említik, a mit bizonyára nem tettek volna, ha tudomásuk szerint a két harcz színhelye azonos volna.

Az «in quodam vico» nem vonatkozhat tehát *Szentimrére*, de *Nagyszebenre* sem alkalmazhatjuk,[1] habár e mellett szól egy görög író, *Chalcocondylas* is, a ki még *Mezid* halálát is egyenesen *Szeben* ostromához fűzi.

Chalcocondylas elbeszélését röviden a következőkben foglalhatjuk össze: *Mezid* átkelvén a Dunán, nagy hadsereggel Erdélybe tört[2] s ennek fővárosát, *Szebent* (*τὸ Σιβίνιον*) ostrom alá fogta. Egy ágyúgolyó azonban megölte, mire serege visszavonult, de az erdélyiek eléjük kerültek s leverték őket.

Hogy *Mezid* nem *Szeben* ostroma közben, hanem seregének veresége után üldözés közben esett el, hazai forrásaink egyöntetű tanubizonysága miatt még azok is elismerik, a kik egyébként *Mezid* leverését *Chalcocondylas* alapján *Szeben* ostromával kapcsolatosan *Szeben* mellett keresik.[3]

Chalcocondylas távol az eseményektől, csak hallomás útján értesülhetett a hadjárat lefolyásáról és pedig — mint az egész

[1] *Veszely* 132. l. — *Temesváry* (Az alsófehérvm. tört. társ. I. évk. 55. l.) említi, hogy a «vicus» szó a középkori latinságban erődöt is jelentett, a mi nálunk teljesen szokatlan lett volna, sőt még ha igazat adnánk Temesvárynak, ezt akkor sem alkalmazhatnánk Nagyszebenre, mert «vicus» szó csak kisebb megerősített helyet jelölhetett s Thuróczy nem mondaná: «in vico», hanem «apud vicum».

[2] *Chalcocondylas* i. m. 253. l.: *διαβὰς δὲ τὸν Ἴστρον ἐπὶ Παιονοδακίαν τὴν Ἀρδέλιον χώραν καλουμένην*».

[3] *Hammer* I. 450., *Teleki* I. 287., *Dimitrijevics:* Gy. Brankovics (Neusatz, 1876.) 55., *Szilágyi* i. m. I. 134, *Salamon*: M.-orsz. a tör. h. kor. 26., *Horváth M.* II. 550., *Szalay* III. 43., *Fraknói* (Hunyadiak és Jagellók) 26. l., *Szentkláray:* Temesvm. tört. 296., *R. Horváth J.:* I. 254., *Marczali:* M.-orsz. tört. I. 294., *Chassin:* J. de Hunyad 261. l. — *Hertzberg* (Gesch. d. Byzantiner und d. osm. Reiches. Berlin, 1883) 555. l. szerint Mezid Szeben ostroma után ismét visszatért Szentimrére.

elbeszélésből kiviláglik, — olyanok révén, a kiknek érdekükben állott szépíteni a kudarczot.[1]

Teleki és még többen[2] kétségbevonhatatlannak tartják *Chalcocondylas* állítását *Szeben* ostromáról azért, mert azt a XVI. századbeli *Schesaeus* is megerősíti.[3] Ezt azonban nem fogadhatjuk el döntő bizonyítéknak, hiszen a *Schesaeus*sal egykorú *Hendel Izsák*[4] még arról is tud, hogy *Mezid*et egy szebeni ágyúgolyó ölte volna meg, a mi pedig minden kétséget kizárólag téves, hazai forrásaink annak lehetőségét kizárják. Az egykorú magyar emlékekben, sőt még az oly gazdag szebeni levéltárban is nyomát sem találjuk *Szeben* ez ostromlásának.[5] Nem is meríthették tehát e XVI. századbeli írók elbeszélésüket az eseményekhez közel álló forrásokból, hanem nyilvánvalóan *Chalcocondylas*ból, vagy legalább azzal közös forrásból. Egyébként is az ostromot nehezen lehetne beilleszteni a szentimrei csata s *Mezid* leverése között lefolyt pár napi időközbe.

Mindebből azonban nem következik, hogy *Chalcocondylas* adata *Szeben* ostromáról teljesen téves. Nincs ugyanis kizárva, hogy egy kisebb, jelentéktelenebb ostromról, meglepésről, illetőleg *Mezid* Szeben alatt való pusztító elvonulásáról beszélhessünk, de még *Mezid*nek Szentimre felé való útja közben. E legutóbbit *Chalcocondylas* is megerősíti, mert ő is *Mezid* első magyarországi haditénykedésének *Szeben* ostromát tartja.

[1] *Miskolczi* i. h.

[2] *Teleki* I. 286; *Temesváry* 68.; *Miskolczi* 548. l.

[3] «Mezethis Turci vires contempsit et arma
Obsidione olim graviter vexata fugamque
Auxilio Hunyadis moliri compulit hostes»

írja Schesaeus Szebenről, a mit azonban már kiadója, Eder kétségbe vont. — *Temesváry* (i. h.) Szeben ostromának bizonyítására idézi IV. Eugén pápa szavait: «Szeben nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztségnek védbástyája lőn akkor, midőn falai alatt a ker. rabok szabadokká lettek s 2000 török a csatatéren maradt». Hogy honnan idézi ezt *Temesváry*, mikorról kelt e levél, nem jelzi. Hitelessége nagyon gyanús, mert Mezid seregétől nem kellett félnie az *egész* keresztségnek. Legjobb esetben is Szeben 1438-i ostromára vonatkozik, mikor Szeben falai tényleg az egész török sereget feltartóztatták.

[4] *Temesváry* i. h.

[5] *Veszely* i. értek. 133. l.

A mondottak alapján bizonyosnak kell tartanunk, *hogy Mezid vereségének színhelye sem Marosszentimre, sem Nagyszeben nem lehetett.* Helyes nyomra vezet bennünket e kérdésben legmegbízhatóbb emlékeinknek, az egykorú okleveleknek vizsgálata.

Többször felsorolva találjuk okleveleinkben hely szerint *Hunyadi* győzelmeit, ugyanannyit, a mennyit íróink is említenek. Nyilvánvaló tehat, hogy az oklevelekben felsorolt helyek között *Mezid* leverése helyének is szerepelnie kell. Mindössze tehát csak annyit kell megállapitanunk, melyik helynév vonatkozhat kizárólag harczunk színhelyére.

Hogy a *Mezid*en aratott győzelem szintere Erdély, a már — e győzelemmel kapcsolatosan — idézett egykorúak tanúsága mellett bizonyítja a *Brankovics* családnak az aradi káptalan előtt 1444 július 3-án kiadott oklevele is.[1] Hogy pedig *Szehabeddin* leverése Havasalföldön és nem Erdélyben történt, annak igazolására hivatkozunk a hátrább felhozandó bizonyítékokra. Ugyancsak kétségtelen, hogy *Hunyadi* győzött egy «Vaskapú» nevezetű helynél, a mint a már említett írókon kivül *Ulászló*nak 1443 április 16-án[2] és 1444-ben,[3] valamint *Hunyadi*nak 1447 október 12-én[4] kelt okleveleiből kitünik. E három oklevél egyuttal kizárja azt is, hogy Vaskapút Magyarország határain kivül keressük. Az elsőben ugyanis *Ulászló* megkülönböztetetten említi (még a hosszú hadjárat előtt!) *Hunyadi*nak «a Vaskapú közelében és Havasalföldön» aratott diadalait; a másodikban *Ulászló* kiemeli «Kendris de Zallaspataka» érdemeit, melyeket *Hunyadi* oldalán szerzett «primum circa castrum nostrum *Nandoralbense*, secundo in *Transylvanis* circa locum Kapu ac tertio in *Transalpinis partibus*», valamint — külön emlitve — a nagy balkán hadjárat folyamán. Ugyanilyen éles

[1] *Katona* XIII. 263 (eredetije Dl. 13785): «Johannes de Hunyad waywoda Transsilvanus... primo in eisdem partibus Transilvanis Mysithbeeg (az eredeti szerint) capitaneum ipsius potentiæ Turcorum».

[2] *Szabó K.* idézi Száz. 1868. 29. l.

[3] *Hurmuzaki E.:* Documente privitore le Istoria Romanilor (Bukarest, 1890) I. k. 2. rész. 709. l.

[4] Dl. 29792.

különbséget tesz *Hunyadi* is a harmadik, most említett oklevélben a Vaskapú és a havasalföldi részek között, mikor is két tordai polgárnak birtokot ad vitézségükért, melyet «Vaskapúnál ép úgy, mint a havasontúli részekben» tanusítottak.

Mármost: ha *Mezid*et tényleg Erdélyben, *Szehabeddin*t pedig Havasalföldön érte vereség, a minthogy ez az előzőkből ki is tűnik, másrészt pedig ha *Hunyadi* tényleg győzött egy «Vaskapú» nevű helynél és ez a Vaskapú Magyarország, illetőleg Erdély határain belül volt, a mihez szintén nem férhet kétség, önként adódik a gondolat, hogy *Vaskapút és Mezid vereségének helyét azonosítsuk.*[1] *Vaskapú* azonban több van, de abból, hogy némely forrásunk Erdély határának közelébe teszi,[2] más források szerint pedig a török sereg veresége annak visszafelé való útjában történt,[3] tehát *Marosszentimrétől* délebbre fekvő helyen, következtethetjük, hogy csakis a *Karánsebes* és *Hátszeg* között levő *Vaskapúról* lehet szó, arról a helyről, a hova történetíróink *Szehabeddin* leverését teszik.

Thuróczy tehát tévedett, mikor *Vaskapút* Szehabeddin vereségével hozza kapcsolatba és e tévedése megbizhatósága mellett sem az egyetlen eset.[4] Tudta — hírből is, oklevelekből is, —

[1] *Jorga* az 1905-ben megjelent Gesch. des rum. Volkes I. k. 318. l. ugyanezt állítja, de az 1908-ban megjelent munkájában (Gesch. d. osm. Reiches I. 426. l.) már csak egy csatáról szól, mely Szentimrénél folyt le s melyben Hunyadi győzött, de Lépes püspök elesett. — Nem tudjuk, *Karácsonyi Jánost* nem számíthatjuk-e az általunk vitatott felfogás követői közé, mert «Az oláhországi vajdák családfája» czímű értekezésében (Száz. 1910, 183. l.) azt mondja, hogy Hunyadi II. Baszarábot a vaskapui ütközet után tette vajdává s hivatkozik *Thal.-Áld.* i. m. 141. l.-on kiadott oklevélre, amely pedig azt világosan közvetlenül Mezid leverése utánra teszi.

[2] *Bartossek* (Dobner I. 206.) írja: «circa festum Pascha Turcorum magna multitudo venerunt potenter in Hungariam, *ad confinium Septemcastrorum* ... Hungari ... eorum circa XV millia interfecerunt et alii fugariut. Sic domino Menhardo de illis partibus scribebatur pro certo». Már *Teleki* megjegyzi erre (I. 292. l. jegyz.): «Az idő után ez a szebeni, a helyt tekintve a vaskapui ütközet volna.»

[3] A minorita generális levele Száz. 1894. 677. l. *Chalcocondylas* 254. l.

[4] *Kaszák József:* Thuróczy J. élete és krónikája. Budapest, 1906 27. és 47. l.

hogy *Hunyadi* Vaskapúnál győzött, de hogy kit győzött ott le, azt tévesen tudta.

Veszely döntő bizonyítékul hozza fel *Szentimre* mellett *Hunyadi*nak a csíki ferenczrendi kolostor levéltárában levő oklevelét, melyben *Mezid*en aratott győzelméről azt írja, hogy «nem messze Gyulafejérvártól» történt.[1] *Temesváry* megjegyzése szerint nem szabad itt Gyulafejérvár környékére gondolnunk, mert akkor nem «nem messze Gyulafejérvártól», hanem «Gyulafejérvár mellett» lenne.[2] Meg kell még fontolnunk, hogy ilyen nagy városhoz valo viszonyukkal jelölhették mindama helyeket, melyeknek ama város mintegy természetes középpontja volt.

Nem hagyhatjuk figyelmen kivül még e kérdés tárgyalásánál *Hunyadi*nak 1447 április 15-én a *Kendefi*ek részére kiállított adománylevelét, melyet *Szabó Károly* ismertetett.[3] *Hunyadi* kiemeli ebben a Kendefiek érdemeit, melyeket oldala mellett «a kegyetlen törökökkel Nándorfejérvár körül, Szentimrekapúnál, a havasalföldi részekben (circa Nandoralbam et Zent Imreh kapw in Transalpinis partibus), az Aranykapúnál (Zlathica) és a Feketetenger mellett vívott ütközetben» szereztek. Az eredeti oklevélben természetesen a helynevek közt sehol sincs vessző s így történhetett meg, hogy *Szabó Károly* az «in Transalpinis partibus»-t *Szentimrekapú*ra vonatkoztatja és ezért ez oklevél alapján különbséget tesz havasalföldi *Szentimrekapú* és az erdélyi *Szentimre* között. Tévedése nyilvánvaló. Nemcsak hogy egyedül álló adat lenne egy havasalföldi *Szentimrekapú* mellett, hanem összeütközésbe jönne többi, fentebb ismertetett forrásunkkal is; másrészt pedig alig képzelhető el, hogy az oklevélben felsorolt

[1] Idézett értek. 134. l. Úgy látszik ennek alapján mondja *Jirecek C.* (Gesch. der Serben II. 180.) is a győzelem helyéről: «bei Karlsburg.»

[2] *Temesváry* 67. l. Az oklevél kifejezését egyenesen Szebenre magyarázza, azonban olyan főfontosságú helyet, mint a milyennek ő Szebent állítja (62. l.), «nem messze Gyulafehérvártól»-al jelölni teljesen érthetetlen lenne.

[3] *Szabó Károly*: «A Kendefiek a XIV. és XV. sz.-ban» (Száz. 1868, 30. stb. l.). Az oklevél malomvízi Kende fiai János és Kende, vmint János fiai (Kenderes László és Miklós) részére szól.

öt Kendefi *Hunyadi* egyik ütközetéről egyértelműleg távolmaradtak volna, a mi bekövetkezett volna akkor, ha az «in Transalpinis partibus»-t *Szentimrekapú*ra vonatkoztatjuk, mert így vagy a *Mezid*del vagy a *Szehabeddin*nel vívott harczot el kellene hagynunk. Az «in Transalpinis partibus» tehát már nem vonatkozhat *Szentimrekapú*ra, hanem egy újabb győzelem helyjelölése, melyet *Hunyadi* — mint látni fogjuk, — *Szehabeddin* felett aratott.

Figyelemreméltó még, hogy *Hunyadi* itt «Zent Imreh kapw»-t mond, míg más oklevelekben mindig «Vaskapú»-t vagy csak «Kapu»-t olvasunk. Ez épenséggel nem bizonyítja ugyan, hogy *Vaskapút Szentimrekapú*nak is hívták, de mindenesetre feltünteti azt a szoros kapcsolatot, mely a szentimrei és a vaskapúi csatamezőt összefűzte és a mely kapcsolat az oklevél írójának szemei előtt lebegett. Ebből az összefüggésből megértjük azt is, miért emelt *Hunyadi* a vaskapúi diadal után hálaadásul többek között épen *Szentimrén* is templomot.[1] A két harcz között lefolyt rövid időköz a két harczot egybeolvasztotta; a szentimrei csak egy fázisa volt annak a harcznak, mely *Vaskapú*nál fejeződött be. A vaskapúi győzelem fénye bearanyozta a szentimrei hősök sírjait is, a szentimrei csatavesztés áldozataiban a vaskapúi diadal osztályosait látták. A kegyelet választatta tehát a hála jelének helyéül az elesett győzők temetőjét, *Szentimrét*. Talán a két harcz egynek tekintése a helyes magyarázata annak is, miért hallotta a minorita generális *Mezid* vereségének napjául annak győzelmi napját, márczius 18-át s miért olvassuk a *Veszely*től idézett oklevélben a győzelem helyéről: «nem messze Gyulafejérvártól».

Mezid seregének leverése után *Hunyadi* Oláhországba nyomult, mire a havasalföldi és moldvai vajdák ismét a magyar király hűségére tértek. *Hunyadi* letette a havasalföldi vajdát s az új vajda *II. Baszaráb*, II. Dán fia lett.[2]

[1] *Veszely* (133 sk. l.) a döntő fontosságúnak tartott érvek között sorolja fel Szentimre mellett, hogy ott Hunyadi templomot építtetett. De akkor miért épen Tövisen építtette a legfényesebbet s nem Szentimrén s miért építtetett Orbóra is, hisz itt még kevesebb oka volt, mint Szentimrére.

[2] *Thal.-Áld.* i. m. 141. l. — Szalay (III. 45.) szerint Hunyadi csak

4. Szehabeddin hadjárata.

A szultánt nagy haragra lobbantotta *Mezid* bég veresége és halála.[1] Fokozta haragját az oláh vajdák elpártolása. Kegyetlen bosszúval akarta megtorolni a török sereg vereségét. *Chalcocondylas* szerint a szultán birodalmának egész erejét fel akarta használni e hadjáratnál. Hirnökei útján minden fegyverfogható embert felszólított, hogy a kora tavasszal megindítandó hadjáratra készen legyenek.[2] Maga a szultán akarta vezetni a sereget, de később megváltoztatta szándékát. Úgy látszik több eredményt várt a gyors cselekvéstől, azért seregét még a tél beállta előtt útnak indította, a sereg élére pedig *Szehabaddint*, a hadi dolgokban járatos[3] ruméliai beglerbéget állította.[4] A török történetírók szerint, a kik az egész vereséget egyedül a vezérnek tulajdonítják s ledér, gőgös, de gyáva embernek festik,[5] maga vállalkozott a bosszú végrehajtására. *Szádüddin* szerint dölyfösen azt szokta mondani: «Ha azok a pogányok csak látják is hegyes turbánomat, tudom, hogy félelmükben és csüggedésükben néhány napi útra megszaladnak; az én derék kardom egy esővel telt felhő, mely azonban eső helyett csak vért szokott hullatni».

Szehabeddint a szultán már nem portyázni küldte, mint *Mezid*et, hanem czélja maradandó foglalás volt.[6] Ha hitelt adhatunk a görög és török történetíróknak, *Szehabeddin* mellé rendelte *Murad* az egész ruméliai sereget, akindsikat,[7] hat

Szehabeddin leverése után tette Dánt vajdává. *Jorga* azt állítja (Gesch. d. osm. Reiches I. 426.), hogy *Vlad Mezid üldözésében* már a magyaroknak segített.

[1] *Chalcocondylas* 254. l.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] Az 1586-i névtl. Thurynál (Török. tört. írók I. 18. l.).

[5] Szádüddin (*Vámbéry*-nál. M. Tört. Tár. XI. k. 202) és *Nesri* (Thurynál 56. l.).

[6] *Chalcocondylas* i. h.

[7] Az 1486-i névtl. *Thury*-nál 18. l.

anatoliai hadosztályt[1] s mintegy 4000 janicsárt.[2] Az egész sereg száma felérte a 80,000 főt.[3]

A törökök Oláhországnak tartottak, hogy a szultán parancsa szerint először bosszút álljanak a vajdák elpártolásáért. A török hajóhad segítségével *Kisnikápoly*nál keltek át a Dunán[4] s rabolva és pusztítva özönlötték el Oláhországot.[5] A lakosság futva menekült előlük a hegyek közé.

Mihelyt *Hunyadi* értesült a török sereg készülődéséről, *Ujlaki*val együtt[6] maga is sereg után látott. Forrásaink *Hunyadi* seregének számát közelebbről nem jelölik meg, csak aránylagos kicsiségét emelik ki. Egyedül *Bonfini* említi számszerint seregét, szerinte 15,000 főből állott. A király is küldött ugyan csapatokat, hiszen nem jött váratlanul a török támadás,[7] de ezek, úgy látszik, megkéstek.[8]

Az erők egyenlőtlensége nem riasztotta vissza *Hunyadit*, sőt mivel a basa csapatai szerte kalandoztak,[9] kereste az ütközetet.

Hol találkozott a két sereg? — Említettük már *Mezid* hadjáratának tárgyalásával kapcsolatosan, hogy *Thuróczy* és *Bonfini Hunyadi*nak *Szehabeddin* serege felett való diadalát *Vaskapú-*

[1] *Szádüddin* és *Nesri* i. h.

[2] A janicsárok számát csak *Chalcocondylas* említi: «παραλαβὼν... νεήλυδας τῶν θυρῶν ἀμφὶ τους τετρακισχιλίους,» de hogy voltak a seregben, az 1486-i névtl., Nesri és Bonfini is megerősítik.

[3] Az 1443-i okl. (*Thal.-Áld.* 142. l.): «octoginta milium digesti numeri suffultus exercitu»; V. László 1453-i okl. (*Teleki* X. 358.): numero octuaginta milia hominum, prout de hoc certa relatione edocti sumus». Ugyanígy az Ujlaki részére kiadott adom. levél (*Katonánál* XIII. 145.), valamint *Thuróczy* és *Bonfini*. *Ivanics* (*Schwandtner:* Scriptores Rerum Hung. II. k. 16. l.) szerint 70—90,000, a minorita generálisnál 180,000.

[4] *Thuróczy* i. h.

[5] *Thal.-Áld.:* 142. l.; *Teleki* X. 359; *Thuróczy* i. h.

[6] V. László adománylevele Ujlakinak i. h.

[7] Az 1442. jún. 9-i országgyűlés írja a lengyeleknek: «ad obviandum sævis Turcis, quorum iam inceptus dietim proximat adventus, quotidiana intendimus diligentia» (Monum. Hist. Pol. II. 133.).

[8] A harcz után néhány nappal már portyázni indult Hunyadi a királyi csapatokkal (*Thal.-Áld.:* 142. l.).

[9] Chalcocondylas 255; 1486. névtl. *Thury*nál 18. l.

hoz fűzik s hogy ennek ellenére a csata helyét Oláhországban kell keresnünk s a felhozott adatokból kitünt az is, hogy ténylegesen volt *Hunyadi*nak Havasalföldön egy olyan csatája, mely méltán foglal helyet legnagyobb harczai között s ez *Mezid* leverése után és a hosszú hadjárat előtt folyt le, tehát csakis *Szebaheddin* seregére vonatkozhatott. Lássuk közelebbről a bizonyitékokat.

Legrégibb forrásnak kell tekintenünk e téren *I. Ulászló*nak 1443 április 17-én kelt oklevelét.[1] Ebben azt olvassuk, hogy *Hunyadi* «viceimperatorem Turcorum . . . *partium Transalpinarum crudelius praedam agentem* . . . animosius bello agreditur». Még ennél is világosabban szól a *Brankovicsok*nak az aradi káptalan előtt 1444 július 3-án kelt levele, mely szinte kiemeli *Szehabeddin* leverési helyének *Havasalföldön való voltát Mezid Erdélyben* történt vereségével szemben. E szerint *Hunyadi* «primo in iisdem partibus Transsilvanis Mysithbeeg... secundo vero in partibus Transalpinis bassam, viceimperatorem Turcorum debellasset».[2] Megerősíti még állításunkat *Ulászló*nak 1444-iki adománylevele is *Felsőszálláspatakai Kendris* részére, melyet *Mezid* hadjáratánál már bővebben idéztünk.[3] Hogy az első két oklevélben említett «viceimperator Turcorum» csak *Szehabeddin* lehet, bizonyításra nem szorul; összes forrásaink szerint ennek hadjárata történt közvetlen *Mezid*é után.

*V. László*nak 1453-iki *Hunyadi* részére kiadott oklevele a csatahelyre nézve nem nyujt kellő felvilágositást, nem csodálhatjuk tehát, hogy *Thuróczy*, kinek főforrása ez eseményeket illetőleg emez oklevél volt, a helyet összetévesztette *Mezid* harcáéval. Az oklevél ugyanis csak annyit mond, hogy mikor a basa Erdélybe akart törni, *Hunyadi* Erdély határáig követte.[4] Ezzel szemben a vele egyidőben *Ujlaki*nak kiállított adománylevél már minden

[1] *Thal.-Ald.:* 142. l.

[2] *Katona* XIII. 269. l.

[3] *Hurmuzaki* I. 2. 709. l. Bizonyítja még ezt az ugyancsak már említett Dl. 29,792. és Száz. 1868, 29. l.

[4] «Basa... intendens dehinc evestigio in predictas nostras Transsilvanas vastator succedere.... Johannes waywoda .... adusque illarum partium extrema persecutus» legyőzte.

kétséget kizáróan Havasalföldet mond: «Fractum felicissimo strenuaque magnanimitate dicti Johannis waiwode et gentium ipsius Nicolai similiter waiwode *in partibus Transalpinis* maximum potentie Turcorum . . . robur» olvassuk benne e csatáról.

Sőt, mintha a hallomás vagy más adatok felhasználása magánál *Thuróczy*nál is ingadozást, bizonytalanságot keltene, mikor azt írja, hogy *Szehabeddin*t akkor érte vereség, mikor «nekifogott, hogy átkeljen a havasokon s a császárjától reábizott feladatot végrehajtsa».

Ismét külön kell foglalkoznunk *Chalcocondylas* elbeszélésével, mivel ez jelentékenyen eltér a mondottaktól s történetíróink sokan hitelt adnak állításának. Azt írja ugyanis, hogy a basa már néhány napig magyar földön járt,[1] mikor *Hunyadi* sereget gyűjtvén, követte őt a hegyen át. A török katonák elkalandoztak, *Szehabeddin* pedig tábort ütött s itt a táborban érte *Hunyadi* támadása.

Chalcocondylas eltérő állítása felhozott bizonyítékaink mellett nem jöhet számításba. Még ha elfogadjuk is, hogy a hadjárat fontossága, nagyszabása s nagy híre miatt pontosan értesülhetett az egyes körülményekről,[2] meg kell fontolnunk, hogy Havasalföld ekkor ismét magyar fennhatóság alá tartozott s távol élő külföldi író könnyen összetéveszthette ezt a törzsbirodalommal.

Chalcocondylas másik állítását, hogy t. i. *Hunyadi* követte a török sereget (*«ἑπόμενος τῷ Σαβατίνῃ κατὰ τὸ ὄρος»*), megtaláljuk az 1453-i privilegiális levélben[3] és *Thuróczy*nál is. Valószinű magyarázatát adja ennek *Kupelwieser*. *Hunyadi* csak mozdulataival követte a török sereget, a hegység északi oldalán, míg a török sereg annak déli részén haladt.[4] A két sereg így tehát egy ideig párhuzamosan vonult. Az sincs kizárva, hogy *Hunyadi* már a havasokon túl várta a *Kisnikápoly*tól egyenesen

[1] Chalcocondylas 255. l.: «ἤλαυνε δὲ διὰ τῆς Παιόνων χώρας ἡμέρας τινάς.»

[2] *Temesváry* (61—62. old.) nagy védelmezője Chalcocondylas megbízhatóságának.

[3] *Teleki* X. 359. l.

[4] *Kupelwieser* 65. l.

északra tartó török sereget, mely azután vagy *Hunyadi* jelenlétéről értesülvén, vagy hogy nagyobb területet pusztíthasson, avagy jobb átjáró elérése végett a havasok alján keletre fordult s így *Hunyadi*nak a szó szoros értelemben követnie kellett a hegy mentén, hogy megütközhessék.

A harcz helyét hazai forrásaink közelebbről nem jelölik meg.[1] *Jireček Constantin*[2] és *Jorga*[3] szerb és román forrásokra támaszkodva a felső *Jalomitza* mentén keresik a harcz színterét, a mit el is kell fogadnunk.

A harczot részletesen csak *Bonfini* írja le, át és átszőve renaissance vonásokkal, a későbbi kor fejlettebb harczmódjának mozzanataival. Az ő elbeszélésében *Hunyadi* úgy jelenik meg előttünk, mint egy római imperator, a maga nyugodt fennségével, komolyságával, határozottságával. *Hunyadi* ilyen bizonyára nem volt. *Bonfini* hivatkozik ugyan jólértesültségére, melyet a harcz résztvevőitől szerzett, körülményes leírását mégis legfeljebb csak általános részeiben tarthatjuk lehetségesnek[4] s bár csak homályos, kétes fényt vet *Hunyadi* harczmódjára, mégis általa legalább halvány képet nyerünk róla.

Érdekes *Bonfini*nál a két sereg hadirendje. A basa seregének két szárnyára lovas zászlóaljakat állított, mögöttük gyalogos és más lovascsapatok helyezkedtek el. A középet a janicsárok szállották meg, kiket nagy segédcsapatok követtek.

*Hunyadi*nál is a két szárnyon az első vonalban lovascsa-

[1] Az «adusque illarum partium extrema persecutus»-ból következtethetjük, hogy a küzdelem az erdélyi határ közelében lehetett.

[2] *Jireček C.:* Gesch. d. Bulg. 363. és Gesch. d. Serben II. 180. l.

[3] *Jorga N.:* Gesch. d. osm. R. I. 427. és Gesch. d. rum. Volkes I. 319. — Ezt tartja *Huber* i. értek. 175. l. és *Loserth:* Gesch. des spät. Mittelalters 520. old. — *Hertzberg* (Gesch. der Byz. etc. 555. l.) elfogadja a csata helyéül a Felső-Jalomitzát, de Hammer után Vasapnak nevezi. Huber lehetségesnek tartja, hogy Vaskapu, mint Szehabeddin leverésének helye, Oláhországban volt; *Miskolczi* (i. értek. 555. l.) pedig a magyar-oláh határhegységben véli fellelni, hogy így az «in partibus Transalpinis»-t is beilleszthesse.

[4] *B. Horváth J.* (Hadi krón. I. 257.); *Kupelwieser* viszont (66. l.) az egész elbeszélést sem az időnek, sem a csata helyének nem tartja megfelelőnek.

patokat találunk, utánuk nehézfegyverzetű lovasság következett. A középet *Hunyadi* szintén gyalogsággal töltötte ki. Ezek támogatására kétoldalt még nehézfegyverzetű lovasokat rendelt. A gyalogosok mögött lándzsások, nyilasok és más segédcsapatok állottak. A két szárny mögött húzódott a szekerek hosszú sora, mintegy várszerű védelmet nyujtva a visszavonulóknak.

Hogy voltak-e tényleg szekerek *Hunyadi* seregénél, nehéz eldöntenünk. A csehek rendszeresen használták, a hosszú hadjárat alatt is szerepelnek s ha *Hunyadi* követte volna a cseh példát, mikor a körülmények megengedték, semmi feltünőt nem látnánk, hiszen a XV. század egyik legképzettebb hadvezére volt. Itt azonban a hegyes vidéken való átvonulás, a mozgási nehézségek a szekerek használatát valószinűtlenné teszi.

Hunyadi a sereg felállításában rendkivül tagolt csatarendet használt, a minek megvan a maga oka. A török seregnél az egyes csapattestek tömörítését megmagyarázhatjuk a harczosok nagy számából, a török hadi taktikából. *Hunyadi*nak azonban oly egységesen képzett, oly egyöntetűen felszerelt gyalogsága, mint a janicsárság, olyan lovassága, mint a szpahik serege, nem volt.[1] Az egész török birodalom egy nagy tábor volt. *De la Broquiere* szerint (XV. század első felében) a török birodalom két és félmillió arany évi jövedelem mellett 200,000 harczost tartott fegyverben, köztük 5000 janicsárt, kiknek egyetlen foglalkozásuk a kardforgatás volt.[2]

*Hunyadi*nál pedig azok a katonák, kikről olvassuk, hogy állandó kísérői voltak harczaiban s kiket így a maga harczmódjának megfelelően kiképezhetett, seregének nagyon csekély részét alkották. Az ő serege a legkülönfélébb elemekből került össze, melyeknek mindegyike a maga sajátos, egymástól nagyon is elütő fegyverzetével, harczmódjával tudott csak érvényesülni.[3] S *Hunyadi*, mint később fia, *Mátyás*, különösen értett e sajátságok felhasználásához, gyümölcsöztetéséhez.[4] Ebben nyilvánul

[1] *Császár M.:* A magy. művelődés a XV. sz.-ban. (Bpest, 1902) 155. l.
[2] *Jorga:* Gesch. d. osm. R. I. 483. l.
[3] *Császár* i. h.
[4] *Fraknói:* H. Mátyás kir. 314. l.

meg nagy szervezőképessége s csak így tudta a számban felülálló, kiképzésben egységesebb török haderőt is felülmulni.

Bonfini szerint *Hunyadi* kezdte a harczot. Ez valószinű. Nemcsak azért, mert ezt az 1453-i privilegiális oklevél[1] és *Thuróczy* is megerősítik, hanem azért is, mert *Hunyadi* jól tudta, hogy oly kis sereggel, mint az övé, csakis akkor győzhet, ha ő a támadó, mert csak így lehetett a török sereg harczrendjét megbontva, ügyes mozdulatokkal az ellenség túlnyomó számát ellensúlyozni. De meg a gyors támadás specziális magyar nemzeti vonás is, nem lephet meg bennünket, ha saját egyéniségének és a nemzet géniuszának megfelelően szilaj rohammal keresi a döntést.[2]

Hunyadi a közép lovasságát ék-alakká tömörítve veti a török sorok közé, hogy így a török harczrendet szétfeszítse. Ennek megfelelően a török sereg ollóalakba fejlődött. Míg középen eldöntetlenül folyik az elkeseredett harcz, a két szárnyon a túlnyomó számú török lovasság visszaveti a könnyű magyar lovasokat,[3] de a nehézlovasság dsidáival, hosszú lándzsáival és háromélű kardjaival nem birt megbirkózni. Mikor a basa tartalékjait is harczbavetette, *Hunyadi* visszavonta csapatait a szekerek közé s ezekkel ront előre. A török jobbszárnyat igyekszik körülfogni, mi elől ez futva menekül, magával rántva a balszárnyat is.

Ebben foglalhatjuk össze *Bonfini* terjengős leírását a küzdelem folyásáról. Sajnos, hogy ellenőriznünk nem igen lehet. Szól ugyan még néhány forrás a harcz körülményeiről, de tiszta, megbizható képet ezek még kevésbbé nyujtanak.

Chalcocondylas állítását,[4] hogy a basa táborba szállott s ezt a török csapatok elkalandozása miatt gyéren megerősitett

[1] *Teleki* X. 360. l.

[2] *Marczali:* A magy. nemz. tört. I. 294.; *Salamon:* A magy. haditört.-hez a vezérek korában (Száz. 1876, 726. l.). Valószínűleg ezt a tulajdonságot sajátítja ki *Jorga* (Gesch. d. rum. Volkes I. 318.), mikor azt mondja, hogy Hunyadi «in echt walachischer Weise» várta Mezidet.

[3] *Vámbéry* (204. l.) erre vonatkoztatja Szádüddin állítását, hogy a törökök a csata elején néhány magyar csapatot szétvertek.

[4] Chalcocondylas 255. l.

tábort lepte meg és foglalta el *Hunyadi*, a török történetírók, *Nesri*[1] és *Szádüddin*[2] megczáfolják. Szerintük a két sereg már előző este szemben állott egymásnak s a küzdelem csak másnap reggel kezdődött, tehát meglepetésről szó sem lehet. A harczot már nem is *Szehabeddin* vezette — mint állítják, — mert ez már a csata előtt elfutott, hanem *Oszmán* cselebi.[3]

Megbizható forrásaink alapján csak annyi bizonyos, hogy a harcz nagyon heves volt s csak az est beállta vetett véget neki. Ekkor kezdődött az üldözés. Sok török futásközben lelte halálát, részint az üldözők kardjai, részint a menekülők útját álló folyók által.[4] Maga a fővezér, úgy látszik, a megmenekültek között volt.[5] A rabolni járó csapatok csak a harcz után tértek vissza s hasonló sors érte őket, mint a fősereget.[6]

Bonfini szerint 200 zászló és 5000 fogoly jutott a magyarok kezére s alig menekült meg a sereg fele. *Chalcocondylas* szerint a török sereg nagyobbik része elesett.[7] A minorita generális adata közel áll *Chalcocondylas*éhoz. E szerint 52,000 török maradt holtan a csatatéren, azonkivül számos hadifogoly, 5000 megrakott teve, sok ló és tömérdek más zsákmány koszorúzta a győzelmet.[8] Nyugaton 30,000 halottról beszéltek, de megczáfolja ezt *Schlick Gáspár*, a ki az elesettek számát a különféle hírekkel szemben «comperta veritate» 9000-re teszi.[9]

[1] *Thury* 57. l.

[2] *Vámbéry* 204. l.

[3] Szádüddin azt mondja, hogy ez itt el is esett, a mi azonban valótlan (*Zinkeisen:* Gesch. d. osm. R. I. 603.). Maga Szádüddin is említi, hogy Nesri szerint a várnai csatában halt meg.

[4] *Thal.-Áld.:* 142. l. Hogy sok török ez oklevél szavai szerint a folyókban lelte halálát, szintén a mellett szól, hogy az ütközet Oláhországban történt.

[5] *Hammer* (I. 452), *Teleki* (I. 296) és *Horváth M.* (II. 552) szerint Szehabeddin is itt elesett (valószínűleg Dlugosst értelmezik így), de ezt megczáfolja az, hogy még később Philippopolisban az Imaret-Dschami mecsetet alapította, ez pedig 1444—45-ben épült. E mellett temették is el (*Jiriček:* Gesch. der Serben II. 181. l.).

[6] *Chalcocondylas* 255. l.

[7] U. o. 256. l.

[8] Száz. 1894, 678. l.

[9] *Schlick* említi egy levelében: «conflictus ille huius anni, in quo

Hunyadi a zsákmány egy részét a királyhoz küldötte, másik részét pedig kiosztotta katonái között.[1] Seregével együtt mély alázattal borult le a Mindenható színe előtt, hogy hálát adjon a csodás módon szerzett győzelemért.[2]

A győzelem híre itthon, külföldön egyformán nagy örömöt keltett. *Dlugoss* szerint *Hunyadi* gyorsfutárral értesítette a királyt. Sokan ebből igyekeztek megállapítani a harcz idejét. Július hónapban ugyanis — írja *Dlugoss*, — török követség időzött *Budán*, hogy a szultán nevében *Nándorfejérvár* átadása, vagy évi adó fejében békét ajánljanak. Felháborodással utasították vissza e lealázó feltételeket, mert épen ekkortájt jött meg *Hunyadi* gyorsfutára a győzelem hírével.[3] Így tehát a győzelem ideje július volna.

triginta hostium millia cecidisse vulgatum est, comperta veritate nonnisi novem milium sint». (Fontes Rerum Austriacarum, 62. k. 44. l.). — A levél kelte hiányzik ugyan, de helyesnek kell elfogadnunk a kiadója, Wolkan által felvett 1443 júl. elejét, vagy legalább júniust, a mint az a levél tartalmából kitűnik. Szó van ugyanis benne a török hadjáratra való készülődésről s a felkészült sereg harczáról Giskra ellen, a mit egy másik levelében is említ (Font. Rer. Austr. 62. k. 39. l.), melynek ugyancsak hiányzik a kelte, de mégis megállapítható, legalább nagyjában, mert e levélben utalást találunk a «minap» lefolyt haimburgi tanácskozásokra, ezek pedig 1443 máj. 30-án voltak (F. R. Austr. 42. k. 8. l. Frigyes császár levele). Másrészt az utóbb említett levélben (F. R. Austr. 62. k. 39. l.) panaszkodik *Schlick*, hogy Ulászló az ő magyar határ mentén fekvő birtokát Pongrácz (Berencsi Pongrácz, F. R. Austr. 62. k. 47. l.) Scola nevű szolgájának adta, de 1443 aug. 31-én kelt levelében már megköszöni Cesarini biborosnak, hogy közbenjárására Ulászló visszavonta a Scolának tett adományozást (F. R. Austr. 62. k. 69. l.) s megparancsolta Pongrácznak és Scolának, hogy hagyják el a birtokot, a mint *Schlick* ugyancsak 1443-ban Hédervári Lőrincznek írja. — Világos tehát, hogy a legelőször említett levél 1443 máj. 30. után, de még, bár kevéssel csak, a hosszú hadjárat megkezdése előtt íródott, 1443 jún. vagy júliusban. Nehézséget okoz még, hogy *Schlick* «huius anni«-t mond, Szehabeddint pedig még 1442-ben érte vereség. Mivel a levélíráskor az utoljára aratott nagy magyar diadal csak a Szahabeddin felett kivívott lehet, a levél tudósítása is csak erre vonatkozhat s a «huius anni» azt jelölheti, hogy még nem telt el egy év a győzelem s a levél írásának ideje közt.

[1] *Teleki* X. 360. l.

[2] *Raynald* IX. 413. l.

[3] «Eventum victoriæ veloci nuntio regi significaverat» *Dlugoss*

Sokkal valószinűbb a minorita generális datuma 1442 szeptember 2-ikáról,[1] annál is inkább, mert megerősítik ezt a szerb és román annalesek is, melyek nyomán a szláv történetírók a győzelmet szeptember 6-ra teszik.[2] A későbbi, szeptemberi datum mellett szól, hogy a pápa is a győzelemről csak 1442 deczember 22-én értesült, noha külön futár vitte meg a hírt.[3]

Hunyadi e győzelmei fordulópontot alkotnak a magyar-török harczok történetében. Újra visszaszerezték a régi magyar vitézség hírét-nevét.[4] Megszünt az a félelem, mely a magyarokat a török pusztítások megtorlásától visszatartotta. Ettől kezdve ők is kisebb-nagyobb csapatokba verődve, mind gyakrabban átkeltek a Dunán s ismét messzevidéken félelmessé tették a magyar fegyvert, rettegetté a magyar harczi bátorságot.[5]

772. l. (Lipcse, 1711). Kettős győzelemről szól, hogy melyikeket érti alatta, tulajdonképen nem is tudjuk.

[1] Száz. 1894, 678. l.

[2] *Jireček:* Gesch. der Bulg. 363. l.; *Klaić-Szamota:* Bosznia tört. 300. old. Ezt fogadja el *Fraknói* (Hunyadiak és Jagellók 27. l.) is. — *Jorga* a Gesch. d. rum. V. I. 319. és a Gesch. d. osm. R. I. 427. old.-on csak őszt, illetőleg szeptembert mond.

[3] *Fraknói:* Magyarország és a Szentszék II. k. 422. l. — A Magy. Tud. Akad. tört. bizottságának oklevélmásolatai között van egy levél (VII. fasciculus, a velenczei másolatok II. fasciculusában), melyben a velenczei signoria írja a burgundi herczeghez 1442 jan. 2-án, hogy a magyarok a törököket, «qui potentissima manu maximisque bellicis apparatibus regnum Hungariæ iu partibus Transilvanis ac Valachiæ provinciam subintraverunt jamque præda, ferro et igne partes illas vastare et evertere ceperant, a gentibus Hungaricis, Transilvanis ac Valachis ... divino miraculo cæsi et in extrenum conflicti et excidium versi sunt, sicut constat per litteras serenissimi regis Hungariæ et Poloniæ eiusque capitanei, qui in facto fuit, quarum exemplum alias in litteris nostris datis XXX. mensis octobris elapsi ...» már elküldötték. Valószínűleg hiba van a másolat datálásában, mert 1441 okt. 30. előtt ilyen harcza nem volt Hunyadinak, a Meziden aratott győzelem idején pedig az oláhok még nem az ő pártján voltak. 1442 jan. 2. helyett 1443 jan. 2-t kell értenünk s így 1442 okt. 30. lenne a nap, melyen a signoria először értesült a győzelemről, a mi a vázolt körülményeknek nagyon megfelelne.

[4] *Teleki* i. h.

[5] *Chalcocondylas* 258. l.

Magát *Hunyadit* is nem sokkal az oláhországi diadal után királyi csapatokkal kiegészített seregével Bulgáriában, *Viddin*nél találjuk, majd meg *Ujlaki*val Szerbiának töröktől megszállt részeire csapott.[1]

E portyázások folytán sok, már korábban elhurczolt magyar fogoly is visszanyerte szabadságát,[2] de a tulajdonképeni czél csak az volt, hogy tűzzel-vassal pusztítván a török területeket, gyengítsék a török erejét s rettegést keltsenek bennük.[3]

5. A hosszú hadjárat.

Mielőtt elkísérnők a magyar sereget a Balkán úttalan havasai közé, vessünk egy futó pillantást azoknak a balkáni országoknak viszonyaira, melyeknek viselkedésével, helyzetével e támadó hadjárat megindításakor a magyaroknak s így első sorban *Hunyadi*nak számolnia kellett.

A legjelentősebb hatalom még mindig Szerbia volt. *Lázárevics* nem sokkal a tatai szerződés után behunyta szemeit. Országát *Brankovics György* gondjaira bízta. Az új deszpota nehéz viszonyok között vállalta magára a kis ország kormányzását, mert ez a magyar és török birodalmak közé ékelve, ekkor üllő és kalapács közt volt. A deszpotának nagy ügyességre és éleslátásra volt szüksége, hogy mindkét féllel szemben a saját és országa érdekeit megóvja. *Brankovics*ban megvoltak e kellékek, de tervei megvalósítására az eszközöket nem igen válogatta meg. «Hosszú uralkodása alatt — mondja *Fraknói*[4] — merész elhatározások és leleményes furfang váltakozva használt eszközeivel el tudta hárítani országától a török hódítás veszélyeit, de ismételten megszegte a magyar korona fönnhatóságából ráháramló kötelességeket.» Mindenkori magatartására első sorban a két szomszédos nagyhatalom erőviszonyai szolgáltak irányí-

[1] Ulászló 1443-i okl. (*Thal.-Áld.:* 142. l.). Említik még e harczokat a Kendefiek (Száz. 1868, 29.) és a Brankovics-család oklevelei (*Katona* i. h.)

[2] Brankovics okl. i. h.

[3] *Thal.-Áld.:* i. h.

[4] *Fraknói:* Szilágyi M. élete (Bpesti Szemle, 1911. 173. l.).

tással[1] s ezért őszintén egyik félhez sem csatlakozott, hűségére egyik fél sem bízhatta magát. Bármelyiknél volt, a másik fél is számíthatott reá.

E politika — ha ügyesnek is kell mondanunk — teljesen önző volt s csak ideig-óráig vált be. A törökök mind szűkebbre szorították hatalmát, *Ulászló* pedig 1440. és 1441-ben magyar birtokait kobozta el hűtlensége miatt.[2] Hogy *Brankovics* e megfenyítésében *Hunyadi*nak, a szörényi bánnak és alvidéki birtokosnak is része volt, alig férhet kétség hozzá. Az ellentétek csak később jutottak ugyan nyilvánosságra, de hogy már ekkor megvoltak, szinte bizonyosnak mondhatjuk, hisz mikor *Brankovics* ellentétbe került a magyar érdekekkel, ellentétbe jutott *Hunyadi* érdekeivel is, mert *Hunyadi* érdekei a specziális magyar érdekek voltak.[3] *Hunyadi* éles figyelemmel kísérte *Brankovics* politikáját s mint nem egyszer tanujelét adta, tisztán látta annak szemfényvesztését, kétszínű politikáját; tudta, hűségére mikor és mennyit számíthat. Az ország, a kereszténység érdekében azonban szívesen fölülemelkedett a személyi ellentéteken s így látjuk ezt a két férfiút a hosszú hadjáratban egymás mellett, egy ellenség ellen kezet fogva.

A Balkán többi, apró-cseprő országa Szerbia mellett kevésbbé jöhet figyelembe. Szerbia szomszédja, *Bosznia*, játszott ugyan még némi szerepet e korban, de már a teljes demoralizáczió jeleivel találkozunk nála.[4] Az emberi vadság fékezetlenül dühöngött; nem volt gát, mely azt korlátozta volna. A közbiztonság teljes hiánya, az eretnekségek támasztotta véres villongások a nemzeti élet ütőerét vágták el. Épen a hosszú hadjárat elején szállongott a hír, hogy maga a bosnyák király, *II. Tvartko István* is gyilkosság áldozata lett.[5] Ilyen körülmények között természetesen nemzeti, némiképen is önálló politi-

[1] *Thal.-Áld.:* Bev. XVIII. l.

[2] *Angyal D.:* Brankovics Gy. szereplése I. Ulászló uralk. kezdetén. (Száz. 1910. 660. l.).

[3] *Thal.-Áld.:* i. h.

[4] *Dimitrijevics M.:* Gy. Brankovics, 31. l.

[5] *Klaić-Szamota:* Bosznia tört. 302. old.; *Jireček:* Gesch. der Serben II. 184. l.

kát folytatni teljesen lehetetlen volt. A szultán már mint meghódított tartomány felett rendelkezett.[1]

Bulgária teljesen török járom alatt állott; messzebb *Byzancz* hatalmi életének utolsó idejét élte. *Havasalföldet* majd magyar, majd meg török fennhatóság alatt találjuk. A melyik fél a nagy magyar-török mérkőzésben felülkerekedett, az Havasalföldre és Moldvára is rátette kezét. Lelkesedést, odaadást egyik fél sem várhatott tőlük. Úgyszólván egyedül a kis *Raguza* ragaszkodott, ha nem is önzetlenül, mégis hűségesen a magyar koronához. Ekkor még a magyar birodalom tagjának tekintette magát[2] s megbízható őrszemként szolgálta hazánkat a törökkel szemben. Nagykiterjedésű kereskedelmi hálózata és élénk forgalma révén alkalma nyílt beletekintenie a török birodalom belsejébe, ismerte a török viszonyokat, értesült a készülődésekről s nem mulasztotta el minderről a magyarokat tudósítani, sőt az anyagi támogatás elől sem zárkózott el teljesen.

Általánosságban tehát a helyzet déli határaink körül épen nem mondható kedvezőnek. Hozzájárult még a belső egyenetlenkedés, a nemzet megoszlása *Ulászló* és *Erzsébet* között. S így mikor *Hunyadi* győzelmei által Nyugaton ismét fellángolt az eszme: Nyugat egyesült erejével törni össze a pogány hatalmat, Magyarországon, melynek pedig főszerep jutott, a pártviszályok minden nagyobb erőkifejtést megbénítottak.[3]

Ez indította *IV. Eugen* pápát, hogy *Cesarini Julián* bíborost Magyarországba küldje. Kettős feladatot bízott reá: a belső békét helyreállítani s azután az ország egyesült erejét a török ellen fordítani.[4] A pápa választása határozottan megfelelő emberre esett. *Julián* szellemének emelkedettsége és magas műveltségének ereje tiszteletet parancsolt, jellemének tisztasága és szeretetreméltósága megnyerte az ellenfelek bizalmát, bámulatos diplomácziai ügyessége, finom tapintatossága pedig elsímította az

[1] *Klaić-Szamota* i. m. 298. l.

[2] *Gelc.-Thal.:* Raguza etc. 471. l.

[3] Hűen ecseteli az ország állapotát Eneas Sylvius (Font. Rer. Austr. 61. k. 550. l. skk.).

[4] *Eneas Sylvius* i. m. 565. old. és a velenczei senatus jegyzőkönyvéből. *Fraknói:* M.-ország és a Szt. Szék II. 47. l.

ellentéteket.[1] Páratlan türelemmel és kitartással közvetítette a békét *Ulászló* és *Erzsébet*, majd az utóbbinak halála után *Ulászló* és *Frigyes* között, míg két évre fegyverszünetet tudott kieszközölni.[2]

Csak ezután foghatott főczéljának, a török ellen megindítandó háború megvalósításába. Figyelmeztette a magyarokat, hogy olyan ellenség ellen, mint a török, az ország határain belül való működésre szorítkozva, tartós eredményt elérni nem lehet; támadó hadjáratot ajánlott, még pedig a király személyes vezérlete alatt. A győzelemhez — vélte *Julián* — nem fér kétség, hiszen *Hunyadi* kis seregekkel oly fényes győzelmeket vívott ki, most pedig maga a király állana két hatalmas ország haderejének élére.[3]

Julián fáradozása nem volt eredménytelen. Látták, érezték a magyarok is, hogy a vihar már a határokat csapkodja, sőt nem egyszer végig seperte már a déli részeket s mindenütt pusztulás, romhalmaz jelezte nyomát. Egyhangú lelkesedéssel határozták el, hogy rögtön, még a tavasszal megindítják a hadjáratot s a felmerülő költségek fedezésére megajánlották a szükséges pénzösszeget.[4] Egyúttal követeket menesztettek a külföldi udvarokhoz is, hogy segítséget kérjenek tőlük,[5] a mit azok meg is igértek.[6]

A pápa már 1443 január elején segélyadásra szólította fel a közös ellenség megtörésére a keresztény országok uralkodóit s ő maga is nemcsak erkölcsi támogatását, hanem anyagi hozzájárulását is felajánlotta.[7] Az egész keresztény világ egyházi

[1] *Fraknói:* Cesarini J. bibornok élete (Bpest, 1890) 7. l.

[2] *Eneas Sylvius* i. h. Hunyadit e tárgyalásokon nem látjuk szerepelni, a török beütések a déli határokon tartották. *Callimachus* és *Bonfini* szerint csak egyszer hallatta tiltakozó szavát, mikor Ulászló az ország épségének kárára is hajlandó lett volna békét kötni Erzsébettel.

[3] *Callimachus* (Kwiatkowski kiad.) 102. l.

[4] Ezt többször említik okleveleink (pl. Zichy okmánytár. IX. k. 60. l.).

[5] F. R. Austr. 61. k. 158. l.; *Dlugoss* 775. l.

[6] I. Ulászló levele a német lovagrend nagymesteréhez 1443 ápr. 27-én (Mon. Pol. Hist. II. 137. l.).

[7] *Fraknói:* Cesarini élete, 28 l.

javadalmaira tizedet vetett ki s az apostoli kamara jövedelmének egyötödét erre a czélra fordította.[1]

A magyarok még a tél folyamán össze akarták gyűjteni s megszervezni a hadsereget, de a tavasz még készületlenül érte őket. Pünkösd napjára, június 9-re országgyűlést hirdettek ez ügyben.[2] Még előzőleg történt, április 7-én, hogy *Nagyváradon* az ájtatoskodókkal telt székesegyház egyik tornya hatalmas földrengés következtében összeomlott, sz. László fejereklyéje azonban csodálatos módon teljesen épségben maradt.[3] A csodálatos jelenségben az Isten biztató kegyelmét látták s a lelkesedés csak fokozódott.

Mire a rendek június 9-én összegyűltek, már bizonyossá vált, hogy a nagy külföldi segítség elmarad. Az általános lelkesedés pillanatainak buzgalma elült nyugaton. A hideg és önző számítás lépett előtérbe. A magyar-lengyel hatalom segítése által a hatalmi egyensúly megbomlásától féltek.[4] *Frigyes* császár udvarában még azt is nagy kegynek tekintették, hogy nem támasztottak akadályt a hadjárat elé.[5]

Elmaradt az a nagy tengeri haderő is, melynek szerepéhez *Julián* bíboros oly nagy reményeket fűzött. Az ő terve szerint ugyanis, míg a keresztény sereg a magyar király vezérlete alatt a szárazföldön indított támadást a török ellen, addig a tengeri államok hajóhadának a *Hellespontus*nál kellett volna akczióba lépnie s így az európai és ázsiai Törökország közt a közlekedést megakadályoznia.[6] Azonban mindössze a pápa akarta magára vállalni tíz és a burgundi fejedelem négy velenczei gálya felszerelését,[7] de még ezt a szándékot is hajótörés érte *Ve-*

[1] I. h. A pápa Julián segítségére küldötte még Kristóf corini püspököt is (*Fraknói:* M.-orsz. és a Szt.-Szék II. 51. és 422.), Görögországban is maga vette kezébe a szervezés ügyét s ide Ferencz cardinalist (s. Clementis) rendelte (*Theiner A.:* Vet. Monum. Slav. Merid. I. k. 380. l.).

[2] *Dlugoss* 774. l.

[3] *Bunyitay V.:* A váradi püsps. tört. I. 264. l.

[4] *Eneas Sylv.:* F. R. Austr. 61. k. 565. l.

[5] F. R. Austr. 61. k. 158. l.

[6] *Fraknói:* Cesarini élete i. h.

[7] *Wavrin* említi (Száz. 1894. 682. l.). *Pray:* Annales III. 15. l., *Katona* XIII. 302. l.

lencze kislelkűségén. Annyi nehézséget támasztott a felszereléshez szükséges összeg megszerzése elé, hogy végül is már csak annyit állapíthatott meg, hogy «az alkalmas idő, a mikor a hajóhaddal, hogy sikeresen léphessen fel, a galliopolisi szorosban kellett volna lennie, már elmult».[1]

Mindez nem riasztotta vissza a magyarokat a nagy terv megvalósitásától. Lelkesedve kérték a királyt a hadjárat megindítására s egy lélekkel ajánlották fel ismét közreműködésüket. A bíboros biztatásához hozzájárult a deszpota könyörgése is, a ki könynyek között kért segítséget országa elrablói, fiai elhurczolói ellen.[2] Maga Európa sem maradt azért közönytelenül a magyarokra, ha megtagadta is a tényleges részvételt. A magyarok tudták, hogy Európa figyelme, rokonszenve kíséri őket a hófödte hegygerinczek úttalanaira. «A szolidaritás emez érzete, Európa morális segélye — mondja *Salamon*[3] — bár a remények gyakori meghiúsultával vásároltatott meg, nagy szellemi tényező volt azon lelki emelkedésben, melyet Hunyadiban s a hősiségben, melyet mind benne, mind katonáiban csodálunk.»

Buzdítólag hatottak a készülődések folytatására *Hunyadi* és *Raguza* levelei is.[4] *Raguza* 1443 május 11-én kelt levelében értesíti *Ulászlót*, hogy *Caraman* nagy csapást mért a szultánra; *Hunyadi* pedig, ki ekkor a déli részeken hadak toborzásával s a török beütések visszaverésével foglalatoskodott,[5] május 25-e

[1] *Frakuói:* Cesarini élete 35. old. — A pápa ugyanis 10 gálya felszerelési költségeit, mintegy 20,000 aranyat a flórenczi és velenczei papságra kivetett tizedből akarta fedezni, mit a velenczei senatus elégtelennek tartott s ezért akadályokat gördített annak beszedése elé (i. h.). A készülődéseket folytatták ugyan, de mire elkészültek volna, 1444 febr. elején megjött az értesítés, hogy a magyar sereg visszatért (i. m. 43. l.). *Enneas Sylvius* egyébként már 1443 júl. elején biztosra vette, hogy Velencze nem fog hajókat adni (F. R. Austr. 61. k. 165. l.), mert ekkor még egyetlen gálya sem volt felfegyverezve, sőt még gondoskodás sem történt róla (F. R. Austr. 62. k. 40. l.).

[2] *Długoss* 774. l.

[3] *Salamon:* M.-ország a török hód. korában 31. l.

[4] Mindkét levelet kiadta *Chmel:* Materialien I. 114. sk. l.

[5] A király említi egyik levelében (Mon. Pol. Hist. II. 137. l.), hogy csupán 1443 első negyedében négy török támadást vertek vissza.

táján azt írja a szerb deszpotának, hogy a nándorfejérvári kapitányok értesítése szerint egy *Drinápoly*ból jött kém a szultán háromszoros vereségéről és haláláról hozott hírt, az európai rész védelme elhanyagolt állapotban van s a készülődő hadjárat oly félelemmel tölti el a törököket, hogy a magyarok 30,000 emberrel akár a tengerig szoríthatják őket.

Hunyadi annyira alkalmasnak találta az időt a támadásra, hogy kijelentette, ha mind cserben hagyják, maga megy az erdélyiekkel a törökök ellen.[1] Mintha csak a régi lovagkornak feléledését látnánk, annak a kornak, mely életet, vagyont, mindent feláldozott, a mit hitének, hazájának védelme megkívánt. *Hunyadi* volt annak a fényes kornak utolsó képviselője, «utolsó s egyik legmagasztosabb példaképe a középkori keresztes vitézeknek».[2]

A mi idő még volt, a király a készülődésekre, lovak, fegyverek szerzésére fordította.[3] Bár június 28-án már készen állott a sereg,[4] *Dlugoss* szerint mégis csak július 22-én indult el *Budá*ról. *Callimachus* és *Bonfini* a király indulásának idejét május kalendája tájára teszik,[5] de ez lehetetlen. A királyról tudjuk, hogy június 5-én,[6] sőt június 28-án[7] is még mindig *Budán* volt s mi több, *Cesarini* július 11-én kelt levelében is még mindig csak a készületek előrehaladásáról ír,[8] melyet annyi ok hátráltatott, hogy már attól félt, azon a nyáron el sem indul a sereg a törökök ellen.[9]

[1] Julian kard. levele Schlickhez (F. R. Austr. 62. k. 72. l.).

[2] *Salamon* i. m. 53. l.

[3] *Dlugoss* 775. l.

[4] Ulászló 1443 jún. 28-án írja a Várdai testvérekhez: «ecce instante iam festo beatorum Petri et Pauli apostolorum disposuimus nos ad iter.» (Zichy okm.-tár IX. 60. l.).

[5] *Callimachus* 104. old.; *Bonfini* 111. old. — *Ivanich* (Schwand. II. 16. l.) a hadjárat kezdetét aug. közepére teszi.

[6] *Ráth K.*: A magy. királyok, erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyeik (Győr, II. kiad. 1866) 178. l.

[7] Zichy okmtár i. h. E napról keltezték Budán a király és a cardinális Frigyeshez írt leveleiket (*Chmel*: Mater. I. k. 111. l.). *Jireček* (Gesch. d. Bulg. 364. l.) szerint már júniusban megindultak Budáról.

[8] *Fraknói*: Ces. élete 34. l.

[9] Schlick válaszleveléből (F. R. Austr. 62. k. 71. l.).

Mik lehettek ez okok? Bár a folyton tartó török becsapások is nyugtalanították és késleltették a készülődés folyását,[1] a főok mégis a belső zavarokban rejlett. A király nem hagyhatta el előbb az országot, míg a belső békét bíztosítva nem látta, miért is *a török ellen már készen álló sereget kénytelen volt előbb a mindig nyugtalankodó Giskra ellen vezetni*, a mi huzamosabb időt követelt,[2] meg a török hadjáratra szánt készletet is megapasztotta.[3]

Budáról a királlyal együtt indult *Julián* bíboros és *Brankovics* is, míg *Hunyadi* bizonyára csak később, a déli határ közelében csatlakozott seregével a királyhoz.[4]

A hadseregben a legkülönfélébb nemzetek voltak. A zömét természetesen magyarok alkották. A nemesség megjelenése nem volt ugyan kötelező, hisz támadó hadjáratról volt szó az ország határain kívül,[5] de sokat a szent ügy iránt való lelkesedése, a haza megvédésének tudata bírt a csatlakozásra. Főpapokat és zászlós urakat is[6] szép számmal látunk banderiumaik élén a hadjáratban, mások a gyakori török beütések miatt állandóan fegyverben élő s jól begyakorolt, fegyelemhez szokott udvari katonáikat küldték *Hunyadi* zászlói alá.[7] Különösen az ifjú-

[1] Mon. Pol. Hist. II. 137. l.

[2] Schlick levele Cesarinihez 1443 júl. elején (F. R. Austr. 62. k. 39. l.). Ugyanazontájt bővebben ír Schlick e harczról Nicolo degli Arcimboldihoz s itt említi, hogy már 10 napja folyik e harcz (F. R. Austr. 62. k. 44. l.). Giskra csak szept. 1-én kötött egy évre fegyverszünetet Rozgonyi Simon egri püspökkel (*Teleki* X. k.).

[3] F. R. Austr. 62. k. 45. l.

[4] *Huber* 177. old.; *Szalay* III. 55. l. Megerősíti ezt, hogy Hunyadi júl. 26-án még Kolozsvárott (Orsz. Levt. Dl. 28,238), szept. 7-én Szegeden volt (Dl. 13,748), előtte pedig úgyszólván egész Erdélyt bejárta (Kállay cs. levt. 457., 458., 460., 464., 481., 482. sz. okl. a M. N. Múzeumban; *Katona* XIII. 246. l. stb.).

[5] 1430 óta a «communitas nobilium» kötelezve volt az inkorporált országok (Szerbia stb.) megvédésére is (*Fejér:* Cod. dipl. X. k. VII. rész, 244. l.), de ekkor a hadjáratot ez országokon túlra tervezték.

[6] A visszatérés után a templom falára függesztett czímerekből tudjuk.

[7] *Salamon:* M.-orsz. a török hód. korában 29. l. Így tett Ujlaki is, mert betegsége otthon tartotta (*Katona* XIII. 255. l.).

ság karolta fel lelkesen a hadjárat ügyét.[1] A vármegyei csapatok[2] mellett ott vannak az országgyűlés által megszavazott s a *Brankovics*tól megtoldott összegeken toborzott zsoldosok is. Maga *Hunyadi* 32,000 aranyat fordított a sajátjából a költségek fedezésére.[3]

A király táborában látjuk a jánoslovagokat *Szentgyörgyi Tamás* vránai perjel személyes vezetése alatt[4]; ott találjuk a lengyel rendektől küldött 5000 fegyveresen kívül a pápai segélypénzen fogadott külföldi katonákat, különösen cseheket[5]; s még számos más keresztes vitézt. A déli határ átlépése után még több mint 8000 gyalogos és lovas szerbbel, továbbá *Cohácz Péter* vezetése alatt mintegy 6—700 bosnyákkal gyarapodott a sereg.[6] Kisebb számban oláhok is részt vettek a hadjáratban, valószínűen *Hunyadi* seregéhez csatlakoztak.[7]

Így, noha valami impozánsan nagy hagseregre nem is gondolhatunk, mégis jelentős haderő lehetett a maga korában. *Beheim*, ki versbe szedte e hadjárat történetét néhány évtizeddel később, a király seregének számát 14,000-re,[8] *Bonfini*

[1] *Barabás:* Teleki okl.-tár II. 11. old. Sokat a király a zavaros belső viszonyok miatt marasztalt itthon. *Horváth M.* (II. 558. l.) szerint a nemességben hiányzott volna a lelkesedés.

[2] *Teleki* X. 57. sz. okl.

[3] A Brankovics okl. (Katona XIII. 270). Más forrás szerint (Schlick levele 1443 aug. 31-én F. R. Austr. 62. k. 72. l.) 60,000 forinttal járult az ügyhöz.

[4] *Fejér:* Genus, incunabula etc. 54. l.

[5] *Fraknói:* M.-orsz. és a Szt.-Szék II. 53. l.

[6] A biboros levele (F. R. Austr. 61. k. 281. l). — *Callimachus* (105. l.) állítása, mely szerint a szerbek Szófiánál csatlakoztak volna, téves. — A biborostól Coháznak nevezett bosnyák vezér *Jireček* szerint (Gesch. d. Serben II. 181), nem más, mint «Petar Kovačevič aus der Familie der Dinjičiči bei Srebnica» v. ö. *Jorga:* Gesch. d. osm. R. I. 433. l.

[7] Jelenlétükről szól *Beheim* (Quellen und Forschungen zur vaterländ. Gesch.-ben, 1849, Karajantól) 258. sorában és Chalcocondylas 307. l. Oly csekély számban vettek részt, hogy Cesarini érdemesnek sem tartja külön felemlíteni jelenlétüket. *Jorga* a Gesch. d. rum. V. 1. 319. l.-on még nagy számú oláh résztvevőről beszél, de a Gesch. d. rum. R. I. 431-ben már elismeri segítségük jelentéktelen voltát.

[8] 32. sor (*Karajan:* Quellen und Forschungen etc.). *Kupelwieser*

15,000-re teszi. *Ducas* az egész hadsereget, mely a Dunán átkelt, körülbelül 25,000 főre becsüli.[1] Nem lehet arról szó, mintha *Ducas* csakis a király, vagy csakis *Hunyadi* seregét tartaná 25,000-nek, mert ő nem tesz különbséget a király, kit egészen fiatalnak tart és *Hunyadi* seregei között, az egész magyar seregről szól. Ha már most *Ducas* 25,000-éhez hozzáadjuk a «több, mint 8000» szerbet, a néhány száz bosnyákot s más, a sereghez szegődő segédnépeket, helyesnek kell elfogadnunk *Marianus Barletius* állítását, a ki szerint a keresztény sereg 35,000 főből állott.[2]

A sereget fegyverrel, élelemmel, különféle hadiszerekkel megfelelő módon látták el.[3] A teherszállító kocsikon kívül mintegy 600 harcziszekeret is vittek magukkal. Ezek kezelését a cseh zsoldosokra bízták. A bíboros egyik levelében fennmaradt egy cseh zsoldosvezér neve is: *Chapcho.*[4]

(68. l.) e számot csak Hunyadi seregére vonatkoztatja, de *Bleyer* (Beheim M. élete, Száz. 1902. 220. l.) szerint is csak a király serege.

[1] *Ducas* (Bekker bonni kiadásában 217. l.) a deszpota «λαβὼν ἱππεῖς καὶ τοξότας ἄχρι χιλιάδας εἴκοσι πέντε περᾷ τὸν ποταμόν. — *Beheim* és *Bonfini* adatában, két egymástól távol álló forrás egyöntetű állításában, nincs miért kételkedünk. Ha adatukat összevetjük Ducaséval, Hunyadi serege 10—11,000 főből állhatott. Igy megértjük, miért épen 10, illetőleg 12,000 emberrel vonult előre Hunyadi később a Moravánál.

[2] *Barletius:* Vita et res præclare gesta G. Castrioti (Zágráb, 1743.) 12. l. Ezt fogadja el *Teleki* I. 339.; *Haber* 178. és *Kupelwieser* 68. l. Ducas adatát az egész seregre értelmezik *Engel* (Gesch v. Serwien 387.), *Caro* (Gesch. Polens IV. 334.) *Dimitrijevics* (56. l.). *Fraknói* (Hunyadiak és Jagellók 31. l.) *Pór Antal* (Hunyadi J. élete, 70. l.), *Engel* (Gesch. Ung. III. 62.) az egész sereget 40,000-re teszik, *Hammer* (I. 452.) 32,000-re, *Vaszary* (I. Ulászló és a várnai veszed. 31. l.) 30—35,000-re. E tekintetben már egyidejűleg is nagyon különféle hírek keringtek. (F. R. Austr. 62. k. 45. l.).

[3] *Beheim* (34. sor) írja: «Daz warn gut werlich leut all gar.» A sok győzelem a túlnyomó számú ellenség felett is bizonyítja.

[4] A bíboros levele 1443 június 28-án Frigyeshez: «iste serenissimus dominis rex omnino asserit se iturum ad hoc passagium, solum expectatur certa pecunia ventura a Johanne wayvoda pro stipendio Chapchonis et suorum pedestrium, qui debent conducere thabor curruum.» A szekerek számát egy, a hadjáratban részt vett cseh vitéz jegyezte fel (*Haber* 178.). Schlicknek Juliánhoz intézett válaszlevelében is (1443 aug.

Azt kell hinnünk, hogy néhány ágyú vagy más ilyen lőszerszám is volt a seregnél, *Dlugosson* és *Bonfinin* kívül megerősíti ezt a dogenak 1443 augusztus 8-án kelt levele, melyben a doge értesíti *Cesarinit*, hogy teljesítve a magyar király és a kardinális kérését, 10,000 font lőport ajándékoz a keresztény seregnek s azt már *Sebenico*ba is szállíttatta.[1]

Még egy érdekes jelenségről kell szólnunk a sereg útjának tárgyalása előtt s ez az, hogy utánpótlásról, a visszavonulás biztosításáról soha szó sem esik. *Még az erős Szendrőt is török kézen hagyták maguk mögött.* Utánpótlásról azért nem gondoskodtak, mert a legszükségesebbeket úgyis magukkal vitték, készleteiket pedig mindig arról a területről pótolták, amelyen épen voltak. Ezért a sereg állandó előrehaladásra kényszerült s ha kénytelen volt megállani, az a seregre könnyen katasztrofális lehetett, mint jelen esetünkben látni fogjuk. A visszavonulás biztosításával pedig azért nem törődtek, mert amerre a sereg egyszer elvonult, ott nem maradt ellenség, a kitől félni kellett volna.[2] A váraknak aránylag csekély őrségük volt, Szendrőből pedig az őrség többsége *Nis* felé vonult vissza, hogy a többi török csapatokkal egyesülve támadjon. Egyébként is: teljes vereség, vagy teljes győzelem, «vincere aut mori,» csak e kettő között lehetett választani *Hunyadi* felfogása szerint.[3] Egyik esetben sem volt szükség valami nagy előrelátásra.

A király útjáról, Budától Nándorfejérvárig, inkább csak ta-

31-én) szó van a szekerekről: subiungitis præterea magnificum Johannem waywodam . . . currus Bohemico more instructos habere» (F. R. Austr. 62. k. 72. l.). Sokan kétségbevonják, hogy egyáltalában szekereik is lettek volna; mások (*R. Horváth:* M. hadi krón. I. 260.) szerint voltak ugyan, de visszahagyták az uti nehézségek miatt; azonban a cseh vitéz visszafelé való útjukban is említi őket.

[1] *Fraknói:* M.-ország és a Szt. Szék II. 423. l. — *Kupelwieser* (68. l.) és *R. Horváth* (260. l.) nem látják bebizonyítva, pedig ekkor már hazánkban az ágyúöntés eléggé virágzó iparág volt (Száz. 1875. 732. l.).

[2] Gondoljunk csak Hunyadi levelére Ujlakihoz: «sine aliquo periculo optime venire poteritis etiam cum equis sedecim» (*Katona* XIII. 254. l.).

[3] Andreas Pannonius írja Hunyadiról (*Fraknói—Ábel:* Két m.-országi iró a XV. sz.-ból, 2. l.).

lálgatásokra vagyunk utalva. Budáról megindulva, csak lassan haladt, hogy a késedelmezők utólérhessék. *Dlugoss* első pihenőhelyül *Pieczke*t említi. Hogy melyik helység rejlik e név mögött, nem tudjuk.[1]

A király további útjáról azt mondja *Callimachus*, hogy «átkelvén a Tiszán, ismét a Dunához kanyarodott és seregét *Salsus Lapis*nál átszállította Bulgáriába.[2] Lényegében követi *Bonfini*, csak itt-ott hozzátold, így: a Tiszánál a sereg három napig pihent, majd ezen átkelvén, a Duna mentén haladt, egészen «ad Salsum Lapidem et Cobin, qui ante Sinderoviam situs est» — s itt ismét átkelt a Dunán. A kik e két írót követik, azok tehát a sereg átkelési pontját a Dunán *Temeskubin*nál keresik.[3]

Szól még a sereg útjáról egy harmadik író is, *Beheim*. Szerinte a király *Váradra* ment, majd meg átkelt a «tutenrib» nevű révnél s innen a Dunán át Bulgáriába vonult seregével.[4] Hogy milyen folyón történt az átkelés «tutenrib»-nél, nem írja. *Karajan*[5] a «tutenrib»-et azonosítja a fentebbi két író *Salsus Lapis*ával, mely szerinte nem egyéb, mint a szláv *Slankamen*. Behatóbban foglalkozott ezzel a kérdéssel *Bleyer*.[6] A «tutenrib»-et egynek veszi az oklevelekben előforduló *Tydeurewel*, Titelrévvel, mely *Titel* mellett feküdt.[7] A másik vitás pontra, melyik *Váradot* érti itt Beheim, *Bleyer* nem ad határozott választ. Először *Péterváradra* gondol s az így keletkező ellenmondást, hogy t. i. a sereg *Péterváradon* lévén, már túl volt a Dunán s később mégis átkelt *Titelrév*nél is, úgy magyarázza,

[1] *Karajan* (Quellen und Forschungen etc. 8. l.) Bicskére, a mai Tápióbicskére magyarázza (Bykche, Bichche néven is előfordul ez a XV. sz.-ban, *Csánki:* M.-orsz. földrajza a Hunyadiak korában I. 25.), mások Pestre gondolnak.

[2] *Callimachus* 105. l.

[3] Így *Hammer* I. 452; *Zinkeisen* I. 611; *Teleki* I. 336; *Horváth M.* II. 557; *Sayous—Molnár:* M.-orsz. tört. I. 279; *Cassin:* J. de Hunyad 280; *Hertzberg* 559; *Thim:* Szerb. tört. II. 57; *Ráth K.* i. m. 179; *Wertner Mór:* A magy. hadj. a XV. sz. első felében (Hadtört. Közl. 1911. 562. l.

[4] *Beheim* 31. s köv. sorok.

[5] I. h.

[6] *Bleyer:* Beheim M. (Száz. 1902, 220.)

[7] *Csánki* i. m. II. 140. l.

hogy csak a király kelhetett át *Péterváradnál*, a többi főúr banderiuma *Titelrévnél*[1] s a királyéval *Slankamennél* egyesültek. Nem okoz ellenmondást s sokkal valószínűbb a *Bleyer* említette másik lehetőség, hogy t. i. Beheim *Váradja* alatt *Vásárosvárad*, a mai *Újvidék* értendő,[2] mert a király tényleg időzött e vidéken, a mint 1443. szeptember 21-én *Futak*ról kelt levele bizonyítja.[3]

Még egy látszólagos ellenmondás van *Beheim*nél. Azt mondja ugyanis, hogy a király «tutenrib»-től, a hol átkelt, «a Dunán át ment Bulgáriába». Ezt *Bleyer* úgy értelmezi, mintha *Beheim* azt akarná mondani, hogy a sereg tulajdonképen nem kelt át *Titelrév*nél, hanem csak hajóra szállt s hajón ment le a Dunán. Maga *Bleyer* is lehetetlennek tartja ezt. Azonban megszűnik az ellenmondás, ha elfogadjuk *Callimachus* és *Bonfini* állítását, hogy a király átkelt a Tiszán is, még pedig — tehetjük hozzá — *Titelrév* környékén, mely a Dunához is, meg a Tiszához is közel fekszik. Ez esetben a király útja *Újvidék*en át a *Titelrév*hez vezetett, itt átkelt a Tiszán s így még mindig megvolt a Dunán való ismételt átkelés szükségessége. Erre az útra a királynak oka is volt, hiszen a magyar sereg nagy része Erdélyből a délvidéken csatlakozott a királyhoz. Ha ellenben azt fogadnánk el, hogy a sereg *Zalánkeménnél* vagy *Titelrévnél* a Dunán kelt át, akkor még a Száván is át kellett volna kelnie,[4] a mire nincs adatunk, viszont a Tiszán való átkelésre — habár csak *Callimachus*tól és *Bonfini*től — mégis van.

De hol volt a Dunán való második átkelés? Ha semmi más adatunk nem volna, *Hunyadi* tapasztalt óvatossága bírna reá bennünket, hogy *Huber*ral[5] *Bonfini* állítását tévesnek nyilvánítsuk. Lehetetlen, hogy *Hunyadi* épen a török kézen levő *Szendrő*vel szemben *Temeskubin*nál koczkáztatta volna meg az átkelést. Hogy mi volt az átkelés helyére vonatkozólag az eredeti terv, kitűnik *I. Ulászló*nak 1443 június 28-án a *Várdai*

[1] *Bleyer*. 221. l.
[2] *Csánki* II. 141. l.
[3] Dl. 13747.
[4] *Huber* (178. l.) és *Kupelwieser* (69. l.) szerint át is kelt.
[5] *Huber* i. h.

testvérekhez írt leveléből. Ebben a király még Budáról értesíti az említetteket, hogy immár készen van az indulásra s Nándorfejérvár felé fog haladni, miért is megparancsolja, hogy ők is arra siessenek.[1] *Julian* biboros ugyan — mint *Schlick* kanczellár levele bizonyítja[2] — inkább ajánlotta, hogy a lovassereg számára alkalmasabb oláhországi sík vidéken haladjanak, de annyi kétségtelen, hogy ez alkalommal nem követték tanácsát.

Bár a török írók is a Belgrádnál való átkelés mellett szólnak,[3] döntő bizonyítéknak mégis e kérdésben a biborosnak november hóban kelt levelét kell tartanunk, melyet már Szerbiában írt s a melyben azt mondja a sereg útjáról: «transivimus Belgradum et intravimus Rassiam».[4]

Az átkelés idejét *Huber* október elejére teszi.[5] Következtetése újabb adatok által helyesnek bizonyult. A kardinális említett levele szerint az átkelés után 5—6 nap mulva a *Morava*nál voltak, a hol rögtön megérkezésük után az első csata folyt.[6] E csata napján kelt a királynak egy anyjához, Zsófia lengyel királynéhoz írt levele, ennek dátuma pedig október 21.[7] Az átkelés tehát október 15-e táján történt.[8]

[1] *Zichy* okm.-tár IX. 60. old. — Tekintetbe véve az akkori átkelések nehézségeit, alig tehető fel, hogy az előre megállapított tervtől eltértek volna.

[2] F. R. Austr. 62. k. 95. l.

[3] *Nesri* (Thurynál 58. l.) és *Szádüddin* (Vámbérynál 205. l.)

[4] Közölte *Wolkán* (F. R. Austr. 61. k. 281. l.). A czímzés és datálás téves és későbbi eredetű (v. ö. *Jireček:* Gesch. der Serben II. 181.), de magának a levélnek hitelessége kétségen felül áll, mert csaknem minden részlete megerősítést nyer Eneas Sylvius leveleiből (pl. F. R. Austr. 61. k. 281. l. is.) — Felemlíthetjük még *Thuróczyt*: «*Danubium* transiens pervenit in Rasciam» és *Chalcocondylast* (307. l.): «ἐπεὶ δὲ τὸν Ἴστρον διαβάντες ἐς τὴν τοῦ βασιλέως χώραν ἐγένοντο.»

[5] *Huber* 183., *Jorga:* Gesch. d. osm. R. I. 433. szintén. — *Kupelwieser* (69. l.), *Ráth K.* (178. l.) és *Wertner M.* (Hadtört. Közl. 1911. 562.) aug. közepét tartják az átkelés idejének.

[6] F. R. Austr. 61. k. 281. l.

[7] F. R. Austr. 42. k. 10. l.

[8] Bizonyítja még ezt az is, hogy a király szept. 21-én még csak Futakon (Dl. 28238), Hunyadi pedig szept. 7-én Szegeden volt (Dl. 13748). *Eneas Sylvius* 1443 okt. közepe táján még csak azt írja Cesariniről: «adversus Teucros castra moturus est» (F. R. Austr. 61. k. 203. l.).

Ezzel megkezdődött az a diadalokban dús út, mely fáradalmai, rendkívüli megpróbáltatásai ellenére is dicsőségében szinte egyedül áll történelmünkben. A magyar zászlót a magyar vitézség szimbolumául ismét mélyen a Balkán havasai között lengette a hideg őszutólji szél. Csak századokkal előbb akadt magyar hadvezér, a ki a magyar sereget mélyebbre vezette a Balkán hegyein át s az 1443-i hadjárat volt az utolsó eset, hogy az északi Balkán népeit, szerbet, bosnyákot, oláhot, bulgárt együtt, ilyen nagy számban lelkesedéssel magyar zászló alatt látjuk küzdeni.[1]

Útjuk czélja Szerbián és Bulgárián át *Hadrianopolis, Drinápoly* volt,[2] de csak Románia határáig,[3] a *Zlatica* nevű hegyig és szorosig jutottak.[4] A kalauz *Brankovics* volt,[5] a ki kora ifjúságától e tájakon élt s a vidék minden zegét-zúgát jól ismerte.

Útjuk kezdetének történetét elbeszéli a biboros többször idézett levele, melyet egy fejedelemhez, valószínűen *Frigyes*hez intézett.[6] E szerint a keresztény sereg *Belgrád*ból egyenesen a *Morava*hoz tártott,[7] hova 5—6 napi út után értek. Itt, a folyó tulsó oldalán, mintegy 300 főből álló török csapat bukkant fel, hogy zsákmány után leselkedjék. Mihelyt *Hunyadi* értesült a dologról, késedelem nélkül átkelt a *Morava*n, mire a török csapat futásnak eredt.[8] A magyarok nyomukban. Üldözés közben

[1] *Marczali:* A magy. nemzet tört. I. 295. l.

[2] A király levele F. R. Austr. 42. k. 10. old.-on, a kardinálisé *Fraknói:* Cesarini élete 42. és 113. old.-on.

[3] *Katona* XIII. 255. old. és még számos oklevélben.

[4] «mons et strictum Zhlathica» (Száz. 1868, 33. l.)

[5] A török források említik *Thurynál* 18. l. és *Vámbérynál* 206. l. A szerb írók szeretik a hadjárat egész dicsőségét Brankovicsnak tulajdonítani s Hunyadit csak mint Brankovics terveinek végrehajtóját szerepeltetik.

[6] Font. Rer. Austr. 61. k. 281. l. A hadjárat történetének elbeszélésében úgyszólván teljesen az oklevelekre vagyunk utalva, mert az egyes írók zavarosan írják le az eseményeket. Az egyes csaták körülményeit oly annyira összezavarják, hogy az igazságot belőlük kihámozni nem lehet.

[7] *Huber* (183. l.) és *Kapelwieser* (69. l.), kik a bíboros levelét nem ismerték, a sereg útját Belgrádból délfelé Kragujeváczon át Kruseváczig vezetik, itt fordultak volna keletre s Alexinácz közelében értek volna a Moravához.

[8] Említi ezt *Eneas Sylvius* is (F. R. Austr. 61. k. 281. l.) Úgy

sokat megöltek, néhányat pedig elfogtak. Ezek között két előkelőbb is volt, kiket most vallatóra fogtak s így megtudták, hogy mintegy két napi járásra egy basa táborozik seregével (basa, viceimperator Turcorum). *Hunyadi* erre a király engedélyéből körülbelül 10,000 lovassal előrément, hogy felkeresse a basát, a király pedig tábort ütött, a Morava partján.

A király anyjához írt levelében részletesebben ismerteti az első kis csatát. «Három nappal szent Lukács evangelistának most mult ünnepe után — olvassuk a király levelében — tetszett a fenséges Istennek a Burhamben és Czemben basák vezetése alatt összegyüjtött erős török sereggel hosszú küzdelem után a déltájban (in hora prandii) Szófia városának közelében lefolyt csata. A törökök a nélkül, hogy a mi embereinkben kár esett volna, egyszerre megveretvén, visszahúzódtak, a hol az említett Burhamben és Czemben főhivatalnokokat foglyul ejtettük.» Majd felszólítja *Ulászló* a lengyeleket, hogy kérjék továbbra is az Isten segítségét, «hogy az Úr Isten kedvező útat adjon a *nagyobbakra*».[1] Lehetetlen, hogy az e levélben ismertetett *kisebb*

látszik ebből az eseményből alakították Callimachus és utána Bonfini elelbeszélésüket, hogy 500 főnyi magyar sereg átkelt a Moraván, török kémcsapatra bukkant s így megtudták, hogy a közelben 2000 török tanyázik. Erre a magyarok visszahuzódtak a túlerő elől, de a király épen arrajáró nagy vadászkíséretének láttára a törökök megfutottak. — *Schlick* már 1443 szept. 16-án Grazban úgy értesült, hogy nagy török sereg tart a magyarok felé (F. R. Austr. 62. k. 82. l.). Ez értesülés bizonyára kémek jelentéséből eredt, még mielőtt a sereg Szerbiában lett volna. Egyébként a későbbiek a hír helyes voltát igazolták.

[1] A király eredeti levelét a maga egészében nem adták ki, csak Zsófia lengyel királynő átiratából ismerjük, de ennek kiadója, *Bachmann* (F. R. Austr. 42. k. 10 sk. l.), ismerte az eredetit is és az eltéréseket jelezte. Így tehát mi az eredeti levél szövegét fordítottuk. Eltérés egyébként csak a nevekben van s a végén a királynő Ulászló levelének befejezését elhagyja s helyette hozzáfűzi, hogy úgy hallotta, három kapitányt fogtak el, de egyik megmenekült s állítólag («dicitur») a megvert török sereg 40,000 emberből állott. A király levele felszólítással végződik, hogy a levélben mondottakat közöljék az előkelőkkel is. A királynő levelét tehát azzal az utasítással küldte el, hogy másokkal is közöljék s ezért több példányban lemásolták. Így fordulhatott elő, hogy a másolatban már nincs feltüntetve, mit tartalmaz a király levele s mit fűzött hozzá a királynő,

győzelemben fel ne ismerjük a biboros leveléből ismeretes csatának elnagyzolt mását. Mindkét levél a legelső harczról szól, melyet útjukban vívtak. A király leveléből — mely egyébként a Balkán helyrajzának nem ismeréséről tanúskodik — több kisebb részlet mellett megtudjuk a csata napját.

Hat évvel később maga *Hunyadi* e szavakkal emlékezik meg az első kis harczról: «Baj nélkül a szerb részekbe érvén, először mindjárt a Moravánál diadalmas karral vertük le a kegyetlen törököt.»[1]

*Hunyadi*nak a biboros levelében említett előrevonulásáról maga *Hunyadi* is szól *Ujlaki Miklós*hoz írt levelében, csak ő a körülbelül 10.000 vitéz helyett pontosabban 12,000-t mond, köztük *Ujlaki* bandériumát.[2] Mielőtt e levelében a hadvezér előnyomulásáról szólna, említ még egy harczot, melynek ismeretét *Ujlaki*ban már feltételezi. «Fölöslegesnek látjuk — írja

hanem a kettő egybeolvadt. Egy ilyen másolat lehet az a levél, melyet Lewicki tett közzé a Codex epistolaris sæc. XV. (Mon. Pol. Hist. III. k.) 485. l-án. — *Huber* (118. l.) a király e levelét — valószínűleg a királynő 40,000 törökről szóló hozzátoldása miatt — nem tudja beilleszteni a hadjárat történetébe s bár hitelességét nem vonja kétségbe, egyszerű stílusgyakorlatnak tartja. — A királynő hozzátoldása úgy keletkezhetett, hogy a levél elküldése után ért csak a király táborába Hunyadi október végi győzelmének híre s vagy még a levélvivője hallott valamit, vagy új küldött vitte a hírt s ott *egy* ütközetre magyarázták. A király november 9-i levelében is említ egy kisebb csatát. Két győzelemről szólván az elsőről azt irja: «una in particulare di certa quantita di inimici tagliati a pezzi, particolarmente a i lati dell' exercito nostro» (*Muratori:* Scriptores, XVIII. k. 474. l.).

[1] *Hurmuzaki:* Documente etc. I. 2. rész, 761. l. Lehet, hogy erről a győzelemről szól Hédervári nádor tudósítása Frigyeshez, ki válaszlevelében irja a csatáról: «sperantes hoc preludium per te nobis expositum auspicium esse future alicuius magne victorie» (F. R. Austr. 62. k. 58. l.). A levél nincs keltezve, *Wolkán* dátumát 1443 július végére, *Chigi* (Wolkán idézi) okt. 20-ára teszi. *Wolkán* felfogását arra alapítja, hogy Frigyes megigéri a nádornak, hogy vizsgálatot indít hatalmaskodó győri kapitányai ellen s *Schlick* 1443. aug. 31-én (F. R. Austr. 61. k. 70. l.) már szól a vizsgálatról. Ez azonban véleményünk szerint nem lehet biztos alap, mert a győri kapitányok túlkapása nem volt ritka eset, másrészt a király okt. 21. előtt semmi esetre sem vívott még harczot a törökökkel.

[2] *Katona* XIII. 251. l.

Hunyadi — hogy még egyszer írjunk arról a győzelemről, melyet néhány nappal ezelőtt a mindenható Isten nekünk és a keresztény népnek engedett, úgy hisszük, a király és a mi levelünkből is jól ismeretes nagyságod előtt.» Ezután elmondja, hogy e 12,000 vitézzel való előnyomulása közben a török helyeket elpusztítván,[1] *Nissá*hoz értek, melyet szintén elfoglaltak, kifosztottak s felgyújtottak,[2] majd pedig leírja azokat a harczokat, melyekről még később lesz szó. Világos ezek után, hogy az a harcz, melynek ismeretét feltételezi, még *Nis* elfoglalása előtt történt s nagyobbnak kellett lennie, mint a mit a biboros és a király elsőnek rajzol. — Csak pár sorral feljebb említettük *Hunyadi* egy levelét, melyet hat évvel ez események után írt s melynek egy részét idéztük is. Tovább így szól a levél:[3] «Azután (t. i. az első ismertetett Morava-menti összecsapás után) átkelvén a király egész seregével a Morava másik partjára, a törökök sok és folytonos támadása által nyugtalanítva és késleltetve, Bulgáriába értünk, hogy *Nissa* városát hatalmunkba ejtsük, a gonosz *Zywanbecgh* (törökösen Sinan bégnek mondanók) vezérlete alatt igen nagyszámú odasiető kegyetlen török lovasság vissza akart tartani az említett *Nissa* megközelítésétől, melytől akkor még egy vagy több napi távolságra voltunk . . . Familiárisunk, *Ongor* velünk együtt király urunk tanácsa szerint néhány ezer lovas kíséretében oly erővel csapott a sűrű és roppant számuk által hatalmas török csapatok közé, hogy a törökök megrettenve, inkább nyomorult futásban a szégyenletes menekvést, mint a velünk való összecsapásban a győzelmet kísérelték meg.»

Íme az a sokat vitatott harcz, melyre Hunyadi Ujlakihoz írt levelének elején czéloz. Ez nem lehet sem az *Ujlaki*hoz írt levélben később felsorolt harczok egyike, hiszen azok már *Nis* elfoglalása után történtek, sem a biboros novemberi levélében vázolt első, kisebb harcz, hiszen azt *Hunyadi* 1449-i levele

[1] *Nesri* (Thurynál 58.) és *Szádüddin* (Vámbérynál 206.) szerint ekkor pusztította el Hunyadi Kruseváczot (Aladsa—Hisszár) is.

[2] Nis elfoglalásáról szól a bíboros (F. R. Austr. 61. k. 281. l.), *Eneas Sylvius* (u. o.), *Nesri* és *Szádüddin* is (i. h.).

[3] *Hurmuzaki:* Documente I. 2., 761. l.

is külön említi, sem pedig a király levelében október 21-inek nevezett harcz, mely azonos a kardinálistól leírt első csatával, s a vezérek is mások voltak, meg erről aligha írta volna november 8-án *Hunyadi:* «néhány nappal ezelőtt». A *Sinan* béggel vívott harcz napja október legvége lehetett.

Hogy a király és a biboros november hóban írt levelükben nem szólnak e csatáról, az nem teszi kétessé a harcz megtörténtét, mert a november 3-i kivételével a többi *Nis* mellett vívott ütközetről sem szólnak. S ez érthető. *Hunyadi* e győzelmeket a vele előrenyomuló «néhány ezer lovassal» vívta ki, mikor pedig a királyhoz visszatért, akkor már a figyelem a legnagyobbik, legutolsó ütközetre, a november 3-ira irányult. Emléke maradt azért az októbervégi csatának is abban a hozzátoldásban, melyet *Zsófia* lengyel királynő fűzött *Ulászló* október 21-i leveléhez.

A *Nis* elfoglalását követő néhány kisebb csatáról csak *Hunyadi*nak *Ujlaki*hoz intézett leveléből értesülünk. Míg a sereg *Nis*nél pihenőt tartott, egy kisebb sereg jelent meg *Eze* bég vezérlete alatt. Alighogy ezt elűzték, egy másik török sereg tűnt fel, melynek vezérét *Hunyadi* csak «novus basa»-nak nevezi. Ezt is leverték. Ugyanígy járt az a harmadik sereg is, mely *Turhani* bég vezérlete alatt közeledett.[1]

E három hadsereg jövetele azt a benyomást ébresztette *Hunyadi*ban, hogy «ezek előzetes megállapodás szerint azon a napon találkozni akartak *Nissá*nál». Úgy látszik e hármas csata egy napon folyt le,[2] legalább erre következtethetünk *Hunyadi* most említett szavaiból («illa die»).

Míg az üldözés közben egy városban megpihentek, a kémek hírül hozzák, hogy balfelől egy nagy és erős hadsereg közeledik[3] s egyenesen a király táborának tart. Ez a már előbb megvert seregek maradványait is felvette. *Hunyadi* is késedelem

[1] *Kupelwieser* (70. l.) szerint a sereg délfelől jött, *Huber* pedig (183. l.) az üldözés irányát tartja délnek.

[2] *Teleki* I. 344., *Huber* i. h., *Horváth M.* II. 558. — *R. Horváth J.* I. 261. ezt lehetetlennek tartja, pedig e seregek 1—2000 embernél aligha álltak többből.

[3] *Huber* (i. h.) szerint Pirót felől a Nisava mentén.

nélkül a király tábora felé siet. Útközben egy síkság szélén meglepődve vette észre, hogy egy igen nagy török sereg egészen ellepi a mező síkját. Elismeri, ő maga is megrendült az első pillanatban, de csakhamar visszatért nyugodtsága, harczrendbe állítja seregét s meglepetésszerűen az ellenségre tör.

Ez volt a hosszú hadjárat legnagyobb csatája s Hunyadi levelén kívül több forrásunk is szól róla.[1] Ezek egybevetéséből igyekszünk tehát a harcz egyes mozzanatait összeállítani.

A törökök előtt nem volt titok a magyarok közelléte, épen ezért hadirendben haladtak, de *Hunyadi* támadása annak ellenére is annyira meglepte őket, hogy az első összecsapás után megfutottak. Egész estig tartott az üldözés, miben a szerb és bolgár lakosok is segítettek, a mint később a sereghez csatlakozva elmondották. Csak egy nagy hegy, az erdő sűrűsége s az éj homálya nyujtott a menekülőknek oltalmat.[2]

[1] Kérdés vajjon a király (*Muratori:* Scriptores XVIII. 674. l.), a bíboros (F. R. Austr. 61. k. 281.) s Hunyadi (*Katona* XIII. 251. skk.) nov. leveleikben leírt legnagyobb csata valóban egy és ugyanarra a harczra vonatkozik-e? Hogy a király és a kardinális ugyanarról szól, nincs kétség, mindkettő jelzi nov. 3-át, a Hunyadi levelében leírttal való azonosságot pedig igazolta *Huber* (180. l.). Ugyanis mind a király nov. 9-én, mind Hunyadi nov. 8-án utolsónak jelzik e győzelmet s a körülmények rajza is az azonosság mellett bizonyít (pl. mindkettő szerint «in una campagna aperta» folyt le az ütközet, stb.). Ezt fogadja el *Katona* (XIII. 250.) és *Hammer* is (I. 453.). — Hunyadi levelének utalását egy előző győzelemre sokan (*Tęleki* I. 341., *Engel:* Gesch. von Serv. 387., *Salamon:* M.-orsz. a tör. hód. kor. 33., *Horváth M.* II. 558.) úgy magyarázzák, hogy az a csata, melynek ismeretét feltételezi, a nov. 3-iki lenne s a részletesen leírt nagy csata nov. 3-ika után történt volna. E szerint nov. 3. és a levél dátuma (nov. 8.) közé esnék az ellenség üldözése, Nissa elfoglalása, három sereg megverése s még az utóljára említett nagy harcz és a visszatérés a király táborába. Ennek lehetetlensége nyilvánvaló (*Huber* 187. l.). Ez esetben ugyanis a hadjárat legtöbb harczát a csatahelyek egymástól való távolságának és a hadsereg kimerülésének figyelembe nem vételével, 4—5 napi időközbe akarják beszorítani. — *Fraknói:* Hunyadiak és Jagellők, 33. l. Turachan leverését teszi nov. 3-ára, a nagy harczot nov. 20-ára. *Katona* (XIII. 251.) a csak megemlített győzelemben a Sehabeddin felett aratott diadalra gondol.

[2] A cardinális novemberi levele i. h.

A megvert sereg száma 20—30,000 volt.[1] Sok előkelő török vezér is volt a seregben. A király a fővezéren kívül 13-ról tesz említést, — de csak számszerint — míg *Hunyadi* 13-at névszerint is felsorol.[2] «Basa novus; item Ezebegh, filius Kwrenycz; item Kezebegh waywoda Bodoniensis; item Zyuanbegh wayda de Kwrsolch; item alter Turhambeeg cum banderiis de Kwrsangh; item Omorbeegh cum banderio Koywanow; item Hermen Balaber, Janon cognominatus; item Alybegh, Samly gubernans; item Hamzabeeg cum banderio de Beze; item Kapuzbeeg, cancellarius imperialis; item Izaak, tenens Zethnice et ceteri eorum similes.»

Mintegy 2000 török hulla fedte a csatateret s körülbelül 4000 lovast fogtak el, köztük előkelő vezéreket is. Kilencz zászló, rengeteg más zsákmány, különösen sok selyem és egyéb ruhanemű jutott a győzők kezébe.[3]

Az elfogottak között volt *Hunyadi* levele szerint az «antiquus basa» is, míg a «novus» elmenekült. Legkisebb a valószinűség, mintha az «antiquus» a basa korára vonatkoznék.[4] Lehet, hogy a második hadsereg basáját jelzi, a kit akkor csak «novus»-nak nevezett,[5] de lehet, hogy arra a basára vonatkozik, kit még *Nis* elfoglalása előtt vert meg, *Sinan*ra.

[1] U. o. — *Eneas Sylvius* (F. R. Austr. 61. k. 565. l.) szerint a király az elesettek számát 30,000-re teszi, azonban a király levelében — az olasz fordítás szerint — az egész ellenséges sereget becsülte 30,000-re, «vagy nem sokkal kevesebbre». (*Muratori:* Scriptores XVIII. 678. l.). *Dlugoss* ellenben az első nagy csatához 30,000 ember elestét fűzi (776. l.), de ő *Eneas* leveleit használta fel. — A bíboros levelében az ellenség száma még egyszer oly nagy, mint a keresztényeké, tehát kb. 20,000 ember.

[2] Hogy a király levelében a török fővezéren (viceimperadore de' Turchi) kívül volt még 13 előkelő, míg Hnnyadinál csak 13-at találunk felsorolva, nem ellenmondás, mert Hunyadi nem is akarta mind felsorolni («et ceteri eorum similes» *Katona* XIII. 253.), mondja *Huber*. — *Eneas Sylvius* is említi (Font. Rer. Austr. 61. k. 565.): «quatuor milia capta, inter quos ductores tredecim fuere».

[3] A biboros levele i. h. és *Eneas Sylvius* (F. R. Austr. 61. k. 281. és 565. l.). Az elfogottak és a zsákmányolt zászlók számában Dlugoss is teljesen megegyezik

[4] Így értelmezi *Kupelwieser* 70. l.

[5] Az első megvert sereg vezérének fogságba jutásáról külön szólt

Habár a megvert sereg száma mégegyszer oly nagy volt, mint a győzőké, a győzők közül mégis csak 8—10 ember esett el.[1]

A csata idejéről a király és a kardinális levele pontos tájékoztatást nyujt. Ezekből értesülünk, hogy az ütközet november 3-án[2] délután, vasárnapi napon[3] történt. A király leveléből egyúttal következtethetünk a csata színhelyére is. *Ulászló* ugyanis november 9-én a levél keltezésének helyét a következőképen írja körül: «a magyarországi útak, a *Nissá*nak nevezett vár és a csata helyének közelében,»[4] — másrészt jelzi, hogy a harcz egy nagy mezőn folyt le, a mit *Hunyadi* november 8-i levele is megerősít. Ezek alapján *Huber* a csatateret a *Nis*től nyugatra elterülő fennsíkon keresi, azon a tájon, hol a *Nisava* a bulgár *Morava*ba ömlik.[5] *Huber* felfogása mellett szól s a csata folyásának érdekes részletét beszéli el *Hunyadi*nak már többször említett 1449-i oklevele. Kegyeletes szavakkal emlékezik meg ebben a nagy hadvezér hű és vitéz familiárisáról, *Bayesdi Ongor*ról, ki a november 3-i ütközetben lelte halálát. Magát az eseményt e szavakkal írja le: «A mikor Nissa városának elfoglalása után egyenes útban Szófia felé irányoztuk menetelünket, előrehaladásunkat oldalról igen nagy török sereg feltűnése akadályozta meg s kénytelenek voltunk csaknem *Nissáig, a Morava mellett elterülő mezőig* hátrálni s itt Isten aka-

Hunyadi, a harmadik török sereg vezére pedig, Turakan, a török írók szerint elmenekült.

[1] A bíboros és *Eneas Sylvius* levele (F. R. A. 61. k. 281. l.). Hunyadi csak ennyit mond: «sine magna offensione nostrorum et lesione» (*Katona* XIII. 252. l.).

[2] *Muratori:* XVIII. 674. l. és F. R. A. i. h. Ez utóbbi alapján írja *Eneas Sylvius* is (u. o.): «ad diem 3. Novembris.» — *Wavrin* is említi (Száz. i. h.), hogy novemberben a keresztények nagy győzelmet arattak a törökökön.

[3] A kardinalis levele i. h.

[4] *Muratori:* XVIII. 675. l.: «appresso le Contrade di Ongheria, e appresso la Fortezza, chiamata Nissa, e appresso il luogo della rotta predetta».

[5] *Huber* 181. l. — *R. Horváth J.* (I. 262.) Belosinác vidékén, *Jireček* (Gesch. d. Serb. II. 181.) pedig Bolván (Alexinácz mellett) és Nis között keresi a nov. 3-iki csata színterét.

rata szerint másodízben vívtunk nagy ütközetet a Moravánál a kegyetlen törökökkel, az említett Ongor hajítófegyverektől és sebektől elborítva az Úr keresztjének elszánt harczosaként harcz közben, szemünk láttára fejezte be életét s így az említett város mellett aratott győzelmünk folytán épen nem az utolsó dicséretet szerezte.» [1]

Nevezetessé teszi még ez ütközetet *Iván* krójai herczeg fiának, *Castriota György*nek, a híres *Scanderbég*nek szabadulása is. Kilencz éves korától török rabságban élt s már régóta várta a szabadulás pillanatát, mely most elérkezett. Életírója, *Barletius*, így beszéli el megmenekülését: A szultán értesülvén a magyarok jöveteléről, Románia basáját és Scanderbéget 20,000 főnyi sereggel a közeledők elé küldötte. A basa gyorsan előrehaladván, nem messze a Morava folyótól tábort ütött. Hunyadi erre 10,000 válogatott lovassal — a királyt a táborban hagyván — megtámadta. A basa először kissé visszavonult, de megtudván a magyar sereg csekélységét, elfogadta a harczot. Scanderbég azonban csapataival visszavonult, mire a basát nagy vereség érte. «A szultán egyik vezére, egy nagytekintélyű férfiú, élve fogságba jutott (v. ö. *Hunyadi* levelében: antiquus basa captus est), a többiek közül 4000-t hasonló sors ért, a basa alig tudott kevesed magával elmenekülni.[2] (V. ö. «novus antem evasit.»)

«A csata után — írja *Hunyadi Ujlaki*nak — hálát adtunk az Istennek és az ellenségtől szerzett zászlókat és foglyainkat a királynak ajánlottuk.»

Nyomát találjuk e csatának a keleti íróknál is. Az 1486-i névtelen török író is — ki elég pontosan,[3] a török írók közül legpontosabban értesült az eseményekről — említ egy csatát, melyet még *Szófia* elfoglalása előtt vívtak a magyarok a törökökkel. «Kászim pasa rumili beglerbég a rumili sereggel és Turkhán bég az akindsikkal az izládi szoroshoz menvén, talál-

[1] *Hurmuzaki:* Documente I. 2., 762. l.

[2] *Barletius:* De vita Scanderbegi 12. l. A körülmények leírása annyira azonos a nov. 3-i ütközetével, hogy kétség sem merülhet fel, melyik csatáról szól Barletius. Túlságos jelentőséget tulajdonít Scanderbég visszavonulásának, a mi nála érthető.

[3] *Miskolczi* Hadtört. Közl. 1913. 368. és 560. l.

koztak velük (a magyarokkal). Megütköztek a hitetlenekkel, de mivel Turkhán bég nem csatlakozott Kászimhoz, ezt vereség érte és megfutott. A hitetlenek serege pedig üldözőbe vette, Szófiát felégette és elpusztította.»[1]

Ha visszagondolunk *Hunyadi* november 8-i levelére, tudjuk, hogy *Turkhán* bég tényleg szerepet játszott a magyar seregnek még előrevonultában végigküzdött harczaiban s ha a két forrás elbeszélését összevetjük, azt kell mondanunk, hogy az a basa, a ki a november 3-án megvert török sereg vezére volt és a kihez *Turkhán* nem csatlakozott — nem is csatlakozhatott, miután mint láttuk, üldözése más irányban történt, mint a milyenben a basa közeledett — az a basa nem lehetett más, mint *Kászim*.[2] *Kászim* volt tehát a *Hunyadi*tól «novus basa»-nak nevezett basa is, ki november 3-án elmenekült.[3]

Az egyre gyarapodó győzelmek nagyban növelték a keresztény sereg harczias szellemét. «Ha a beköszöntő tél nem gördít akadályt, reméljük az Urban, hogy a sereg még nagy dolgot fog művelni», — reménykedett a biboros e győzelmek után. De nemcsak a sereg hangulata, hanem az anyagi eszközök bősége is szép reményt nyújtottak az elkövetkezendőkre. A lakosok mindenütt szíves-örömest látták a keresztény sereget. A török elnyomatás alatt a lakosok egy része a városokban mohamedánná lett ugyan, de a többség, főképen a falvakban, inkább elhagyta lakóhelyeit s a hegyekbe menekült és ott új községeket alapított, semminthogy megtagadja hitét. A régi községekben már csak a romok jelezték az egykor oly élénk életet, lakói elhagyták, elkerülték azokat.[4] A hegyi lakók most előjöttek rejtekeikből s örömmel fedezték ajándékaikkal a keresztény sereg szükségleteit. Annyi élelmiszert ajánlottak fel, hogy még a

[1] *Thurynál* 18. l. — *Chalcocondylas* (308. l.) is tud róla, hogy a szultán sereget küldött előre a magyarok szemmeltartására.

[2] *Barletius* (i. h.) a nov. 3-iki csata vezérét «basa Romaniae»-nek nevezi, a mi megfelel az 1486-iki névtelen «rumili beglerbég»-jének.

[3] *Huber* 202. l. — A török író szerint is a basák egyesíteni akarták seregeiket (v. ö. Hunyadi levelét). — *Leunclavius* (Annales sultanorum, 38. l.) szerint Kászim (Casanes) elesett. *Szalay* (III. 56.) szerint elfogták.

[4] *Jireček:* Gesch. d. Bulg. 356. l.

hozott készletekhez eddig nem is kellett nyúlniok.[1] Sokan a vitézek közé álltak a török ellen.

Fokozták a jó hangulatot a kedvező idő és a jó hirek is.[2] Eljutott hozzájuk Albániából *Arnith* vitézi tetteinek híre is, ki egyik véres győzelmet a másik után aratta a törökön. *Byzanc* is megmozdult. *Dragas*, a császár öccse, állítólag *Moreá*ban sereget szervezett a törökök ellen. Híre járt, hogy a szultán is megindult *Drinápoly*ból, de a lelkesedést ez sem lohasztotta le. A sereg apraja-nagyja egyformán csodálatos bátorsággal és elszántsággal nézett a jövendő elé.[3] Maga *Hunyadi* a szultán közeledésének hírére meghető szavakkal írja: «A mi történni fog, tudva van már Isten előtt, mert Isten kezében vagyunk. Történjék az, amit Isten akar. Egyszer meg kell halnunk, főképen hitünkért.»

Rövid pihenő után november 7—8-án folytatták útjukat *Szófia* felé.[4] A török helységeket egymásután elpusztították.[5] November 22-én a török *Sehirköj*nél, *Pirót*nál voltak,[6] mely minden nagyobb küzdelem nélkül szintén kaput tárt a győzők

[1] Hunyadi levele (*Katona* XIII. 254.) és a király okt. 21-iki tudósítása (F. R. A. 42. k. 10. l.). *Callimachus* (109. l.) a lakosok bizalmát a lengyel vitézekkel való közös eredetre s rokonságra vezeti vissza.

[2] Hunyadi lev. i. h.

[3] *Cesarini* lev. i. h. — Ugyanakkor a biboros azt írja, hogy a szultán már csak három napi útra van tőlük, de ez téves értesülés volt (*Huber*. i. h.). — Az említett Arnithnek (Arinites) veje volt Castriota Gy. (*Jireček*: Gesch. d. Serb. II. 183. stb. l.)

[4] A biboros írja: «crastina die in nomine Domini movebit se exercitus ad interiores terras Turcorum», azonban a levél kelte hiányzik, de következtethetünk reá. A csata napját így jelöli meg: «die dominica, tertia videlicet huius mensis», a mi a levél írását közvetlenül megelőző vasárnapra utal s így a levél kelte is a nov. 3-t követő héten volt. Hunyadi, úgy látszik, előbb elindult, mert levelét «ad oppositum castri rupti Bolvan dicti» keltezte nov. 8-án. Hogy hol volt ez, biztosan nem tudjuk. *Kupelwieser* (72. l.) Bélapalanka helyén, *Jireček* (Gesch. d. Serb. II. 181.) Alexinác mellett keresi.

[5] *Thuróczy* 40. fej.; *Teleki* X. 361. l.; *Beheim* 44. sor.

[6] *Thal.-Áld.* 461. l. és *Balássy F.*: A körmöczbányai levéltárnak a Kátay nem.-re vonatk. okl. (Száz. 1875. 251. l.)

előtt.[1] Még több kisebb sereget szétvertek,[2] mígnem deczember elején *Szófiá*ba értek. Rövid ellenállás után ez is keresztény kézre került, de csak visszavonuláskor pusztították el, legalább ezt olvassuk az egykorú *Konstantinovics Mihály*nak, az ú. n. «janicsár»-nak jegyzeteiben.[3] A város elesének híre nagy örömet keltett a keresztény világban. Az összes egykorú írók említik. Maga a város ugyan ekkor már hajdani dicsőségének csak emléke volt, de régi fényének, nagyságának híre még élt nyugaton.

A bíboros deczember 4-én még *Szófiá*ból keltezte levelét a velenczei senatushoz.[4] Ekkor még nem is gondoltak a visszatérésre. *Cesarini* tudosítása szerint a magyar sereg még a tél folyamán tovább folytatja előnyomulását *Drinápoly* felé.

Át kellett vonulniok az *Etropol-Balkan* és a *Rodopet* (Despoto-Dagh) összekötő hegyvonalon, az *Isker* és a *Marica* vízválasztóján. Három út között választhattak. Az egyik *Ichtimán*tól a *Sulu Derbend*nek nevezett Marica-völgybe vezetett;[5] a másik *Ichtimán*tól a *Traján-kapu*n át *Konstantinápoly* felé halad; a harmadikon pedig *Szófiá*tól az *Etropol*(Veliki)-*Balkan* déli nyulványának mentén egy 870 m magas hegynyergen át a *Slatica* völgyébe lehet jutni, melyből délre a *Topolnica* völgyén át az út *Tatar-Bazardšik*ba kanyarodik.[6] Ők ez utóbbit választották.

Előnyomulásuk mindig nehezebb lett. Az egyébként is rossz útak a fagy és hó következtében járhatatlanokká váltak.

[1] *Nesri* (Thurynál 58.) és *Szádüddin* (Vámbérynál 206. l.).

[2] *Teleki* i. h. és *Cesarini* levele Szófiából *Fraknói*nál (Cesarini élete 113. l.)

[3] Idézve *Huber*nál 197. lap. Ezt fogadja el *Jireček* is (Gesch. d. Bulg. 365. l.). *Dlugoss* (775. l.) és *Beheim* (44. vers) szerint menet közben pusztították el.

[4] *Fraknói* i. m. 42. l, és *Ljubić:* Listine 183. l. a velenczei követnek adott utasításában. — Nyugaton az a hír keringett, hogy a király már vissza is tért a hadjáratból, mint *Schlick* czáfolatából kitűnik (F. R. A. 61. k. 242. l.). *Eneas Sylvius* vádját, hogy a király nem vett részt a csatákban, megtaláljuk olyan formában *Thuróczy*nál is, hogy a király Szófiában maradt. A lengyel írók ezt rágalomnak tartják.

[5] Ezt használták 1193-ban is a keresztesek.

[6] *Kupelwieser* 73. stb. l.

Az idő zordonsága pedig amúgy is nagy megpróbáltatásoknak tette ki a sereget. Nagyon is reászorultak tehát *Julián* bíboros buzdításaira, lelkesítésére. S a kardinális fáradhatatlan volt. Példájával, buzdításaival ébren tartotta bennük az Istenbe vetett bizalmat s új életerőt öntött a sok viszontagságtól kimerült, meggyötört harczosok lelkébe.[1]

Ilyen körülmények között értek a *Szófia* és *Philippopolis* között fekvő *Zlatica* nevű hegyig és szorosig.[2] Ekkorra már a szultán is kivonult *Drinápoly*ból s 80,000 főnyi seregével[3] megszállotta a magaslatokat.[4] Itt összehívta vezéreit és tanácsot tartott velük.[5] Elhatározták, hogy csak a szorosok védelmére szorítkoznak s csak a keresztény sereg visszavonulásakor kezdenek támadást.

Tettek-e a magyarok kísérletet már a természeti akadályok által is nehezen megközelíthető védővonal áttörésére? Azt kell felelnünk, hogy igen. *Hunyadi* többször utal az itt szerzett hadiérdemekre, így például 1447-ben a *Kendefiek*ről írja, hogy a *Zlatica* hegynél és szorosnál «saját véröknek is ontásával nagyobb vitézi tetteket követtek el, mintsem hinni lehetett volna.»[6] Hasonlóképen szól *Themesseli Dees* és *László* itt véghez vitt vitézkedéséről.[7] Sajnos, íróink előadásából nem

[1] *Fraknói:* M. orsz. és a Szt. Szék II. 54. l.; *Callimachus* 110. l.

[2] Hunyadi többször említi okleveleiben: «mons et strictum Zlathica» (*Hurmuzaki* i. m. 743. l., Száz. 1868. 33. l.). *Jireček* (Gesch. d. Bulg. 365.) bizonyára *Ducas* (217. l.) alapján Zlaticza városát tartja végső pontnak. — *Bonfini* szerint útjuk először a Trajan-kapuhoz vezetett, csak azután fordultak volna a Zlaticzához. Őt követi *Hammer* (I. 453.), *Zinkeisen* (I. 616.), *Szalay* (III. 57.), *Caro* (Gesch. Pol. IV. 334.), *Dimitrijevics* (57.), *Jireček* (Die Heerstrassen, 111.), *Kupelwieser* (74.), *R. Horváth* (I. 262.). Ugyanezt igyekszik *Huber* (189. l.) *Chalcocondylas* szavaiba is belemagyarázni. Legfeljebb egy előreküldött csapat felderítő útjáról lehet szó. *Bonfini* egyébként a Zlaticzát folyónak tartja.

[3] *Barletius* 12. l. — *Beheim* (67. sor) az egész török sereg erejét 200,000 főre becsüli.

[4] Hunyadi okl. 1447-ben (*Hurmuzaki* 743. l.).

[5] Ebben s a tanácskozás eredményében megegyezik Chalcocondylas és Beheim, de annak lefolyásáról más-más képet adnak.

[6] Száz. 1868, 33. l.

[7] *Hurmuzaki* 743. l.

sokat adhatunk a mondottakhoz, mert vagy nem szólnak az itteni harczokról, vagy pedig e küzdelem mozzanatait annyira összekeverik az előtte és utána lefolyt harczok eseményeivel, hogy elbeszéléseikből tiszta, világos képet kihámozni lehetetlen. Kétségtelennek — *Hunyadi* oklevelei alapján — csak annyit mondhatunk, hogy a magyarok tényleg megpróbálták az akadályok áttörését; de igyekezetük hiábavalónak bizonyult. *Ducas* említi, hogy nagy fáradsággal útat akartak vágni a rengetegen át, de a törökök eléjük kerültek s nem engedték tovább őket.[1] Valószínűleg erre vonatkozik a «janicsár» elbeszélése,[2] hogy a magyarokat, mikor egy völgybe behatoltak,[3] a janicsárok feltartóztatták és visszatérésre kényszerítették. Azonban a törökök sem mertek leszállani a hegyről, hogy támadást kezdjenek s ezért a magyarok kisérletet tettek, hogy felhatoljanak a hegyre. Fele útig fel is jutottak, a miben a törökök nem tudták őket megakadályozni,[4] de tovább nem juthattak. Végre is átlátván fáradozásuk hiábavalóságát, visszavonultak.

Mivel a hideg és a fellépett éhinség is nagyon megtizedelte őket, elhatározták, hogy hazatérnek. Látták, hogy a természet erejével és a török sereggel egyszerre nem mérkőzhetnek. Az utolsó erőfeszítéseket deczember 12-én tették.[5] A visszavonulást éjjel kezdték meg,[6] hogy az ellenség ne zavarhassa meg őket.[7] Így a törökök csak reggel vették észre, hogy a magyar

[1] *Ducas* 217. l. Önkéntelenül is Beheimre gondolunk (241. sor): Sy scharmuczelten an den perg da halff kain sturm noch *kain hantwerk*. *Eneas Sylv.* csak ennyit mond (F. R. A. 61. k. 566. l.): «nec angustias Romanie transire liceret, nam Teucro milite custodiebantur.»

[2] *Huber*nál 191. l.

[3] A szláv források is említik, hogy kemény harcz árán a török őrséget egy helyen visszavetették (*Dimitrijevics* 57. l.).

[4] V. ö. *Callimachus* 115. l.

[5] *Jorga*: Gesch. d. osm. R. I. 434. l.

[6] *Chalcocondylas* 313. l., *Nesri* (Thurynál 58. l.

[7] Sokan *Callimachus* után a visszavonulást csak cselnek tekintik az ellenség lecsalogatására, pedig az igazi ok az ottmaradás és további küzdelem lehetetlensége volt az élelem hiánya miatt, mint azt a velenczei signoria levele (1444 márcz. 23-án; a *M. T. Akad.* tört. biz. oklevélmáso-

sereg elhagyta állásait. A szultán az előre megállapitott terv szerint *Kászim* (talán: Hassan) vezérlete alatt sereget küldött utánuk. Az összecsapás a két sereg közt *Melšticá*nál történt. A harcz egyes részleteiről semmi más bizonyosat nem tudunk, csak annyit, hogy karácsony este folyt le.[1] E harcz úgy látszik csak előkészítője volt egy nagyobb ütközetnek, mely nem sokkal utána következett.[2] A szultán ugyanis még egy, az előbbinél

latai közt), *Andreas Pallacius* (Mon. med. æv. Pol. Hist. XII. 460.), *Eneas Sylv.* (F. R. A. 61. k. 566.), *Dlugoss* (777.) és *Bonfini* (478.) bizonyítják.

[1] *Jorga:* Gesch. d. osm. R. I. 435., Hunyadi jan. 6-iki levelére hivatkozva. — Melstica Szófia közelében volt (*Jireček:* Gesch. d. Serb. II. 182. l.). — Hogy karácsony estéjén harcz folyt, a többi iró is említi. Legrészletesebben szól *Beheim* (105—123. sorig.). Szerinte Haläl basa indult a magyarok után (Haläl=Khalil=Kászim?) s egy víznél érte utol őket. A magyar király messze volt a víztől, mely közte és Haläl között volt. Haläl (sokszor Halal) átszállította seregét s megkezdődött az ütközet. Mindkét részen sok lovas elesett, míg három órai erős küzdelem után a keresztények áttörték a török sereget. Haläl basa elmenekült, de később elfogták. (Utóbb elmondja Halälról azt, a mit a többi iró Mahmud Cselebiről.) Olyan nagy hó borította a földet, a milyen még soha sem. Sok menekülő török a hó miatt inkább visszatért. Karácsony este volt. — *Bleyer* e leirást a kunoviczai csatára vonatkoztatja (Száz. 1902, 224. stb. l.), mert ott fogták el a szultán sógorát, a kit *Beheim* Haläl-nak tart. Azonban a kunoviczai csatánál, mint látni fogjuk, nem Haläl (Kászim) volt a hadvezér s így e csata inkább megfelel a decz. 24-ikinek. Hogy *Beheim* e csatában fogatja el a szultán sógorát, nem sokat bizonyít, mert az események időrendi egymásutánját *Beheim*nél épúgy, mint a többi irónál, hiába keresnők. Ha elolvassuk okleveleink alapján a hadjárat történetét, majd itt, majd ott tűnik fel egy-egy részlet, mely megegyezik *Beheim* leirásának egyik-másik részével, de a melyet *Beheim* sokszor egészen más viszonyokban szerepeltet. *Beheim* elbeszélését tehát, a történeti igazság sérelme nélkül, nem tekinthetjük egy csata leirásának, hanem több csata egyes mozzanataiból összeállított rajznak. *Beheim* beszél a Maricza folyóról, hova el sem értek s nem győz meg bennünket *Bleyer* fejtegetése sem valamilyen következetes tévedésről, mintha *Beheim* ezalatt mindig a Zlaticza folyót értené, mert ez csak kis patak volt.

[2] Nem bizonyítja a harcz nagyságát a többi harczok felett, hogy más írók is feljegyeztek egy harczot karácsony estére, mert a résztvevők elmondhatták s az írók megörökíthették e dátumot, mint érdekes és ritka eseményt. Az idefűződő harcz részleteit pedig a zlaticzai, kunoviczai, sőt még a nissai ütközetekből állították össze.

nagyobb sereget küldött a magyarok után. E sereg vezéreit csak török és görög források említik. Az 1486-i névtelen szerint *Turkhán* bég a rumili sereggel és *Balaban* pasa, anatoli bég 4—5 szandzsákkal alkották az üldöző sereget. Ez utóbbi béggel tartott *Khalil* pasa testvére, a szultán rokona, *Mahmud Cselebi* is.[1] *Szádüddin* pedig azt mondja, hogy «a szultán Kászim pasát, Rumili beglerbégjét, Balabán pasát, Tokat helytartóját, Mahmud Cselebit és más híres főnököket» küldte a magyarok után.[2] *Szádüddin* tehát csak egy üldöző seregről tud s a másik vezérét is itt szerepelteti épúgy, mint *Chalcocondylas*. Ez is csak *Kászim*ról és *Turachan*ról szól,[3] s ő is ugyanolyan tévedésbe esett, mint *Szádüddin*:[4] a deczember 24-iki harczról, mint külön ütközetről nem tudnak, pedig *Kászim* csak ennél szerepelt. Nemcsak, hogy az 1486-i névtelen nem sorozza a kunovicai csata résztvevői közé, hanem *Nesri* egyenesen az ellenkezőről tanuskodik.[5] A sereg vezérei tehát *Turkhan* és *Balaban* voltak,[6] de velük volt többek között a szultán sógora, *Mahmud Cselebi* is.

A magyarok már *Pirót*nál jártak, mikor értesültek, hogy nagy török sereg jár nyomukban.[7] Mindazonáltal folytatták útjukat egészen a *Kunovicá*ig.[8] Itt érte utól a török sereg a visszavonulókat. Hol volt ez a *Kunovica?* Az 1486-i névtelen szerint a csata a *Nis* nevű víz mellett folyt le[9] s az újabb történetírók is mind e környéken keresik a harcz színhelyét.

[1] *Thury*nál 19. l.

[2] *Vámbéry*nél 206. l.

[3] *Chalcocondylas* 313. lap. A szultán »ἐπιτρέπει Χασίμῃ τῷ Εὐρώπης στρατηγῷ διώκειν τοὺς πολεμίους καὶ τόν γε Τουραχάνη εκέλευεν ἕπεσθαι ἔχοντα τοῦ Θετταλίας στράτευμα.»

[4] *Miskolczi* (Hadt. Közl. 1913. 559. l.).

[5] *Nesri* (Thurynál 59. l.) a sereg küldőjének mondja.

[6] *Miskolczi* i. h. — Turkhánról szól e csatával kapcsolatosan a cseh vitéz is (*Huber*nál 200.). — *Huber* (204.), *Kupelwieser* (76. l.) és *Fraknói* (Hunyadiak és Jagellók 34. l.) a kunoviczai csatában is Kászim fővezérségét vitatják.

[7] A janicsár elbeszélése *Huber*nál 197. l.

[8] A janicsár Kunovice-nek, *Bonfini* Cunobicum-nak írja.

[9] *Thury*nál 19. l.

Huber szerint a *Kunovica* egy hegyoldal a *Nisava* mentén, *Ak-Palankától Suha-Planinán* és *Gulyanska-Planinán* át 4 órányira.[1]

A hátvédet a deszpota vezette s rögtön értesitette a már előbbre haladt királyt a törökök támadásáról s kérte, hogy a gyalogságot a kocsik őrzésére hagyván, siessen a csata színhelyére. A király rögtön visszafordult, de mire megérkezett, a csata már elkezdődött.[2] Úgy látszik a király seregénél volt *Hunyadi* is.

Január eleje volt[3] s magas hó fedte a mezőket. A deszpota seregét a túlerő legyőzte ugyan,[4] de a keresztény sereg egyesült támadásával szemben a török sereg nem tudott helytállni, kemény viaskodás után a török közép futásnak eredt. A harcz lefolyásáról megbízható képet nyújt egy, a harczban résztvevő cseh vitéz.[5] A megfutamodott török sereg egy magaslaton újból szervezkedett a magyarok támadásának felfogására, de ez alatt a keresztény sereg is rendbeszedte magát s mikor

[1] *Huber* 197. és 276. l. — *Kupelwieser* e távolságot 6 km-re becsüli a Nisava mentén. Az említett helyen az út eltér a folyótól s a hegyszorosban halad, majd a hegység végén ismét a folyóhoz tér vissza. E hegycsoport neve ma Kunobarki Vrch s ebben egy falut ma is Kunobižának neveznek. — Ugyan e tájon keresi *Jireček* (Die Heerstrassen 89. l.), míg *Zinkeisen* (I. 616.) és *Dimitrijevics* (57. sk.) a Maricza völgyében, *Lázár* (A török birod. tört. 133. l.) Szófiától délre, a mai Janovicza közelében. *Hammer* (I. 454.) és *Szalay* (III. 58.) egynek veszik a *Callimachus*tól említett jalováczi mezőkkel s a hadjárat végpontjának tartják.

[2] A janicsár i. h. és a cseh vitéz *Hubernál* 199. l. Ezzel eldől a kérdés, a király ott volt-e a harcznál? Ezt nem dönti meg *Eneas Sylvius* ellenkező állítása sem (F. R. A. 61. k. 518. és 565. l.), mert ő elfogult a királlyal szemben.

[3] Jan. 2-ika (*Jorga:* Gesch. d. osm. R. I. 435. l., Hunyadi jan. 6-iki levelére hivatkozva.). — A cseh vitéz írja, hogy holdtölte volt, miből *Kupelwieser* jan. 5-re következtetett. *Dlugoss* az utolsó csata idejének decz. 24-ikét tartotta, őt követte *Katona* (XIII. 271.), *Szalay* (III. 58.) és *Szentkláray* (Temes vm. tört. 296. l.).

[4] Az 1486-iki névtelen írja, hogy a törökök először megszalasztották a keresztény sereget (*Thurynál* 19. l.). — Ugyanezt mondja *Jorga* (Gesch. d. osm. R. I. 435.) a jan. 6-iki okl. alapján.

[5] *Huber* 199. l.

ismét megharsantak a kürtök és felújult a küzdelem, a törökök tovább menekültek. Menekülésüket megnehezítette a vidéket beborító tölgyfacserjés. Hogy ebben könnyebben futhassanak, fegyvereiket is elhajították.[1] Már beállott az esti szürkület, mikor az üldözés megkezdődött.[2] Ez azonban nem akadályozta a magyarokat, mert a telehold megvilágította a vidéket s megkönnyítette az üldözők dolgát. Inkább az elkeseredés, mint a lelkesedés vezette már őket. Nem ismertek kíméletet, a kit elértek, kegyetlenül felkonczolták. Egész éjfélig tartott a nagy hajsza,[3] csak ekkor bírta visszatérésre a trombita szó az üldözőket.

Érdekes epizódot beszél még el a cseh vitéz az üldözésből. A király csapatában vett részt az ütközetben. «Vagdalva űztük őket — írja — egy folyóig, melynek mélysége a lovak szügyéig ért.[4] A folyóhoz érvén megállanak s mintegy 5000-en megakarták akadályozni átkelésünket. Tétovázás nélkül reájuk rohanunk s azok tovább menekültek előlünk. Már sötétedett, mi pedig tovább vertük, űztük őket. Egy réten nyargalunk előre s azok eltüntek szemeink elől. Ekkor nagy őrtüzet pillantunk meg s félelem fog el bennünket. Abban a reményben, hogy ennél a seregnél van a császár, feléjük vágtatunk. Ekkor Isten félelemmel töltötte el seregüket s hanyathomlok futásnak eredtek és menekültek előlünk, mert kiabáltunk, vertük a dobot és fújtuk a trombitákat. Sátraikba hatoltunk s azok mindent otthagytak, sátraikat, meg az élelmiszereket. Mi nem vehettünk el semmit sem, csak nagyon keveset tudtunk siettünkben magunkkal vinni, mert nem voltunk többen 1500 lovasnál. Ekkor a király néhányat lovaggá ütött.»

[1] *Bonfini* leírása sokban megegyezik ezzel, hivatkozik is pontos értesültségére. Gyalogosokat és nehéz lovasságot is szerepeltet.

[2] Ezt *Thuróczy* (40. fej.) és *Callimachos* (114. l.) is megerősíti. Ez utóbbinál szintén sok hasonló vonást találunk.

[3] *Thuróczy* i. h.

[4] Ez a *Kupelwieser*től (76. l.) említett Crvenareka, melynek vízállása nagyon változó s a közelben nincs is más folyó, mely a cseh vitéz adatának megfelelne. A Nisava itt nagyon mély, távolabb a Mokra-patak partja annyira meredek, hogy csak hídon lehet átmenni rajta.

Éjfél táján tértek csak vissza a szekerekhez, melyeket a király a gyalogság őrizetére bízott. Az éhség pusztításának szomorú képe tárult szemeik elé. Egyik kocsi itt, a másik ott, szétszórva, rendetlenül; a katonák pedig jórészt éhenhaltak.[1]

Így olvadt a győzelmi mámor szomorúságba. Pedig a győzelem fényes volt. Több ezer török holtteste s az óriási zsákmány bizonyította.[2] Az elesettek között sok előkelő is volt. *Konstantinovič Mihály* (a janicsár) említi, hogy a kunovicai lejtőn *Tamanice* városban arrajártakor még mindig látható volt egy előkelő török síremléke, ki abban a csatában esett el.[3] A cseh vitéz *Turkhán*t is az elesettek közé sorozza,[4] de az 1486-i névtelen és *Chalcocondylas*[5] az ellenkezőről tanuskodnak.

Ebben a csatában fogták el a szultán sógorát, *Mahmud Cselebit* is,[6] ki később bőséges váltságdíj árán kapta csak vissza szabadságát. A deszpota megakarta vakítani bosszúból fiaiért, de a király s a magyar urak nem engedték.[7]

[1] A cseh vitéz i. h.

[2] *Thuróczy* i. h.

[3] *Huber*nál 197. l. A janicsár ezt a szultán rokonának tartotta. Ezt elfogadja *Jireček* (Gesch. d. Bulg. 369. l.) is, de ez nem zárja ki, hogy a szultán sógora is — máshol ugyan — fogságba került. Tamanice városa azonos a mai Tamjanica nevű faluval, a szoros keleti bejáratánál a Nisava mentén (*Jireček* i. m. 365. l.).

[4] *Huber* 200. l.

[5] A névtelen *Thury*nál 19. és *Chalcocondylas* 315. sk. l.

[6] *Thuróczy, Bonfini*, az 1486-iki névtl., *Nesri, Szádüddin, Chalcocondylas* és a cseh vitéz (*Huber* 119. l.). *Campisio* úgy tudta, hogy «filius magni Teucri» (F. R. A. 61. k. 307. l.) került fogságba. A janicsár is említi e harcnál több előkelő török elfogatását (*Huber*nál 197. l.). *Beheim* az elfogottat Haläl-nek nevezi, de Khalil nem lehetett, hanem csak «ὁ τοῦ χαλίλεω ἀδελφσό» (*Chalcocondylas* i. h.), a mit a török írók is megerősítenek. Ők az elfogottat Mahmud Cselebinek nevezik s *Bonfini* is felemlíti ezt (Celepin) a *Callimachus*tól átvett Carambus mellett. — A lengyel írók, mint már *Bonfini* megjegyzi, elfogatását az odamenet vívott harczokhoz fűzik, de *Bonfini* a maga jólértesültségére hivatkozva megczáfolja állításukat, sőt itt elválik forrásától, Callimachustól is, kit egyébként szorosan követett.

[7] *Beheim* 130—150. sor. — *Callimachus* (114. l.) szerint leszúrták lovát s így nem tudott elmenekülni; *Bonfini* (477. l.) szerint pedig egy hóval fedett tóba esett s itt fogták el.

A sereg további útjáról is érdekes feljegyzéseket találunk a cseh vitéz naplójában. «Mielőtt Szerbiába értünk, nagy éhinség lepett meg bennünket; akkora, hogy egy ember csak egy aranyért lakhatott jól lepénnyel. S mikor további útunk folyamán Szerbiába értünk, már ötven kocsink sem volt, mert a többit már felégették. A lovakat ugyanis közrefogták és a vitézek közül már többen mentek gyalog, mint lovon. Mikor azután Szerbiába értünk, más útra jutottunk, hol búzából sütöttünk, mustot és bort is találtunk.»[1] A török csapatok, melyek néhány napig még követték a sereget s hol jobbról, hol balról csipkedték, támadták a visszavonulókat, lassankint elmaradoztak.[2]

Útközben többször pihenőt is tartottak. A janicsár említ egy ilyen helyet, egy fennsíkot, melyet ő *Dobrogicz*nak nevez.[3] Szerinte itt akarta tölteni a király a telet s tavasszal folytatni a hadjáratot. Ha ezt nem is fogadjuk el, annyi bizonyos, hogy *Brankovics* szívesen látta volna, ha a keresztény sereg Szerbiában maradt volna. Nagy összeget ajánlott fel, hogy maradásra bírja a királyt,[4] de mivel a bajok szaporodtak, az ottmaradás mindig több áldozattal járt volna, a király megmaradt eredeti szándéka mellett.[5]

A magyar sereg gyorsan haladt át Szerbián. Január 6-án *Prokopié*ben (a török Koprianban),[6] január 13-án *Krusevác*

[1] *Huber* 199. l. — A kocsik elégetéséről *Dlugoss* 778., *Callimachus* 117. sk. és *Bonfini* 479. l. is szól.

[2] *Dlugoss* 777. l. Csak ilyen apróbb összecsapások lehettek azok is, miket *Bonfini* oly bőven s kiszinezetten még leír.

[3] I. h. *Huber* ezt a mai *Dobrić*nak gondolja a Morava balpartján, Nistől nyugatra.

[4] A cseh vitéz szerint 40,000 aranyat ajánlott fel, ha a király még négy hétig Szerbiában maradt volna (v. ö. *Dlugoss* 778. l.).

[5] Hogy mi volt Brankovics czélja, nyilvánvaló. Félt, hogy ha a magyar sereg elhagyja Szerbiát, a védelem nélkül maradt ország a török bosszújának lett volna kitéve s épen ezért nagyon valószinű, hogy mihelyt látta, hogy marasztalása hiábavaló, érintkezésbe lépett a szultánnal reá nézve kedvező béke kieszközlésére. Részletesen foglalkozik e kérdéssel *Vaszary* (A várnai csata, 22. stb. l.) és *Huber* (205. stb. l.), kik azonban kétségbevonják Brankovics árulását.

[6] *Jorga* (Gesch. d. osm. R. I. 435.) Hunyadi jan. 6-iki levele alapján. Talán erre vonatkozik a janicsár helyjelölése is.

közelében,[1] egy hétre rá *Jagodinánál* voltak,[2] január 25-én pedig már *Nándorfejérvár*ott találjuk őket.[3] Itt rövid pihenőt tartottak,[4] s azután folytatták útjukat *Buda* felé. Az ünnepélyes bevonulás ide február 2-án[5] valóságos triumphushoz hasonlított.[6] A papság és a nép a városon kívül fogadták a győzelmes királyi sereget s örömzaj között kísérték a várba. A király pedig — atyja példáját követve — leszállt lováról, levetette sarúit s így ment a Szent Szűz budai egyházába, hogy hálát adjon a seregek Urának a győzelmekért. A zsákmányolt zászlókat s a hadjárat legkiválóbb résztvevőinek, köztük *Julián* biborosnak címereit, érdemeik elismeréseül s a diadalok maradandó emlékeül a templom falára függesztették,[7] mint a király atyja is tette volt a krakói székesegyházban.[8]

A győzelmes hadjárat híre csakhamar beszárnyalta Európát. Rómában külön hálaadó istentiszteletet tartottak.[9] A pápa a szentelt hadvezéri föveget és kardot küldötte meg az ifjú királynak, mint a keresztény hit védnökének és a római Egyház oltalmazójának.[10] A pápa követén kívül ott látjuk *Ulászló*

[1] *Dl.* 29,476 «prope oppidum Krusewaz partium Rascie».

[2] *Dl.* 27,658. — *Ráth* (Magy. kir. hadj. 180. l.) és előtte *Cornides* a helyet Nicodin-nak olvasták, de ilyen várost nem ismerünk. Olvasása valószinűen: «prope oppidum Nacodin» (Jacodin).

[3] Ekkor kelt *Dl.* 13,757; 30,808; 29,252.

[4] *Dlugoss* és *Bonfini.* Jan. 26-án kelt *Dl.* 29,477.

[5] *Fraknói:* Cesarini élete 39. l.; *Ivanich,* Schwandt.-nál II. 16. l.

[6] *Eneas Sylv.* (F. R. A. 61. k. 565. l.) — Hogy Ulászló megsebesült volna, téves. A cseh vitéz nem említi, *Dlugoss* szerint pedig (778. l.) «sanus et incolumis de expeditione præfata discessit». Ugyanezt állítja 1445 máj. 16-án Andreas *Pallacius* (Mon. med. æv. Pol. XII. 460.). A Marnavich-féle oklevelek ellenkező állításáról s hitelességéről lásd *Karácsonyi J.* értekezését Száz. 1909., 368. stb. l. — *Szalay* III. 59. és *R. Horváth J.* I. 364. l. szerint Hunyadi Nándorfejérvárott maradt.

[7] Az 1453-iki privil. (*Katona* XIII. 253. l.), *Dlugoss* (i. h.), *Callimachus* (118. l.), *Bonfini* (i. h.). Az idézett oklevelekből.

[8] *Caro:* Gesch. Pol. IV. 334. l.

[9] *Fraknói:* M.-orsz. és a Szt. Szék. II. 54. l. A biboros már Szerbiából küldött értesítést a pápának a hadjárat eredményéről s levele jan. 10-én már Rómában volt.

[10] *Fraknói* i. m. 55. l.

udvarában a görög császár, a franczia, angol, spanyol és aragoniai királyok, a hős burgundi herczeg, Velencze, Milano, Genua, Florencz követeit, hogy tolmácsolják küldőik üdvözletét.[1]

Mindezek ellenére nem hiányzik olyan történetíró sem, ki az egész hadjáratot eredménytelennek, minden győzelme, fényes diadala mellett is czéltalannak, majd hogy nem károsnak mondja.[2] Az igaz, hogy egy-két vár kivételével maradandó foglalásról nem beszélhetünk; megengedhetjük, hogy a Balkán keresztény lakóinak helyzete sok tekintetben még rosszabb lett, mert a török rettenetes bosszújának áldozataivá lettek. Ezek ellenére sem mondhatjuk a hadjáratot eredménytelennek. Világos bizonyítékai ennek a szultántól felajánlott előnyös békefeltételek. Ha nem is adunk hitelt *Andreas Pallacius* állításának, hogy e hadjárat folyamán 80,000 török esett el,[3] mégis bizonyos, hogy a török hatalmát jelentékenyen meggyengítette. A messze pogány Kelet is megrendült a törököt a Balkánon ért súlyos csapások alatt.

Az akkori chaloni püspök, *Germain János* beszéli, hogy egy hitelt érdemlő embertől, a ki ez időtájt Jeruzsalemben tartózkodott, azt hallotta, hogy Egyptom és Szíria szultánját oly félelemmel töltötte el *Jehan de Blanc* (Hunyadi János)[4] diadalainak híre, hogy meghagyta hajóraja parancsnokainak, hogy *Hunyadi* előnyomulása esetén Szíriát saját sorsára hagyva Egyptom és Kairo védelmére siessenek.[5]

Mikor pedig a pogány Kelet *Hunyadi* karjától remegett, Nyugat a szabadulás örömének zajától viszhangzott. A fenyegetett német tartományok felszabadultak a rettegés alól s a hosszan elnyúló itáliai partvidékek, melyek már török inváziótól tartottak, ismét biztonságban érezték magukat.[6] Újra feléledt a remény

[1] *Dlugoss* 780., *Fraknói:* Cesarini élete 43. l.

[2] *Kupelwieser* 78. l.

[3] Mon. med. æv. Pol. Hist. XII. 460. l. — *Barletius* (12. l.) az egész török sereg számát hallotta 80,000-nek.

[4] Utoljára foglalkozott a J. de Blanc névvel *Oszvald* A. (Száz. 1915, 676. l.)

[5] *Kropf:* I. de Wavrin krón. (Száz. 1894, 679. l.)

[6] A milanói herczeg gratuláló levele *Dlugoss*nál 782. l.

a törökök teljes kiszorítására Európából;[1] e hadjárat méltó alapot nyújtott a bizakodásra.

A győzelmes harczok fő hősének nevét szárnyaira vette a hír, félelmet — örömet, rettegést — lelkesedést keltve. A mikor az egész keresztény világ áldólag emlegette nevét, a török anyák — mint akkor beszélték — az ő nevével csitítgatták síró gyermekeiket.[2] A magyar nemzet tekintete ekkor már szeretettel, elismeréssel csüngött vezérén, reményét, nagy jövőjének kialakulását az ő személyéhez fűzte.

SZÉKELY OTTOKÁR.

[1] *Theiner:* Vet. Mon. Slav. Merid. I., 382. l.

[2] *Eneas Sylvius:* Asiæ et Europæ descriptio (Coloniæ, 1531.) 315. l.

RÉSZLETEK A 10-IK ISONZÓI CSATÁBÓL.

(Egy vázlattal.)

Az osztrák-magyar haderő világháborús teljesítményei közül a legelső helyen áll: *12 nehéz csatának megvívása az Isonzó véráztatta partjain.* Egyetlen hadserege sem szerepelt oly állandó sikerrel, nem harczolt oly szívós kitartással, mint a számban és technikai felkészültségben egyaránt túlnyomó felsőbbségben levő ellenséggel szemben álló és a volt monarchia minden népéből összeállított ötödik, Isonzo-hadsereg *Boroevics* tábornok parancsnoksága alatt.

Az első isonzói csatákban hevenyészett, állásoknak alig nevezhető kőfalak és földtúrások mögött talált védelmet ennek a hadseregnek a magva, még pedig: magyar honvédek, dalmata lövészek, a temesvári hadtest csapatai és a boszniai hegyi dandároknak az egész monarchia területéről kiegészülő önálló zászlóaljainak legénysége. Aránylag csekély tüzérség védelme alatt, lehetetlen utánpótlási viszonyok között, helyenként rettentő vízhiánnyal küzdve, állották a zászlóaljak fedezék nélkül a folyton megismétlődő olasz tömegrohamokat, a melyeket orkánszerű tüzérségi tűz előzött meg. Bár súlyos veszteségek érték őket, ezek a csaták edzették az Isonzo harczosait azokká a tüzetálló, ellentámadásra mindenkor kész és mindenkor nagyon kevéssel beérő csapatokká, a melyek a további küzdelmekben a védelem gerinczét alkotva, minden olasz áttörési kísérletet meghiusítottak.

Ehhez járult a hadvezérnek az *a kérlelhetetlen akarata, hogy az állásokból egy talpalatnyinak sem szabad elvesznie,* a mi az utolsó emberig áthatotta a védő sereget. Jelentéktelen

kis állásrészek visszavételére felsőbb parancs nélkül, szinte önműködőleg indult meg a majdnem mindig sikeres ellentámadás. Megható volt nézni, a mikor egyes fontos pontok, mint például a *M. S. Michele* pillanatnyi elvesztének hírére parancs nélkül menetkészen állottak a tartalékok és várták az előnyomulást, olyannyira köztudatba ment át a védővonal megtartásának feltétlen szükségessége.

E mellett, az aránylag szűk területen, a csapatok megismerték egymást, állásaikat és viszonyaikat. Az alantos tisztek, sőt az altisztek és a legénység is, az általános helyzet bizonyos ismeretére tettek szert. A hadsereg minden tagja büszke volt odatartozóságára; kifejlődött az a kölcsönös bizalom és az összetartozás érzete, melynek folytán minden egyes ember dicsőségét *az egész* dicsőségében lelte.

A hadsereg teljesítményei elismerésre találtak barátnál és ellenségnél egyaránt. *Hindenburg* tábornagy, a ki bőkezűnek ugyancsak nem volt mondható a monarchia csapatainak juttatott dicséretekben, «*Aus meinem Leben*» czímű művében *a legnagyobb csodálattal emlékezik meg az isonzói harczokról és a nyugati hadszintér küzdelmeihez hasonlítja őket.*[1] Az olaszok pedig, hogy kínosan lassú «*előnyomulásukat*» leplezzék, mesébe illő védőváraknak tették meg a *Doberdó* és *Podgora* szerény, sziklába vájt árkait; óriási védőseregről regéltek és nemzeti ünnep volt, ha vérözön árán egy kis összelőtt árokrész romjait elfoglalhatták.

[1] Generalfeldmarschall von *Hindenburg:* Aus meinem Leben. S. Hinzel. Leipzig, 1920. 260—261. l.

.... «An dem Kriege gegen Italien beteiligten sich auffallenderweise alle Stämme des Doppelreiches mit fast gleich grosser Hingabe. Tschechisch-slowakische Truppen, die gegen Russland versagt hatten, leisteten gegen Italien Gutes. Der Kampf dort bildete gewissermassen ein kriegerisch einigendes Band für die ganze Monarchie.» ....

«Österreichisch-ungarisches Heldentum hatte dabei die menschlich grössten Triumphe gefeiert. Denn die Verteidigung am Isonzo stand jahrelang einer mindestens dreifachen italienischen Überlegenheit gegenüber, und zwar in einer Lage, die in ihrem Elend und Schrecken derjenigen unserer Kampffelder an der Westfront nichts nachgab, ja sie in mancher Beziehung sogar übertraf.» ....

Ezekből a gigászi küzdelmekből kiragadom a *Máramaros* és *Ugocsa* vármegyéből annak idején kiegészített III/85-ik zászlóalj harczait az 1917. május havában lezajlott 10-ik isonzói csatában. Nem ragyogó, csillogó küzdelmeket, hanem a szigorú kötelességteljesítés, kemény állhatatosság és halálraszánt hűség szürke hősköltemény ét kísérlem leírni, a melyhez hasonló számtalan fordult elő *Boroevics* hadseregében.

A zászlóalj legénységének 25%-a magyar, 55%-a ruthén és 20%-a román nemzetiségű volt, a kik nem voltak ujonczok az Isonzo partjain: a 2., 3. és 4. csatákban a tolmeini hídfőben voltak, míg egyes részeik ugyanakkor a doberdói fennsíkon harczoltak; majd a déltiroli támadásban részt véve, a 6. isonzói csata fergetegébe kerültek, a 7., 8. és 9. csatákban pedig a görzi védőszakaszban állottak ellent az olasz támadásoknak.

1916 szeptember elején az úgynevezett *damberi állást* szállotta meg a zászlóalj és tartotta azt állandóan, rövid felváltásoktól eltekintve, 1917. október végéig, a diadalmas 12-ik csata kezdetéig. Az olasz háború megindulása óta a *Görzöt* védő 58. gyaloghadosztály (parancsnoka *Zeidler* altábornagy volt, a ki *Görz* védelméért a Mária Terézia-rend lovagja lett) és ennek keretében a 4. hegyi dandár (parancsnoka a kiváló és katonái által bálványozott *Dáni Béla* tábornok volt) kötelékébe tartozott.

Az állásokat még annak idején, mikor a harczvonal az Isonzo tulsó partján húzódott, igen kezdetlegesen készítették, helyenként határozottan helytelen vonalon vezetve. A zászlóalj parancsnoka, *Curry Béla* őrnagy erélyének és kezdeményezésének volt köszönhető, hogy a *damberi szakasz* alig félév alatt mintaszerűen, nemcsak a szemnek, hanem a harcz követelményeinek is megfelelően kiépült. Ezenfelül *Curry* őrnagy volt az, a ki a 307 ✧ *St.-Catherina* sziklás hegyét sziklába vájt árkaival, kavernázott gépfegyver- és ágyúállásaival és megfigyelő helyeivel az egész dandár harczvonalának sarkkövévé tette, a honnan egészen a *Panowitzi-erdőig* beláthattunk és oldalozóan tűz alá is vehettük az ellenséges állásokat és tartalékokat.

1916—17 tele így mult el, állandó munkával és megfigyeléssel, az ellenség súlyos tüzérségi tüze által gyakran megzavarva. A nagyarányú kavernamunkákat (ezek a tárnák a le-

génység $^2/_3$-a részére készültek) műszaki csapat segítsége nélkül végezték a századok, már a régebbi csatákból ismerve ezeknek fontosságát.

1917 február 9-én a zászlóalj parancsnokának kezdeményezésére, rohammal elfoglalta a 166 ✧-os magaslat olasz állásait, 600 foglyot ejtett, nagyszámú hadianyagot zsákmányolt és ennek kapcsán állásait két helyen is előre tolta. Ezek az előretolt állások, a melyek az egész dandár harczvonalát lényegesen megjavították, mindvégig birtokunkban maradtak, bár helyenként alig 20 lépésnyire voltak az olaszoktól.

1917 tavaszán mindenki érezte, hogy a 10-ik csata nem várattat magára sokáig. 1917 május 7-én a zászlóalj állásba ment 26 tiszttel és 565 főnyi puska-, illetőleg 502 főnyi csatárlétszámmal. Északra, a 307 ✧-os magaslaton a cs. kir. 2. linzi népfelkelő ezred, délre, az úgynevezett *Prestau*ban, a cs. kir. 42. népfelkelő zászlóalj (németek és csehek) állott. Mind a két csapattest megbízható, kipróbált fegyvertárs volt.

A 4 gyalogszázadból, 10 géppuskából és 2 gyalogsági ágyúból álló zászlóalj a vázlat szerinti arcvonalrészt szállotta meg.

Május 12-én reggel 4 órakor orkánszerű tűz zúdult hátsó összeköttetéseinkre, a mely tűz hamarosan átterjedt az állásokra is. Ezzel megkezdődött a 10-ik csata.

Éjjel-nappal szólt a pergőtűz idegölő robaja. A zászlóaljparancsnokság, a mely az első vonalban kitünő kilátással bíró helyen volt (Curry őrnagy csoportparancsnoka volt a *damberi* és *prestaui* védőszakaszoknak), több úgynevezett pánczélkábel telefonvonallal, ezenfelül heliograffal és izzófényszóróval rendelkezett a végett, hogy a mindennél fontosabb összeköttetést fentarthassa. Mind hiába! A pánczéldrót szétszakadt, a különböző készülékeket összelőtték és csak csodaképen maradt meg a tüzérmegfigyelőnek suttyomban lerakott simadrót vezetéke, a mit tulajdonképen tilos volt használni. A távbeszélő járőrök nagy veszteségeik ellenére minden lehetőt megtettek, de a vezetékeket csak perczekig használhattuk.

A helyenként még használt rókalyukak sok derék katonánknak váltak sírjává, mert valamennyinek bejárata beomlott és a bajtársak önfeláldozó mentési munkája sajnos többnyire hiába-

való volt. Erre az előretolt állások legénységét visszavonták és kavernákban helyezték el. Ötperczenként összekötőjárőrök járták, illetve kúszták végig a teljesen rommá lőtt és 1 m 80 cm-ről csupán teknőmélységűvé változott állásokat.

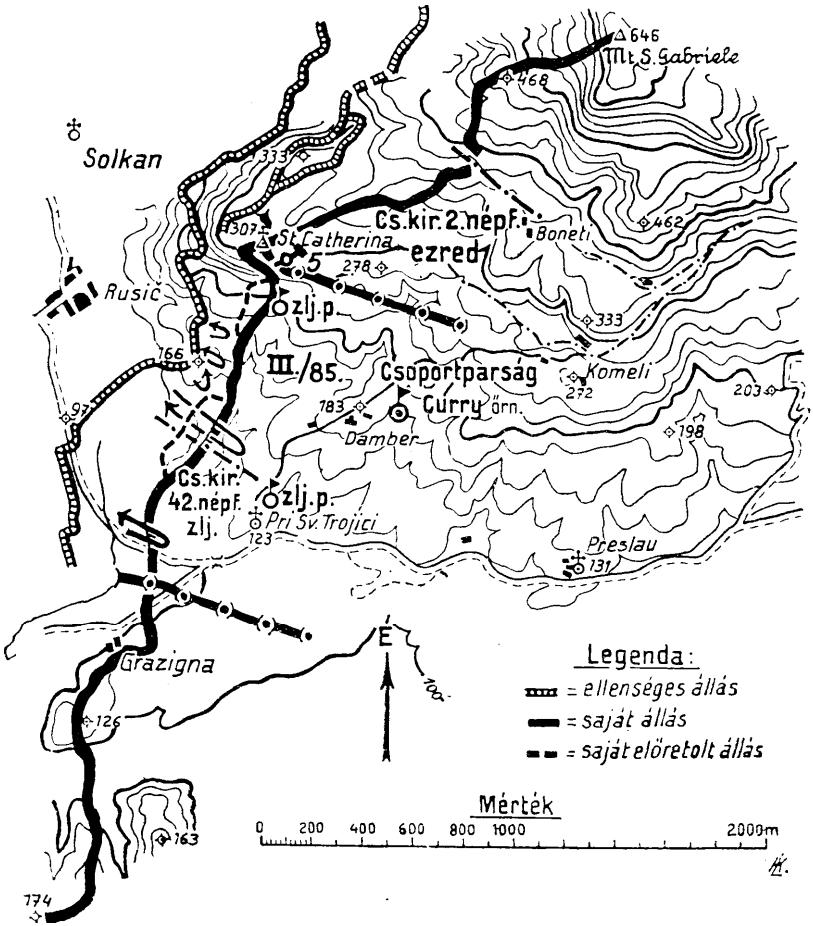

Bizony az állás most állotta ki igazi tűzpróbáját! Amint-hogy a csapatról is a harcz hevében elsurran minden mesterkéltség, minden erőszakoltság, úgy hullott le a védőállásról is minden hiábavaló czafrang. Eltűntek, semmivé lettek a szép,

helyenként még czédulával is ellátott lőrések, lőszerládikák, a gépfegyverek művészi állásai, a szép deszkafalak stb-ek, magasrangú szemlélő előljárók mindmegannyi kedvencz vesszőparipái! Még szerencse, hogy *Curry* őrnagy minden erejével a kavernák sürgős kiépítését szorgalmazta, mert bizony ezek voltak az állás igazi erősségei. Az eredetileg háromszoros drótakadályt nagyrészben szétlőtték, az állást feldúlták és az első nap mérlege 32 halott és 45 sebesült volt.

Az éjtszaka folyamán tovább tombolt az ellenséges tüzérség. Ennek ellenére is derék málhás állataink felhozták az élelmet, a melyet azonban a legénység nem igen fogyasztott el; csak a feketekávé és a dohány örvendett közkívánatnak. A rövid éjtszaka szakadatlan javítási munkával telt el és a századok az úgynevezett «gyorsakadályokkal» igyekeztek a szétlőtt drótakadályokat pótolni.

A következő nap.

48 órája tartott már a szakadatlan pergőtűz. Étvágya senkinek sem volt. Az emberek kimeredt szemekkel, halványan gubbasztottak odúikban. Időnként megjött a poklot járó küldöncz, vagy összekötő járőr, a mely félig eszméletlenül támolygott be és azt jelentette, hogy minden rendben van! Időnként kiabálva hangzik a «*szanitécz*» szó, a mire halálra szántan, keresztet vetve indult el az egészségügyi járőr oda, a hova a szenvedő bajtárs hívta. E napon 14 halottja és 28 sebesültje volt a zászlóaljnak; ezenfelül kőzúzás és légnyomás miatt 26 beteg hagyta el századát.

Május 14-ike a pergőtűz *harmadik napja* volt. Mintha a pokol kapui nyiltak volna meg, úgy dübörgött, csattogott, sivított a levegőben mindenütt. A kavernák karbidlámpái minden perczben kialudtak, a kézi szellőztetők csikorogtak, az embereknek pedig nehéz lélegzete hallatszott. De a tüzelésnek ez az őrjöngése nem tarthatott már sokáig. Mindenfelé keringett már a parancs: *vigyázz, támadás várható!* És válaszként mindenhonnan jött: *bárcsak jönnének már; várjuk őket!*

Délelőtt 10 óra lett. Az ellenség tüzét hátrább helyezte és zárótüzet adott. Ebben a pillanatban megszólaltak géppuskáink és mindenki kirohant menedékhelyéről. Világítópisztolyaink vörös

fényt adó töltényei megannyi esdeklő karokként nyúltak az égre, majd csupán pillanatok multán megszólalt saját zárótüzünk. Hirtelen üvöltés, kézigranátok durranásának zaja csapott fel és elérkezett a várva-várt pillanat: *az ellenséges tömegtámadás visszaverése.*

Ujjongva rohantak végig az állások romjain katonáink, nem törődve a megújuló tüzérségi tűzzel. Minden arcz ragyogott. Már jöhetett a «digo»; az első, legnehezebb próbán már túlvoltak a védők; az erkölcsi nyereség, a mit a visszavert támadás képviselt, felbecsülhetetlen volt.

Csak egy olasz tisztnek sikerült hat emberével élve állásainkba jutnia, de őt is egy három főnyi járőrünk rövidesen lefogta.

A zászlóalj balszárnyán azonban nem ment ilyen simán a győzelem. A kedvezőtlen megfigyelési viszonyok és a kavernák hiánya folytán körülbelül két századnyi ellenség behatolt, sőt még ezeken túl is jutott. De a védők résen voltak. A 12. század parancsnoka, *Fischer* tartalékos főhadnagy, a ki röviddel később hősi halált halt, küldönczeivel, távbeszélőivel és tisztiszolgájával rárohant a benyomult ellenségre. Ugyanekkor a már megsebesült *Moldován* tizedes, géppuskás irányzó, gépfegyverével állását megváltoztatta és tüzével oly hathatósan kapta oldalba az olasz rajvonalakat, hogy azok hanyatt-homlok elmenekültek. *Moldovánt* hősies és eredményes tettéért az arany vitézségi éremmel tüntették ki. Tovább délre a derék cs. kir. 42. népfelkelő zászlóaljnál szintén betört az ellenség, de parancsnokuk, a III 85. zászlóalj állományába tartozó *Taubler* százados vezetése alatt meginduló lendületes ellentámadás kivetette az ellenséget.

Északon, a *St. Catherinán*, a linzi népfelkelőknél az olaszok helyenként a tartalékok vonaláig nyomultak előre és a kavernák kijáratait is sikerült megszállniok. A veszély valóban nagy volt! De ekkor egy tiroli szakaszvezető negyven főnyi tartalék szakaszával parancs nélkül rávetette magát a körülbelül 400 főnyi olasz csapatra és kiszabadította a kavernákba szorult bajtársakat. Az ezután meginduló ellentámadásunk teljes sikerrel járt.

A 4. hegyi dandár tehát állásait kivétel nélkül mindenütt megtartotta.

Egyidőben indult meg az egész arczvonalon a gyalogság támadása. A zászlóalj északi szárnyáról az oldalba pompás kilátásunk lévén, tisztán láttuk, hogy miképen vesztette el délen, a *Grazignanál* álló cs. kir. 1. bécsi népfelkelő ezred egyik zászlóalja első védővonalát a nélkül, hogy géppuskái csak egy lövést is tehettek volna. A mint később kiderült: a visszavont védőcsapatok túl későn szállták meg a vonalat, mely aztán 1917 novemberéig az olaszok birtokában is maradt.

Alig ült el a győzelmi mámor, a mikor az olasz tüzérség ismét folytatta munkáját. De az erkölcsi siker jelei máris mutatkoztak. Figyelőink, minden veszélynek fittyet hányva, állandóan szemmel tartották az ellenség állásait és futóárkait és minden gyülekezésüket meghiusították a saját tüzérségünk tervszerűen vezetett tüzével. A megfigyelést a gyalogság és a tüzérség egyetértőleg hajtotta végre. A tüzérségi csoporthoz futó vezeték karbantartása bizonyult a legfontosabb feladatnak, a mely munkán a legénység valóban önfeláldozó készséggel dolgozott, minthogy annak szükségességét mindenki be is látta. A zászlóalj parancsnokságnál beosztott tüzérségi megfigyelőt, *Lambeck* tisztheljettest, hősies és eredményes magatartásáért az arany vitézségi éremmel tüntették ki.

Így szállt alá a *harmadik csatanap* éjtszakája. Az ellenséges tüzérség tüze már alább hagyott. E napon 8 halottunk, 18 sebesültünk és 10 betegünk volt. A géppuskáknál igen nagy mennyiségű lőszer fogyott el, *Moldován* irányzó körülbelül 10 percz alatt 16 rakasznyi vagyis 4000 töltényt lőtt ki. Az egyik kavernába rejtett teljes biztonságban oldalozólag működő géppuskánk az egész nap folyamán 45 rakasz töltényt használt el. Kitünően működtek védőszakaszunk aknavetői is, a melyek közül egy 22-es a nap folyamán 76 töltést vetett az ellenség tartalékállásaiba.

Tüzérségünk is mintaszerűen dolgozott e napon. A zászlóalj elé négy tábori ágyús és egy tábori tarack üteg adott zárótüzet. Önfeláldozó munkájuknak volt köszönhető elsősorban az ellenség teljes lekötése és gyülekező osztagainak szétugrasztása. Csoportparancsnokuk értesítése szerint ezen a napon 13,000-szer lőttek.

14-éről 15-ére hajló éjtszakán olasz foglyok bemondása alapján a hadosztály arról értesített, hogy éjjeli egy órára meglepetésszerű olasz támadás várható. Bár az ily hírekkel szemben a csapat mindig bizalmatlan volt, a szükséges intézkedéseket mégis megtettük. Feszült figyelemmel vigyázott mindenki. 1 óra 45 perczkor már mindenki mosolygott a «rémhíren», a mikor az északi szárnyon egy kedvezően lehulló világítótest fényénél sűrűn megszállott árkok ötlöttek szemünkbe. Erre hirtelen vörös rakéták százai kértek és követeltek zárótüzet, majd a beállított géppuskák és aknavetők robaja összevegyült saját tüzérségünk dübörgésével és a fegyverropogással. Tíz percz mulva mindennek vége volt és a századok ismét lázas sietséggel dolgoztak az akadályok helyreállításán. Ekkor ment állásba a tartalékban álló 11. század a hiányok pótlására.

15-én újabb tüzérségi előkészítés után délelőtt kilencz órakor ismét megteltek az ellenséges árkok, de az éber megfigyelők közvetítésével megindított hatásos tüzérségi tüzünk szétszórta az ellenséget.

Állásunk előtere tele volt halottakkal, annak ellenére, hogy az olaszok éjjelenként minden erejükkel azoknak elszállításán fáradoztak. Az olasz állásrendszer romokban hevert; de a mi zászlóaljunk védővonala is magán viselte a nehéz csata nyomait. Leszaggatott óriási sziklatömbök zárták el az összeköttetést mindenfelé, a melyeket csak robbantással távolíthattunk el. Mindenfelé az ekrazitnak sárga nyomai látszottak és minden szájban annak keserű íze volt. A csekély számú kutak vize ihatatlan volt. A fedezékek és az összes épített árokrészek eltüntek, csak a derék kavernák daczoltak, a melyeknek lakói serényen javítgatták azoknak helyenkint megsérült bejáratait.

A csata azonban tovább folyt. Nap-nap után újabb tüzérségi ostrom következett. Az ellenséges gyalogság azonban többé nem támadta meg a zászlóalj vonalát. Az ellenségnek minden gyülekezését már csirájában elfojtotta kitünően szervezett és éber megfigyelésünk, a mely előnyös helyzetét kihasználva, a dandár egész előterét kisérte figyelemmel és meghiúsított minden ellenséges mozdulatot.

Még mindig fájó veszteségek érték zászlóaljunkat. Nehéz

akna telitalálata érte megfigyelő helyén a hős *Fischer* főhadnagyot; tetemét a lokei temetőben úgyszólván csak jelképileg tudták elföldelni gyászoló bajtársai. Ezenfelül veszteségkimutatásunkban még 10 halott és 36 sebesült szerepelt.

A dandárparancsnokság május 22-én pihenőre akarta küldeni a zászlóaljat, de a tisztek és a legénység egyértelműleg kérte az állásban való meghagyását. *Végre május 28-án, a csata 17. napján és az állásban eltöltött huszonkét nap után* az 1. számú cs. kir. bécsi népfelkelőezred 1-ső zászlóalja foglalta el a *damberi* védőszakaszt.

A zászlóalj összes vesztesége a 10-ik csatában 64 halott, 129 sebesült és 36 beteg volt, a mi a puskalétszám 38%-ának felelt meg.

A *damberi* állásban érte a zászlóaljat a 11-ik csata is és mivel ez a *M. S. Gabriele* tőszomszédságában volt, valóban nehéz helyzetben küzdte végig ennek a csatának véres napjait is.

És ugyanezen állásból, a melyből 14 hónapon át soha egy lépésnyi tért sem vesztett el, lépte át nagy boldogan: *1917 október 27-én az olasz vonalakat és indult meg a Piave felé.*

Három ország választja el tőlünk a görzi szőllőhegyeket és az Isonzo szikláit, a hol Máramaros és Ugocsa annyi derék hős fia alussza örök álmát; sőt mi több, szülőföldjüket is elszakították attól a hazától, a melyért életüket és vérüket adták, híven esküjökhöz, a mint derék katonához illik. Mi, a szerencsés életben maradottak, egyelőre sem szobrot, sem virágot nem helyezhetünk drága poraik fölé, mert kezünket gúzsba kötötték; de szabad a szívünk, a mely szüntelenül oda küldi hálával teli izenetét, hogy: *Emlékezünk!*

A fentebb vázolt csatával kapcsolatban időszerűnek látszik, hogy állást foglaljunk azokkal a bírálatokkal szemben, a melyekkel egyesek *Boroevics* tábornok hadvezetését illették, nevezetesen, hogy a hadvezér passziv védelme jelentős hátrányokkal járt, illetőleg, hogy az első vonalakhoz való túlságosan merev ragaszkodása felesleges véres áldozatokba került.

Utóbbira nézve a csapat és ennek alsóbb vezetői hivatottak elsősorban is itéletet mondani. Eltekintve attól, hogy az olaszok hadműveleti czélja, Triest, oly közel feküdt az arczvonalhoz, hogy a rugalmas védekezésnek nem igen volt tere, figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az Isonzo-hadsereg zöme, kiváltkép kezdetben, a szerencsétlen *Potiorek* hadseregéből állott, a melynek ugyancsak gyászos gyakorlata volt a hátsó állások felkeresésében. A VII. hadtest is több balsikerű harcz után került le az Isonzóhoz. Ezek után már morális szempontokból is szükséges volt az elülső állásoknak feltétlen megtartását a legnagyobb szigorral követelni, mert különben a harczvonal mihamar Triest kapui elé került volna.

Hogy a hadvezérnek ez az elhatározása mennyire gyökeret vert a csapatokban és az alsó vezetésben, azt már fentebb érintettük.

Az ily módon a végletekig tartott első vonalakat az első évek fáradságos munkája után sikerült úgy a hogy berendezni és a fennforgó viszonyok mellett (egyrészt az olasz tüzérség számbeli fölénye és a Karszt nehéz terepe, másrészt nálunk a műszaki csapatok és az anyag hiánya) a harczoló csapat létérdeke kivánta ezeknek megtartását. Ez a tudat élt a hadsereg minden emberében, a mit az ellentámadásra indulók gyakran hangoztattak is.

A *Plavától* a *Panzanói-öbölig* terjedő aránylag rövid (35 km) arczvonal természete hozta magával, hogy egyes kisebb részeknek elvesztése az egész arczvonal bomlását jelentette. (S. Michele, Podgora, később a Faiti, S. Gabriele, S. Marco stb.) De nemcsak ezek a főtámpontok, hanem a vonal részei is oly szerves kapcsolatban állottak egymással, hogy együtt álltak vagy estek el. Nem hiába hasonlították sokan az Isonzo arczvonal déli részének harczait a várháborúhoz, mert ennek sok sajátossága jelentkezett bennök, így a megtámadott pontok állandó volta, a kitérés lehetőségének hiánya a védelem részéről stb.

Az úgynevezett rugalmas védelemre csapatainkat ebben az időben semmikép sem iskolázták; a hátulsó állások kiépítéséhez hiányzott a munkaerő és az anyag. De hiányzott a csapatoknál még a sok géppuska is, a melyek a védelem e módjá-

nak gerinczét alkotják. Az egyes csapattesteknek teljesen egyenetlen ellentállási képessége és megbízhatósága pedig a szigorú felügyelet nélküli mélységbe tagolt védekezésnél azonnal vészterhesen jelentkezett volna, a mely körülmény az Isonzo-hadsereg rideg egyvonal rendszere mellett nem volt annyira érezhető, a minthogy sokan kételkednek abban, hogy az 1918. évi Piave-menti mélyretagolt védekezés megállta volna-e a próbát egy rendszeres, nem a belső összeomlás folytán sikerhez jutott olasz támadással szemben. Az alpesi arczvonal merev védekezése a legutolsó napokig sikeres volt és benne nemzetiségi különbség nélkül véreztek a halódó monarchia csapatai.

A passziv védelemre vonatkozó birálatra vonatkozik, hogy mind 1915-ben, mind 1916—17-ben az Isonzo-hadsereg részéről bajosan képzelhettünk volna el támadólagos védelmet. Már *Hindenburg* és *Falkenhayn* sem helyeselték Conradnak azt a tervét, hogy az olaszokat *Laibach* vidékéig «beengedi» és ott rájuk tör. Az 1915. év tavaszán erre a czélra rendelkezésre álló osztrák-magyar haderő alig lett volna képes ezt a feladatot olyképen megoldani a számban annyira túlsúlyban lévő ellenséggel szemben, hogy ezt meg is semmisítse. És ebben az esetben a «beengedett» ellenség Triest birtokában megszállotta volna az általa követelt területet és a harczvonal Krajnán húzódott volna végig.

Ugyanilyen balsikerű, sőt még koczkázatosabb lett volna a támadó védekezés 1916 és 1917 folyamán. A legszebb stratégiai konceptio is kudarcczal jár, ha nem veszi számba minden optimizmus nélkül a végrehajtásra hivatott eszköz, a csapat állapotát. Az Isonzói-hadsereg kötelékében ugyanis nagy számban népfelkelő alakulatok is harczoltak, a melyek a védelemben kiválóan állották meg helyüket, de a támadásra, a mozgó harczra nem igen voltak sikerrel használhatók. A hadsereg zöme balsikerű harczok után került a délnyugati arczvonalra, a miért is nem volt szabad ezeknek a csapatoknak önbizalmát megpróbáltatásoknak kitenni, a mint ez az 1915 junius havában a *Tolmein* melletti *Jeza* magaslat elleni sikertelen támadásnál történt.

A 10-ik csata folyamán Boroevics kardja alatt állítólag

egy millió ember állott. Ennek a számnak helyességét ma még nincs módunkban ellenőrizni, de a 16. hadtestünknél lefolyt események alapján azt vélhetjük, hogy ez a szám túlmagas. Nagyszámú tartalékok csak a déli szárnyon voltak, a hol junius elején meg is indult nagyarányú sikeres ellentámadásunk. A harcztér kicsisége mellett nagyobbarányú csapatösszevonások, sajnos azonnal kiszivárogtak. Így egy dandár beérkezte az Adelsberg-Wippach körletbe már két nap mulva közbeszéd tárgya volt.

A 11-ik csata folyamán minden rendelkezésre álló erőt lekötött a *Bainsizza* fennsikon és a *S. Gabrieléért* folyó harcz. Ekkor már a csapatok is érezték, hogy a helyzetet csak egy nagyarányú előretörésünk javíthatja meg. Ehhez azonban a német csapatok beérkeztéig erőnk nem volt. Irtóztató harczok árán tartani kellett tehát a vitás területet, mint a meginduló támadás sikerének előfeltételét.

A vaskezű hadvezér tehát csak az erőviszonyok kényszerű hatása alatt szánhatta el magát az ember veleszületett természetétől oly távol álló passziv védekezésre. Hogy pedig kis arányú, hogy úgy mondjuk híressé vált «állásjavításokra» nem, vagy csak ritkán engedte pazarolni katonái vérét, azért ezek hálásak voltak neki.

VADNAI EMIL,
gyalogsági százados.

ADATOK WESSELÉNYI FERENCZ FÜLEKI KAPITÁNYSÁGÁHOZ.

(1634—1638.)

Wesselényi Ferencz, Wesselényi István és Dersffy Katalin fia,[1] Bosnyák Tamás halála után (1634 deczember 19)[2] lett füleki kapitány. A kapitányságok betöltésénél akkor követett szokás szerint *Bosnyák Tamás*t tulajdonképen fiainak kellett volna követniök e fontos tisztség betöltésében; idősebbik fia azonban már korábban elhalván, a fiatalabbik, István pedig az egyházi pályára lépvén,[3] leányának, a szent életéről híres Zsófiának urára, *Wesselényi Ferencz*re esett az irányadó tényezők figyelme. Főpártfogója gróf *Eszterházy Miklós* nádor volt, a ki *Wesselényi*vel rokonságban állott,[4] s a ki röviddel Bosnyák Tamás halála után már lépéseket is tett kineveztetése érdekében. 1634 január 12-én levélben kereste fel gróf *Pátffy István* érsekujvári főkapitányt, mint a kinek jogai közé tartozott a hatósága alá tartozó kapitányságokra való jelölés, arra kérve abban a főkapitányt, hogy a király előtt elsősorban Wesselényit hozza javaslatba. «Ha Isten (Bosnyák Tamás) öregbik fiát éltette volna, ugyan két kézzel kellett volna kapni és commendálni ő kelme helyébe, de Isten azt kivévén ez világból, az másik fia penig szegénynek pappá lévén, azt kell mégis tovább commendálnunk, az

[1] V. ö. *Deák Farkas:* A Wesselényi-család őseiről. Budapest. Akadémia. 1878. 35. s köv. ll.

[2] *Századok.* 1875. 414. l.

[3] *Nagy Iván:* Magyarország családai. II. 205—206. l. csak egy fiúról tud.

[4] Gr. Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. Pest, 1863. I. 8—12. l.

ki örökös az jószágban, úgy mint Wesselényi Ferencz uramot, ki noha ifjú, de jó és hasznos embert várok belőle s rendelhetni is oly megért és hallott-látott embert melléje, az ki segítségére lehet ő kglmének.»[1]

A nagy befolyású pártfogó közbenlépésére *Wesselényi*nek füleki kapitánnyá való kineveztetése megtörtént ugyan, a fiatal kapitány azonban nehezen tudta megszokni alárendeltségi és függő helyzetét. Természeténél fogva féktelen, indulatos, korlátokat nem tűrő egyéniség volt[2] s ezen tulajdonságai most, felelősségteljes tisztében sem változtak meg. Mindezekhez járult a hírnévre és dicsőségre való vágyódása is; érezte, hogy fiatal korban történt kineveztetését vitézi tettekkel, személyes bátorságának, katonai tudásának jeleivel kell igazolnia, de viszont tapasztalnia kellett, hogy keze teljesen meg van kötve, szorosan kell alkalmazkodnia az előírások s a «hadakozó tanács» rideg utasításaihoz, melyeknek a nagyravágyó fiatal kapitány csak gondolkodás nélküli végrehajtója lehetett, minden egyéni kezdeményezés és vállalkozás nélkül. A bécsi udvar politikájának szempontjából ez megokolt volt.

A másfél évtized óta szakadatlanul folyó háborús küzdelmek a bécsi kormány összes erejét igénybe vették. A svédeknek győzelmes beavatkozása a harminczéves háború alatt ismert küzdelembe, a Habsburgok helyzetét rendkívül válságossá tette Közép-Európában; a bécsi kormánynak minden erejét a túlhatalomra jutott svédek ellen kellett összpontosítania s ezért aggodalmasan kerülni kívánt minden új bonyodalmat és összeütközést a török portával. *II. Ferdinánd* már 1632 szeptember 20-án arra utasította *Pálffy István*t, hogy a törökökkel kötött béke értelmében óvakodjék minden támadástól s alárendelt közegeivel is tartassa meg a békét, sőt ha török foglyai volnának, azokat haladéktalanul bocsássa szabadon.[3] 1633 július 11-én a haditanács figyelmeztette az érsekujvári főkapitányt, hogy tel-

[1] Eredetije a gr. Pálffy-féle pozsonyi senioratusi levéltárban. A. I. L. 5. f. 5.

[2] V. ö. *Deák Farkas:* Wesselényi Ferencz gyilkossági vád alatt. *Századok.* 1876. 97 s köv. l.

[3] Eredetije a gr. Pálffy-cs. pozsonyi senioratusi lt. A. I. L. 4. f. 2.

jes erővel gátolja meg a végvárak katonáinak a török panaszlevelekben emlegetett kihágásait, hogy a törököknek megtorlásra ürügyet ne adjanak.[1] Ugyancsak *II. Ferdinánd* 1635 november 24-én nyomatékosan felhívta *Pálffy István* figyelmét arra, hogy a joghatósága alatt lévő végházakban a békekötés pontjai ellen semminemű kihágást meg ne tűrjön.[2]

Ennek a szigorúan védelmi politikának természetesen csak abban az esetben lett volna értelme, ha a béke szoros megtartását a török vitézektől a porta részéről is megkövetelték volna, illetőleg ha a porta ilyen irányú intézkedéseit a török végbeliek is figyelembe veszik. A tényleges helyzet azonban ezen években akként alakult, hogy a szigorú passzivitásra szorított magyar határvédelemmel szemben a törökök aktivitása mindinkább élénkebbé vált s ennek következtében a határőrvidékek teljesen kivoltak szolgáltatva a török katonák portyázásainak. A bécsi kormány a törökkel mindenáron való békés viszony fenntartásának szükségét tartván szeme előtt, elnézte a törökök túlkapásait, ellenben azonnal kész volt megtorolni a magyar vitézek minden kihágását, főleg ha azokat hivatalos helyről, jogorvoslást követelve adták értésére, csakhogy a portával való háború veszedelmét elkerülje.

Ily viszonyok közt *Wesselényi*nek nehéz volt a helyzete. Eleinte igyekezett ugyan alkalmazkodni a király s a haditanács rendeleteihez, utóbb azonban a török katonák túlkapásainak láttára, nemkülönben a hozzáérkező panaszok hatása alatt maga is fegyverhez nyúlt s erőszakosan torolta meg a sérelmeket, sőt önálló akciókat is kezdeményezett. Így 1636 február 19-én, *Bethlen István* mozgalmával kapcsolatosan azt jelentette *Pálffy*nak, hogy pontosabb hírszerzés végett *Eger* felé katonákat küldött ki, a kik «rossz hat törököt hoztak» a leveleken kívül. Vállalkozásának egyedüli czélja csak hírszerzés volt, «ha azért valamit másképen adnak Nagyságod elibe, ne adjon helyt senkinek, mert nem csatára, hanem csak az levelek és nyelv kapni küldtem volt».[3] Május 6-án arról értesítette a főkapitányt, hogy

[1] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 6.
[2] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 2.
[3] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 1.

előtte való napon «fényes nappal Hajnácskő alá csapott volt az török, de semmit sem kaphatott meg, nagy gyalázattal visszament;» jelenti, hogy budai szökevények állítása szerint ujabb rablások várhatók. «Mi azért itt vigyázásban leszünk, az mint az szegény rongyos katonáktul lehet.»[1]

A magyar végbeli vitézek ellenállása és kisebb-nagyobb sikerekkel járó vállalkozásai természetesen felingerelték a hódoltsági vezéreket, a kik azokban a béke megszegését látván, azonnal panaszló levelekkel fordultak az udvarhoz és *Pálffy* főkapitányhoz. Az udvar és az annak szellemében eljárni köteles főkapitány az ismertetett külpolitikai helyzet hatása alatt haladéktalanul eltiltottak minden hadi vállalkozást.

«Az mi az minket vádoló török hitetlenségét nézi, — írja *Wesselényi* 1636 május 19-én *Pálffy*nak — ők az ebek azt akarnák, hogy őnekik mindent szabad volna rajtunk mívelni s nekünk csak nézni sem szabad volna reájuk, minket vádolnak s az magok lator nyughatatlanságokat tagadják és fedezni, szépíteni akarják. Igazságot irok Ngdnak, van négy avagy öt vasárnap, hogy Filekhez egy mélyföld-félmélyföldnyire fényes nappal alája ütött s az isteni szolgálatot elmulattatván velünk, felültetett. Ihon fényes nappal csak egy mélyföld Filekhez, hódolt falut Szerkét meggyujtották, tíz szegény hajdura találván, igen nagy harczot tartottak, de ott is megszégyenitette Isten őket, az mint azelőtt is megírtam vala Ngdnak. Csak igen hamar azután meg Hajnácskő alá ütöttek fényes nappal, el akarván kapni az szegény hajnácskőiek lovait, avval nem gondolván, meg Somoskő alá ütöttek, honnét egy hajdut elvittek, pribékké tették..... egyszóval merő tökéletlenség minden dolgok, egyéb sok szokatlan új dolgokat is kezdettek a török vitézek, egyszóval mindenre ők adnak mindenféle kapdozásra okot.»[2]

Az természetes, hogy a füleki magyar vitézek nem nézték tétlenül a törökök portyázásait s azokat a lehetőség szerint megtorolták, bár a főkapitány ismételten utasította *Wesselényi*t,

[1] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 1.

[2] Eredetije a gr. Pálffyak pozsonyi senioratusi levéltárában. A. I. L. 5. f. 1.

hogy «az törökre való csatázástól a vitézlő rendet megtartóztassa», s bárki vétene is a tilalom ellen, azt szigorúan büntesse meg.[1] *Wesselényi* ily viszonyok között maga sem tudta, hogy török támadás esetén tulajdonképen mihez tartsa magát. «Az hirek szaporodton szaporodnak, minden bizonnyal hozák ezen órába, hogy az török ha nem ez héten is, de hétfőn ez jövő héten megindul és Hatvanhoz száll, — jelentette gróf *Pálffy*nak 1636 szeptember 10-én, — ki ha úgy lenne, egyáltalán fogvást elhigyje Ngod, nem Bethlehent viszik be, hanem valamely végházat fogja elrontani (kire Isten ne segítse, sőt megszégyenítse), avagy egy nagy romlásunkra való rablást fog mivelni. Ngságodtul azért információt kérek, ha táborba száll, szabad-e rajta kapdozni és nyelvet fogatni, hogy tudhassuk mihez tartani magunkat.»[2]

A főkapitányi utasítás azonban változatlanul akként hangzott, hogy «se nyilván, se penig titkon semmit... parancsolatja kivöl» ne cselekedjenek; ha komoly támadástól tartanak, akkor idejekorán gondoskodjanak megfelelő védelemről, egyébként azonban minden hadi művelettől tartózkodjanak. Minthogy a Bethlen István-féle mozgalommal kapcsolatosan a budaiak készülődéseiről valóban komoly hírek hallatszottak, de azt senki sem tudta, hogy a török csapatösszevonásoknak mi a tulajdonképeni czéljuk, *Wesselényi* a főkapitányi utasításhoz alkalmazkodva, a Bányavidék bányamunkásait szervezte meg, a kik «nagy istenkedésére» 1636 szeptember 20-án mintegy 300-an meg is jelentek *Fülek* várában s jóllehet *Wesselényi*nek határozott értesülései voltak a tekintetben, hogy a budai törökök *Jászberény* körül táboroznak bizonytalan czélból, kénytelen volt azokat néhány nap mulva mégis hazabocsátani, kétségkívül azért, mert huzamosabb ideig való eltartásukra nem volt berendezkedve.[3]

A sok riasztó hír, a mely hol nagyítva, hol elferdítve érkezett *Érsekujvár*ra, a főkapitányt, bizonyára a haditanács utasí-

[1] Wesselényi Ferencz levele gr. Pálffyhoz. Eredetije u. o.

[2] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 1.

[3] Wesselényi 1636 szept. 16-i és szept. 21-i levelei Pállffyhoz. Eredetiben u. o.

tására, arra késztette, hogy a végbeli magyar haderőt szigorú készenlétbe helyeztesse. Utóbb kitűnt ugyan, hogy a hódoltsági török csapatok *I. Rákóczy György* ellen vonultak *Bethlen István* érdekében, sőt október elején már biztos értesülések szóltak arról is, hogy vállalkozásukat *Nagyszalontá*nál jelentékeny kudarcz érte,[1] egyelőre azonban teljes bizonytalanság uralkodott az iránt, hogy a hódoltsági haderő tartózkodni fog-e ezek után minden további hadműveleettől, vagy pedig másutt fog próbálkozni. Ennek tulajdonítható, hogy gróf *Pálffy* az összes végvárak kapitányait szigorú készenlétre és szükség esetén kivonulásra utasította, csupán a füleki kapitánnyal tett kivételt, a kinek a török ellen esetleg szükségessé válható hadműveletekben nem jelölt ki szerepet. Ez a kényszerű tétlenség és mellőztetés rendkívül bántotta a nagyravágyó *Wesselényi*t. «Miuta az Ngod levelét vettem, — írta 1636 október 26-án *Pálffy*nak, — melybül értém, hogy engem az több végbeli kapitányok között itthon tyúkültetni hagy, úgy tetszik, hogy azulta nem vagyok az, az kinek kellene lennem, hanem mint egy holt eleven vagyok s nem találhatom elmémben, micsoda vétkemért büntet Ngod... mert nemhogy az haragra okot adnék, de ha lehetne, még az árnyékjának is Ngodnak szolgálnék; ez világon csak olyan vagyok itt, mint egy fakép, im látom s hallom, hogy készülődnek az emberek, de hova, s mire, semmit nem érthetek, maga talán nekem is nem ártana országom dolgaiba valamit értenem. Kérem Ngdat, ne gyalázzon meg oly igen s ne hagyjon engem is legutolsónak az végekbe, mert inkább életem fogytát kívánom, hogy ne mint ilyen nagy gyalázatom.»[2]

1636 telén a törökök harci tevékenysége teljesen megszűnt, így *Wesselényi* is megnyugodhatott, mert kapitányi tekintélye és vitézi neve nem forgott veszedelemben. 1637 tavaszán és nyarán azonban ismét élénkebbé vált a végbeli élet. A hódoltsági törökök, hogy a múlt évi kudarczot helyrehozzák, mind merészebben viselték magukat, portyázó csapataikat sűrű rajok-

[1] V. ö. *Lukinich I.*: Bethlen István támadása 1636-ban. *Századok.* 1910. évf.

[2] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 1.

ban bocsátották a hódoltsági határokkal szomszédos magyar területekre zsákmány- és rabszedés végett, úgy hogy a panaszok a zaklatott magyar községek részéről állandókká váltak. *Wesselényi*, tekintettel a sok császári és főkapitányi tilalomra, eleinte tehetetlenül szemlélte a *Fülek* szomszédságában nap-nap után ismétlődő török visszaéléseket, utóbb azonban már nem tudta magát türtőztetni, s azért merész elhatározással maga is a tettek mezejére lépett; úgy látta, hogy panaszokkal nem lehet eredményt elérnie s bár érezte elhatározásának súlyát, a főkapitányt, illetőleg a haditanácsot befejezett tények elé akarta állítani. «Ngodnak azt akarom tudtára adnom — jelentette 1637 június 5-én gróf *Pálffy* főkapitánynak —, hogy ez napokba az váczi bégnek én meghallottam dühös hitetlen lator szándékját az szécsényiek ellen, nem akarván occasiomat elmulatnom, hertelen az az mennyi lovasnak szerit tehettem, mintegy 155-tel, mentem Szécsényhez, ott is 100 lovas adta velem magát, Bujákbul 20, Gyarmatbul 16, Palánkbul jó 15 s így coniungálván magunkat, mentünk csak Szécsényhez közel egy pusztába napolni, nem tudván semmit az váczi bégnek kinnléte felől, noha értettem volt már szándékját. Ő az török kibocsátván 19 lovasát martalékul Szécsény felől, hogy az szegény szécsényieket kivegyék, akadtak az mi nyomunkba, kik meglátván csapásunkat, menten megtértek. Ez minekünk értésünkre esett, menten 69 válogatott jó lovast küldtünk az 19 lovasnak nyomára s magunk felülvén, ballagtunk az mezőre, akarván annak az egynehány lovasnak elejit venni. Csak egy völgybül véletlen kijöve az váczi bég szép rendelt seregével, lovasával s gyalogjával s dühös módon belénk kapa s bizony dolog igen kevés hijja, ha Isten nem leszen vala velünk, megfutamtatott volna bennünket, mert igen markoson kezdett volt velük bánni, s az az válogatott 69 lovasunk sem volt velünk, hanem nyomozta azokat az 19 törököt, az török pedig 760-an voltak lovasával és jó 100 gyalogjával. Majd félóráig csak néztünk egymásra, nem mervén neki menni. Isten segítsége velünk lévén, neki menénk és úgy megverők, hogy 81 fejet vettünk, 59 elevent fogtunk s magát is az béget csaknem fél mérföldig Váczhoz űzték s az kit érhettenek benne, ölték s vágták, igen nehezen szaladt el, az sü-

vegét is itt hagyta.» — «Igy tartják ám ők az ebek az békességet, ha résen nem lett volna fülem, megtréfáltak volna, avagy szintén utolsó ruinába hozták volna az szegény szécsényieket. Mégis az számtalan lövésbe s kemény harczon az mieinkbe, mind az kik ott voltunk, 6 avagy hét katona halálnál több nem volt, sebesek elegen vannak. Ezt akarám Ngodnak tudtára adnom», — fejezte be *Wesselényi* a jelentést.[1]

Előreláthető volt s ezt a következmények igazolták is, hogy a hódoltsági török vezérek az imént szenvedett vereséget nem fogják elhallgatni, hanem a béke megszegésének czímén elégtételt követelnek mind a főkapitánytól, mind magától a császártól. Fellépésüknek volt tulajdonítható, hogy a császár 1637 szeptember 19-én újból felújította a korábbi tilalmakat,[2] de mivel bizonyossá vált, hogy a török végbeliek a béke határozatait egyáltalában nem vették figyelembe s méltán gyanút keltő hadmozdulatokkal, csapatösszevonásokkal állandó izgalomban tartották a magyar határőrvidék lakosságát és katonaságát,[3] *Wesselényi* ellen eljárást nem indítottak. Sőt *Wesselényi* kívánságára és eljárásának igazolására *Pálffy* főkapitány vizsgálatot rendelt el Bars és Nógrád vármegyékben annak megállapítása végett, hogy a két, részben *Fülek* hatósága alá tartozó vármegye lakosságát érte-e a hódoltsági törököktől a béke napjaiban kár emberben, vagyonban, vagy sem.

A barsmegyei inquisitio (1636 október 25—28.) eredményekép megállapították, hogy a törökök a megye területéről *Papos Mihály* szolgabíró járásában az utóbbi évek alatt 65 embert raboltak el; *Semleky János* szolgabíró járásában 26 falut behódoltattak, felégettek és kiraboltak úgy, hogy ezekben 113-an estek a tűz áldozataiul; 25 embert levágtak, 250-et pedig rabságba hurcoltak; a lévai várőrség is rendkívül sokat veszített emberben és értékben egyaránt 1630 óta. Hasonló eredményekre vezetett a nógrádmegyei inquisitio is (1637 október

[1] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 1.

[2] Eredetije u. o. A. I. L. 4. f. 2.

[3] V. ö. Wesselényi 1637 június 18-iki, okt. 15-iki leveleivel. Eredetiben u. o. L. 5. f. 1.

26.[1]) és így ezek alapján kétségtelenné vált, hogy *Wesselényi* kényszerhelyzetében máskép nem cselekedhetett s ennek következtében őt a béke megszegésével nem lehet megvádolni.

Wesselényi első nagyobb próbálkozása tehát eredménnyel járt; nem lehet tehát csodálkoznunk azon, hogy a fiatal kapitány önbizalma is megnövekedett. A téli hónapok alatt mindamellett, kémszemléket, kisebb felderítő szolgálatokat nem tekintve, általában pihent a vitézek vállalkozási kedve, a tavasz beálltával azonban ismét megélénkültek a határőrvidékek; magyar és török egyaránt készülődött. 1638 április 30-án az általános harczias hangulat hatása alatt jelentette *Wesselényi* a főkapitánynak, hogy «elunván teljességgel az hatvaniaknak rajtunk való poczkázását, majd csaknem minden héten kétszer behozák a hírét, csak rövid üdő alatt, miuta Forgács Ádám uram elment, kétszer voltak Buják alatt feles lovassal, gyaloggal, maga jelen lévén az bég is; sohova csak nem is mehet se hajdu, se gyalog is, hogy meg ne üzné, kergetné. Most is hozák hírül, hogy feles gyalog van az Mátrán, én is szintén ezen órába ugyan szép szerrel, lovassal, gyaloggal indulófélben vagyok reájok, mint adja Isten, Ngdnak menten tudtára adom.»[2]

A *Wesselényi*től annyira óhajtott hír- és dicsőségszerző alkalom csakhamar kínálkozott is. 1638 május 3-áról kelt levelében már jelentést is küldött *Pálffy* főkapitánynak az eredményről. Szerinte a mérkőzés a következőképen folyt le: «Az mint minap Ngdnak Kegyelmes Uram megírtam, hogy az hatvaniaknak untalan való rajtunk való regnálását, cziripelését eluntam, utánok indultam vala, kiket még az Mátrán innét előtalálván, elvonódtak vala az Mátrán által, mind utánok menvén, Gyöngyösön túl megsötétedvén, nyugodtunk, elfáradt állapattal lévén, az katona aludt és némely veszteg ült. Ugyanazon törökök ránk ütvén, véletlen hozzánk lövöldöztek, az lovakba mintegy harminc való el szaladott és ott közülünk ötig valót megöltek, de osztán gyalog nekik szállván az bokroknak, 13-at elevenen hoz-

[1] Az inquisitio eredetijei gr. Pálffy-család pozsonyi senioratusi levéltárában. A. I. L. 7. f. 12.

[2] Eredetiben u. o. A. I. L. 5. f. 1.

tunk, 15-öt benne levágtunk két pribékkel együtt; de az lovakban már feleset vissza hoztanak, még mintegy 18 van hátra benne, sebes van feles közöttünk. Az gyalog dobosunkat meglövén, az dobot ott találták az gazba, annál nagyobb kárt nem vallottam. Tudom Kegyelmes Uram, az hamis irigy nyelvek máskülönben fogják Ngdat informálni, de Istenemmel bizonyítom, sem vár alá nem küldtem, sem várat nem látám, hanem inkább ők ütöttek reánk, ha azért valaki Ngod előtt vádolna, kérem alázatosan Ngodat, hitelt neki ne adjon.»[1]

Wesselényi jól sejtette, hogy a főkapitányt török részről is meg fogják keresni panaszlevelekkel. *Ali* hatvani bég valóban rövid idő múlva már levelet intézett *Pálffy*hoz, a melyben szemrehányást tett neki a béke megszegéséért. «Csak efelöl kelleték levelem által megtalálnom Kegyelmedet, mint vitéz barátomat — írja a hatvani bég —, hogy ez napokban elmulván Wesselényi Ferencz, az füleki főkapitány, ilyen mód nélkül való dolgot cselekedett. Ez elmult vasárnap éjjel, hogy alájövén az mi földünkre, csak közel Hatvan várához, az lesben állván gyalogjával, némettel és lovassal, voltak öt vagy hatszázan, hogy minket hatvani vitézeket megcsufolna, lovainkat és csordánkat el-el hajtsák. Annak előtte küldtem volt Gyöngyös környül való falukra 33 gyalog legényt, hogy eljárják azokat az falukat, valamely falu az Hatvan szancsokságához tartozó, hogy palánkfát hoznának az várnak épületére. Onnat azok az vitézek visszatérvén és hazajövén, ott az lesben reá találtak Wesselényi Ferenczre, hogy az völgyben mint az csorda úgy feküdtek. Azért a vitézek 33-an voltak, hozzá lövöldöztek és megfutamodtak mindgyárást az 500 ember, lovaikat elhagyták, fegyvereket elhagyták, fegyvert, köpönyeget és egyéb portékát három kocsival hoztanak is az vitézek. Mindezeknek felette 40 lovat és három fejet és egy elevent, az ő maga főlovát is három pisztoly puskával és öt farkas bőrrel és egy réz dobbal. Ilyen szép nyereséggel járt ő urasága. Azért mindaz hatvani vitézek utána ment volt, hogy elejit vegye, annak köszönje, hogy nem találtuk, mert bizony dolog, hogy annál is rutabbul járt volna. Mi

[1] Eredetiben u. o. A. I. L. 5. f. 1.

hatvani ágák csudálkozunk rajta, hogy ilyen úr lévén, ilyen mód nélkül való dologban elindul, mert ha valami csavargó cselekedte volna, nem volna szégyen, de hogy ilyen nagy úr lévén, ilyen mód nélkül való dologban foglalja magát, azon csudálkozunk, azért mi az két császár között való frigyet fel nem bontatjuk, hanem ő bontotta az jó szomszéd barátom, de én ezt semmiképen el nem szenvedem, hanem az hatalmas Vezér pasának megírom, hogy nem mi vagyunk az okai az frigy felbontásnak.»[1]

Wesselényi és a hatvani bég jelentése közt nyilvánvaló éles ellentét észlelhető; mind a ketten maguknak, illetőleg vitézeiknek tulajdonítják a sikert, a melyet számszerű adatokkal kívánnak bizonyítani. *Pálffy* főkapitányt rendkívül bántotta a bég levelének hangja és még inkább az a szégyenletes kudarc, a mely a bég levele szerint *Wesselényi* vállalkozását érte, s a melyet *Eszterházy Pál* nógrádi kapitány jelentései is igazolni látszottak. *Eszterházy* nem volt jó embere *Wesselényi*nek, kitől rossznéven vette, hogy a törökkel fennálló béke ellenére is valóságos hadjáratokat intéz időnként a hódoltságiak ellen, holott ugyanakkor másoknak veszteg kell ülniök. Egyik levelében (1638 május 2.) meg is írta *Pálffy*nak, hogy «Wesselényi uram most hatodfélszázad magával vagyon Hatvan alá, maga írja nékem tegnap és csak eddig is próbálhattak, ha kivehették őköt; ma jőnek Hatvan felől emberim, azt hiszem megértem, mivel járnak. Az ilyent sajnálják osztán az alacsonyb renden valók».[2] «Im hogy az az Wesseléni uram csatája lett, annál inkább keseregtek rajta,» — írta ugyanő május 9-én.[3] S ha legalább eredménnyel járt volna *Wesselényi* vállalkozása! De *Eszterházy*nak az volt a meggvőződése, hogy a hatvani bég jelentése közelebb jár az igazsághoz, mint a füleki kapitányé. «Tegnap azért az mint odajárt — írta *Eszterházy* május 5-én a főkapitánynak —, maga megírta énnekem es im Ngodnak az maga levelét fölküldöttem. Én tudom, hogy másképen volt az dolog,

[1] Egyidejű másolatban u. o. A. I. L. 4. f. 9.
[2] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 4.
[3] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 4.

de őkegyelme szépíti az dolgot.» «Én soha nem tudom — teszi hozzá szemrehányólag —, mint vagyunk el ez dologban, hogy együtt ily szabadosan cselekesznek, s másutt nem szabad.»[1]

Pálffy főkapitány maga is osztozott *Eszterházy Pál* felfogásában, annyival is inkább, mert néhány nap múlva a törökök panaszaira *III. Ferdinánd* rosszalását fejezte ki a miatt, hogy a hatósága alá tartozó végbeli katonaságot nem tudja féken tartani.[2] Ezért a történtekről azonnal jelentést küldött Bécsbe, de egyidejűleg *Wesselényi*nek is megküldötte a hatvani bég levelének másolatát azzal, hogy magát, illetőleg vállalkozását igazolja.

«Kegyelmes uram, — írta erre május 22-én *Wesselényi* — 11-én Ngodnak Ujvárból költ levelét az hatvani bég hamis vádló levelének páriájával 21-én adák meg. Ugy látom, hogy Ngodat némely irigy nem jó akaróim rám haragitották. Az hatvani levél oly nagy hazugság; lelkemre irom Ngodnak, egy periodus igaz nincsen benne, látom némely barátimnak Ngtok elött való alám áskálását, de Kegyelmes uràm nem félek attul, ha inquisitióra megyen az dolog, hogy se Ngod elött, se császárom elött megpiruljon az orcám s hiszem Istent, az irigy hamis informálók szégyent vallanak Ngod elött; mert ha azt megbizonyítja valaki, hogy én Hatvan alá mentem, vagy martalékimat kültem Hatvan alá, avagy csordáját igyekeztem elhajtani, nincsen mit tennem, kezébe uramnak üstököm, otan bánjék velem, mint akarja; ha az hir behozás nem elég mentségem, tudják meg az bujáki főkapitányt, hányszor irt az hatvaniaknak vár alá való menetelek felöl; az sem elég, él az ember, az ki a török jó és hü emberemtül izente meg, ha aluszom-e, avagy mit müvelek, mert azokat az gyalogokat négy pribékkel hálóra nem keritem, kik itt csaknem mindennap orrom elött pockáznak. Ha ezek nem lesznek helyesek, arrul nem tehetek, látom sokan szegény fejemnek gyalázatos vesztemre sietnek. Hogy Ngod Kegyelmes uram, császár urunkat ellenem, szegény méltatlan szolgájára haragítja és informálta, arrul nem tehetek, noha Istenem után Ngodat tartottam egyik oltalmazómnak és kegyes pátrónusomnak s most

[1] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 4.
[2] Eredetiben u. o. A. I. L. 4. f. 5.

is erősen bizom ahhoz, az Ngod kegyes patrociniumjához, hogy Ngod leszen az én oltalmom az én sok hamis vádlóim ellen s kérem is, ne vessen el engem, alázatos szolgáját, hanem vévén kegyelmes grátiájába, mind uram elött s mind akar hun, legyen tisztességem oltalmazó kegyelmes patrónusom.»[1]

A bécsi udvar *Wesselényi* vállalkozását szintén elítélte:[2] tekintve azonban *Wesselényi* összeköttetéseit és magas pártfogóit, nem siettek vele szemben az ilyen esetekben szokásos eljárás foganatosításával. Ezt a körülményt, nemkülönben *Wesselényi*nek azt a cselekedetét, a mellyel ez *Pálffy* egyik korábbi engedélyére támaszkodva, *Fülek*ből hosszabb időre lengyelországi birtokaira távozott,[3] *Pálffy* főkapitányi méltósága s tekintélye lekicsinylésének és függelemsértésnek minősítette, a melyet saját hatáskörében úgy kívánt megtorolni, hogy a Lengyelországból julius végén hazaérkező *Wesselényi* előtt a füleki vár kapuit egyszerűen bezáratta. Az önérzetében ekként megsértett kapitány azonnal Bécsbe sietett, hogy magát, illetőleg eljárását a haditanács előtt igazolja és ott a következőkép adta elő a történteket.

Lengyelországba nem önhatalmúlag távozott, mert erre az útra már korábban nyert volt engedélyt *Pozsony*ban az érsekujvári főkapitánytól; legutóbb, a midőn magát erre az útra elhatározta, nem tartotta szükségesnek *Pálffy* újabb engedélyét, mert az előbbi engedélyt még érvényesnek tekintette erre az útra is, s mert nem akarta *Pálffy*t efféle kérésekkel minduntalan terhelni. Eljárásával azonban egyáltalában nem volt szándékában *Pálffy*t megbántani.

A mi már most a törökkel való összeütközését illeti, tény, hogy az ütközetet megelőző időben a törökök mintegy tizennégy napon át épületfa összegyüjtésének ürügye alatt a határterületeken portyázgattak és legfőképen arra törekedtek, hogy *Wesselényi* katonái közül minél több foglyot ejtsenek. Mindezt

[1] Eredetiben u. o. A. I. L. 5. f. 1.

[2] Pálffy Pál levele 1638 június 19-ről Pálffy Istvánhoz. Eredetiben u. o. A. I. L. 4. f. 5.

[3] Wesselényinek Lengyelországba való utazása füleki kapitánysága idejében is gyakran ismétlődött egyszerű főkapitányi engedély alapján.

ő egy ideig eltűrte, sőt az egri pasát arra kérte, hogy hívja vissza katonáit s azokat tartsa féken. Minthogy azonban úgy tapasztalta, hogy közbelépésének semmi eredménye nem volt, sőt a törökök erőszakosságairól nap-nap után érkeztek hozzá jelentések, mulhatatlannak látta a maga részéről a fegyveres beavatkozást; de ekkor is csak arra törekedett, hogy a törököket a magyar határról elűzze, a mi meg is történt. Visszatérőben azonban, midőn már veszélyen kívül állóknak gondolták magukat, a törökök váratlanul reájuk ütöttek; ekkor ő kényszerűségből használta ellenük a fegyverét s a támadó törökök egy részét felkonczolta, a többit pedig megfutamította.

A haditanács *Wesselényi* előadását és mentségeit a maga részéről is elfogadta s ennek következtében kimondotta, hogy *Wesselényi* eljárásában sem függelemsértés, sem *Pálffy* főkapitányi tekintélye megkisebbítésének ténye nem forog fenn. Ennek következtében a haditanács figyelmébe ajánlja gróf *Pálffy*-nak, hogy engedjen merev magatartásából és nyujtson alkalmat arra, hogy *Wesselényi* tiszti becsületének sérelme nélkül az anynyira fontos végvár kapitányságát mielőbb újra elfoglalhassa.[1]

A haditanács kiegyenlítő közbelépését a maga részéről *Eszterházy Miklós* nádor is erősíteni igyekezett azzal, hogy augusztus 8-án kelt levelében engedékenységre hívta fel a főkapitányt *Wesselényi* érdekében. «Az minemü fogyatkozásokat Wesselényi uram tött volt mind az maga hivatalja s mind Kglmed ellen e napokban, mely miatt tisztiből való kirekesztése is és suspensiója subsequáltatott, úgy tetszik, jobban esett volna, ha eszén járt volna ő is s okot nem adott volna az magára való neheztelésre; de in modo agendi is contra illum talám más rendet kellett volna tartani. De az immár meg lött, az mi lött, hanem eligazitotta ott fenn dolgát Ő Kglme és decretumot hozott alá, hogy ea autoritate be menvén viseljen gondot az végházra és másszor cautiorb legyen az maga dolgaiban és ne vétsen se az edictumok ellen, se penig Kglmednek, a mint hogy nem is fog

[1] A haditanács javaslata, nemkülönben Wesselényinek mentségei az előzmények ismertetésével a haditanácsnak 1638 aug. 5-én Pálffy Istvánhoz intézett levelében olvashatók. Eredetije u. o. A. I. L. 4. f. 2.

véteni. Kglmedet azért én is szeretettel kérem, vegye el már róla neheztelését s szolgáltasson inkább véle, ugyan megérik azért ez a legény s vexatio is intellectum dat ei és szolgálni fog mind az közönséges jónak s mind Kglmednek.» Végül kérte *Pálffyt*, hogy reá való tekintettel «tovább való dilatióra, vagy kérdésre ne vegye ezt az dolgot, hanem complacáltassék az egyszer neki;» a nádor maga lesz kezes érette.[1]

Wesselényi azonban erősen csalódott akkor, a midőn azt hitte, hogy a haditanács és a nádor békéltető, engesztelékenységet hangoztató levelei után az ellentétek felett egyszerűen napirendre lehet térnie. Gróf *Pálffy* a nála jelentkező *Wesselényit* egyáltalában nem fogadta barátságosan s mindössze csak annyi engedékenységre volt kész, hogy őt a füleki várba bebocsássa, de kapitányi jogkör nélkül. Ezt viszont Wesselényi nem volt hajlandó elfogadni s ezért inkább jószágaira vonult vissza, semmint *Fülek*re kapitányi jogkör nélkül. Ez a személyes vetélkedés, a mely *Fülek* várának helyzetére a zavaros viszonyokat tekintve egyáltalában nem volt közömbösnek tekinthető, a haditanácsot erélyesebb lépésekre késztette. Augusztus 21-én leiratban utasította *Pálffy* főkapitányt, hogy *Wesselényit* a füleki kapitányságba teljes jogkörrel helyezze vissza, mert a haditanács nem vállalhat felelősséget azért, ha a *Pálffy* és *Wesselényi* közt jelenleg fennálló ellentétek következtében a füleki várat esetleg baj éri, sőt úgy véli, hogy a felelősség kérdésének megállapítása a várnak török kézre jutása esetén igen közelről érintené a főkapitány személyét is.[2]

Wesselényi ezek után rövid idő alatt valóban visszanyerte a füleki kapitányságát. De éveknek kellett eltelniök, míg *Pálffy*val a korábbi baráti viszonyt ismét helyreállíthatta.

Dr. LUKINICH IMRE.

[1] Eredetije u. o. A. I. L. 5. f. 5.
[2] 1638 aug. 21-éről kelt eredetije u. o. A. I. L. 4. f. 8.

ÁTHAJÓZÁS A DRINÁN ÉS A PIAVÉN.

(Két vázlattal.)

Egyik a világháború elején történt 1914 szeptember havában; — a másik annak vége felé 1918 junius hóban.

A mint eltünődöm a két egyenlő harczi epizód felett, lassan kibontakoznak előttem a lezajlott események apró szálai. A két harczi munka színtere földrajzilag távol esik egymástól; a tulsó parton bennünket fogadó ellenfelek katonai temperamentum tekintetében elütőek voltak; a harczi felszerelések és harczmodorok pedig a két eseménynél ugyancsak különbözőek voltak. Kezdetleges az előbbi alkalommal és kifejlődött az utóbbinál. És mégis, mégis mi volt? — *Az eredmény mind a két esetben nulla volt. A folyókat áthajóztuk és a támadást megkezdtük ugyan, — de a támadás czélját nem értük el!*

A «folyamon való átkelés kierőszakolása» mondatban már benne rejlik, hogy nem mindennapi harczászati ténykedéssel van dolgunk. Ez természetes is, mert hiszen mindazoknak a harczmozzanatoknak a végrehajtása a legnehezebb, a melyeknél ránk lőnek és mi nem viszonozhatjuk a tüzelést.

Békében vallott és a régi hadtörténelmi eseményekből leszűrt tanulság szerint a folyón való átkelés kierőszakolása az ezt végző csapatnak mindég súlyos veszteségébe kerül. De hozzátehetjük mindjárt azt is, hogy a jelentékeny veszteség ellenére ez a művelet mégis rendszerint sikerül.

Mi oka lehet ennek?

A támadásban rejlő különös erő, a mely fokozottan kifejeződik itt, a hol az erő a pontonokban hever béklyóba verten, a mely a tulsó partra érve és szabadjára engedve azonban kitombolhatja magát.

Bármely folyónak csupán az áthajózása sohasem czél. A folyó előnyomulásunk közben csak egy akadály, a melyet a támadás czéljának elérése érdekében át kell lépnünk. A milyen megnyugtató az a tudat a védelemben, hogy közöttem és az ellenség között egy folyó húzódik el, — ugyanolyan jóleső érzés ezt már mögöttem tudni a támadásban.

És ha átjutottak a biztosító csapatok, ha megindulunk és támadunk az ellenséges parton és a mikor bővül a hídfőnk és távolodunk a folyótól, bizony hátra pislogunk és ösztönszerűleg felmerülnek bennünk a kérdések, hogy: még most sem verik a hidat, vajjon mi baj lehet ott? Ne szaladjunk el annyira . . . hátha . . . mégis . . . ki tudja . . . hiszen megeshet . . . Mi lenne, ha visszavernének? Ahá! Incselkedik már az ördög! Előre! Gyűrjük le . . . Tovább . . . csak előre! Előre!

Áthajózás a Drinán.

(Lásd az 1-ső számú szövegvázlatot.)

1914 szeptember 7-től a boszniai parton *Sepak-Turski* tájékán húzódtunk meg védelmi állásban. Századparancsnok voltam. Szorongva vártuk, mikor indul meg a támadás. Bár a magasabb vezetőség szándékát nem ismertük ebben az esetben, mégis tudtuk, hogy támadni fogunk, mert hiszen Szerbiával szemben védelmet nem képzelhettünk el. Csak a kezdetben nem voltunk bizonyosak.

Szeptember 9-én századom védőszakasz-tartalék volt egy lankás hegyoldalháton, a honnan az előttünk elterülő *Drina* völgyére gyönyörű kilátás nyilt. Az egyhangú, — néha-néha egyes lövésektől és azok visszhangjától megriasztott nappali csendet a délelőtt folyamán a *Drina* partjára irányított erős szerb ágyútűz zavarta meg. Megkezdődött a támadásunk. A tőlünk északra levő 42. horvát honvédhadosztály részei *Batar* község tájékán hajóztak át a *Drinán*.

Állásomból mozgóképszerűleg láthattam az átkelést. Lélegzetemet visszafojtva figyeltem távcsövemen át az innenső partról elindult pontonokat és a fölöttük csapkodó srapnelesőt.

Egy-egy mélyen robbanó srapnel füstje annyira elfödte némelyik pontont, hogy szinte megsemmisítettnek véltem. De a füst el-

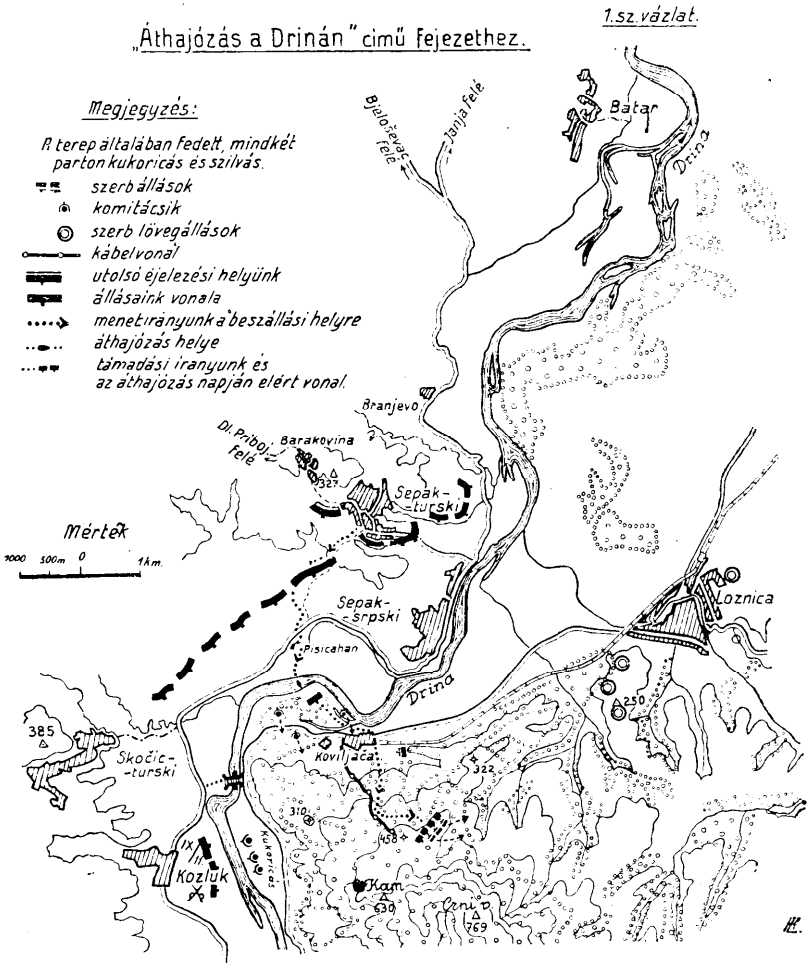

oszlott, a ponton kikötött a tulsó parton és a horvát honvédek kiugrálva belőle, siettek megalakítani a rajvonalat.

Tartósan megfigyeltem egy homokzátonyon megfeneklett katonai vizi járóművet. Nem mozdult. Mintha élettelenül fekvő

emberi tömeget láttam volna belőle kidomborodni. Még meg sem kezdték a harczot, ki sem lőtték a puskát és már is befejezték volna a háborút?

Egyszerre csak megszünnek mozogni a pontonok és az ellenséges ágyútűz is távolodni kezd a parttól, míg végül egy erdő szegélye fölött pattognak a srapnelek. Úgy látszik a biztosító részek itt állapodtak meg. Majd erősebb ágyútüzelés hallszik. Megindult a támadás.

Alkonyodik. Az estszürkület csendjében a támadó gyalogság dobpergésszerű tüzelése lesz mindinkább hallható. A harczi zenét hátborzongatóan kíséri sorozatos kattogásával a géppuska. A mi védelmi vonalunk is kedvet kap; élénkül a pik-pak . . . majd egybeolvadva ropog a puska hajnalig. A Drina langyos éjjeli szellője által lebegtetett kukoriczaszárakat szerb katonáknak képzeli a felizgatott ember. Valóságos művészet ilyenkor a tüzet beszüntetni. Ha sikerül is egy pillanatra, csakhamar felébred, míg végre az ólomszárnyakon jövő hajnal azt önmagától beszünteti . . . Nagyokat pislog a harczos; végre elszenderül.

Hát csak hadd ropogjon, hisz háborúban vagyunk. Holnap talán már rajtunk a sor. Bebujok a sátramba és kinyujtózom a keleti szőnyeggel dúsan aljazott fekvőhelyemen. Bármerre akarom is terelni gondolataimat, mindig csak egyfelé bicsaklik: *haza gondolok*. Mit csinál most az asszony, meg a gyerek? — Azután szövöm és megint szövöm a képzeletet!

És a mikor harcz nincsen, minden katonát állandóan ez a gondolat kisérti. Csudálatos, hogy az ember képtelen ettől szabadulni. Még szerencse, hogy a harczban pillanatnyilag kikapcsolódik. Ebben a fergetegben már nincsenek selymes gondolatok.

A mint így tünődtem, közelemben, az erdőben beljebb levő századkonyha irányából éles disznósivítást hallok.

— Ahá! — disznótor lesz. Jól fog esni egy kis változatosság az étlapon.

Halódó hörgés, végre csend. Nemsokára utána újból sivítás.

— No-no, — ez egy kicsit sok lesz. Összeránczolom a homlokomat és megmozdulok, hogy odamenjek.

— Ej! Még sem. Bizonyára az élelmezőtiszt vette.

Rövidesen ezután a harmadik sivítás.

— Ennyit már nem adhatott az élelmezőtiszt. Egy századnak három disznó, az lehetetlen.

Felugrottam és a konyhához rontottam.

Három gyönyörű példányt láttam meg kiterítve, a melyek fölött a főszakács gyönyörködött kezében a véres késsel. Látásomra meghökkent, majd nyugodtan előlépett és jelentkezett:

— Százados úr alázatosan jelentkezem mint főszakács.

Merően nézek hol rá, hol a disznókra. Keményen állta a tekintetemet.

— Miféle disznók ezek? — kérdem.

— Százados úr alázatosan jelentem szerb disznók.

— Honnan tudod?

— Nem volt ágvilla a nyakukban, mint az ittenieknek.

— S hogy kerültek erre a partra?

— Nyilván megijedtek az ágyúzástól és átúsztak a Drinán, mert a part közelében a bozótosban fogtuk őket.

— Vigyázz! Ha még egyszer a századhoz át talál úszni egy szerb disznó, visszausztatlak vele a gazdájához. Folytasd a munkát.

Bár a requirálást a legszigorúbban tiltották, mit volt mást tennem? Befejezett tények előtt álltam, hadd folyjon a kezdet következménye. De jól is élt a századom; ilyen minden hájjal megkent szakács nem volt az egész zászlóaljban. Én sohasem tudtam tettenérni, az élelmezőtiszt pedig kedvelte a leleményességéért. A betyár még késő este nagy alázatossággal hozott egy «csajkafedő» vesét velővel, egy félliter borral. Hogyis haragudtam volna rá?

Megvirradtunk szeptember 10-ére. A déli irányból is hallszik már az ágyúdörgés. A jobb szomszédságunkban levő csapatok kelnek át a Drinán. Rövidesen ránk kerül a sor. A két szomszéd hadosztály között a támadásnál az összeköttetést felvenni volt feladata a mi dandárunknak. Közbe még egy kis partmenti csetepatéhoz lerándultunk *Kozluk*ra, a hol állítólag a folyón át akartak törni a szerbek. Azután szeptember 11-én estére *Sepak-Turski*ra ismét visszakerülve, türelmetlenül vártuk mi is az áthajózás pillanatát.

Szeptember 14-én dél felé már tudtuk, hogy másnap lesz

a nagy nap. Hogy mely órában és hol hajózunk át, azt persze a titok leple fedte.

A mi a támadáshoz való előkészületeinket illeti, az akkori felszerelésünkhöz és harczmodorunkhoz képest megfelelőek voltak, — ma azonban már nem ütnék meg a mértéket.

Szeptember 14-én estére «agyongondoskodtuk» és annyira megraktuk magunkat, akárcsak a málhás állatok. Alig hámozhatták ki belőlünk a támadó harczos körvonalait. A hegyi felszereléshez nem tartozó lövőszert, eleséget és egyéb súlyos járóműveinket benn a hegyekben vissza kellett hagynunk. A lövőszert kézen hozattuk előre és a parancs szerint magunkhoz vettünk belőle annyit, a mennyit csak elbírtunk. Hozzáképzelve ehhez a legnagyobb részletességgel és tökéllyel felmálházott hátbőröndöket, s egyéb holmikon kívül még a két egész kenyeret tartalmazó kenyértarisznyát, bizony nehézsúlyú birkózókká váltunk.

Éjjel 11 órakor a hegyoldalról «zörögve» ereszkedtünk alá a *Drina* partjára. Mind erősebben és erősebben hangzó dübörgés ütötte meg a fülünket. Az országútra érve, az éj sötétjében mint egy-egy hatalmas koporsó termettek előttünk a pontonokat szállító járóművek.

— Állj! Előre engedni a szekereket!

Az utolsó pillanatban megváltoztatták az áthajózás helyét, ezért hurczolkodtak. Elnémult a zaj és csak elvétve hallatszott egy-egy lemálházott ponton tompa döreje, a mint keményebben érte a földet.

Lassan megindultunk mi is. Pitymallott. Egy kukoriczás szélén, *Pisicahan* folytatásában, a *Drina* partján megállapodtunk. Előttünk a földbe vájt sikló volt, a melynek alján a *Drina* gyors sodrata negédesen csapkodta az összeállított pontontagok oldalát.

Az utászok keményen dolgoztak, néhány fűzfa által eltakartan mindegyre kiszélesítették a siklót. Zászlóaljunk a kukoriczásban állott együtt, akárcsak az őszi gyakorlaton. De miért is ne tettük volna? Teljes csend és nyugalom honolt; az ellenségnek se híre, se hamva, a terepen pedig semmi elváltozást észrevenni nem lehetett. A tulsó parton még a nyomát sem

láttuk a lövészároknak. Csodálatos, — hát mire lövöldöztünk mi az éjszakákon át? Úgylátszik, kizárólag az odujokból és rejtekükből tüzelő komitácsikra. De sebesült vagy halott seholsem volt látható.

Mi vagyunk a dandár áthajózását biztosító egyik zászlóalj. Gyönyörű feladat; büszkék is vagyunk reá.

A tulsó parton egy darabig kavicszátony, azután kukoricza, erdő, utána *Koviljaca*-fürdő és e mögött a *Crni-Vrh* nyulványai láthatók.

Kikapjuk a parancsokat. A tulsó parton három század rajvonalat alakít, az én századom pedig tartalék lesz a közép mögött. Délelőtt hat órakor megkezdődik az áthajózás. A beszállás úgy megy mint a parancsolat. Egy lövés sem dördült el. Néma csend az egész vonalon. A középszázad odaát van; következik az én századom. Beugrom egy pontontagba és előremegyek az orrához. Egyszerre csak nem tudom, hogy mit csináljak, állva maradjak-e vagy leüljek. Különös elfogultság vesz erőt rajtam. Mire felocsudok, azon veszem észre magamat, hogy hering módjára össze vagyok préselve. Most már csakugyan nem ülhetnék le. De legjobb is a parancsnoknak kimagaslani.

Bár még nem tüzelünk, lelkiállapotunk mégis különös, de érthető, mert hisz először lépünk ellenséges földre. Hátra tekintek és már is látom a gyengeidegzetűeket ülve a ponton fenekén, lehuzódnak és a fejüket a ponton oldalfalához lapítva, néhanéha bizalmatlanul pislognak felfelé. Az erősebbek a puskára támaszkodva fölényesen mosolyognak.

Hirtelen megfeneklettünk!

— Kiugrani! Oszlop előre 50 lépés szakasztávközzel, a szakaszok egy sorba, emberenkint két lépés térközzel. Első szakasz a kukoriczás szélén feküdj! — adtam ki a parancsot.

Az első szakasz megalakul és előremegy, utána lassan a második is. Én a parton várom és rendezem a másik két szakaszt.

Tompa ágyúdörej hangja vetődik felénk a hegynyúlvány mögül, majd mindinkább erősbödő sustorgás hallatszik. Megérkezett az első üdvözlő ágyúlövés és felettünk pattanva az elhagyott partot veri a srapnelgolyók tömege; utána rögtön előt-

tünk robban a másik, a harmadik pedig már a pontonokon kopog. Ezek remekül eltaláltak. Jó hírvivőjük lehetett, hogy az áthajózási hely változtatása ellenére mindjárt legelőször pontlövéseket adtak le reánk. A dandár később áthajózott részeinek az volt a szerencséje, hogy igen sok volt a «döglött» lövedék.

Az eddigi nyugodt igyekezetet ideges, futásra késztető fészkelődés váltotta fel. Az emberek szét akartak futni és rohanni. De egypár megnyugtató szóra meglapultak a földön. Addig várni kellett, míg rendbe jöttünk a másik két szakasszal is.

Az üteg kitüzelt, a srapnelek robbantak, a mire: «Futólépést. Előre!» következett. Bejutottunk a kukoriczásba. Néhány ember hiányzik. Tapossuk az iszapot; kegyetlenül izzadunk. A súlyunk lefelé húz. Néha mind a két kezemmel segítve húzom ki a besüppedt lábamat, miközben a másik igyekszik lefelé. Jobbról-balról fütyürésznek a gyalogsági golyók. Óriási, erdőszerű kukoriczás; nem láttam semmit. Azt hiszem, hogy 1914-ben szántszándékkal ültettek a szerbek kukoriczát mindenhol a parton.

A felderítő járőrök azzal jöttek vissza, hogy nem látnak senkit és semmit. Kellemetlen érzés volt, mert mindenünnen láthatatlan ellenség tüzelt ránk szabatosan és mi nem viszonozhattuk a tüzet.

Közben, szinte a tüdejét kilihegve, tolta előre iszappal teli kerékpárját a zászlóalj kerékpáros altisztje.

— Százados úr nem birom tovább tolni, mit csináljak vele? — kérdezte tőlem.

— Temesse bele az iszapba, — volt reá a válasz, mivel itt nem használhattuk, fent a hegyekben szintén nem, tehát minek czipeljünk magunkkal terhet. Az altisztet szolgálatvezetőnek állítottam be, mert a régi már hiányzott. Hamarosan kilőtték mellőlem a karjaimat, mert a századirnokom is haslövést kapott még a délelőtt folyamán.

Végre átvergődtünk a *Drina* kukoriczás völgyén és *Koviljaca* szegélyére értünk. Egy nagy vendéglőépület fala mögött szorosan felzárkózva gyülekeztettem a századot, magam pedig egy évszázados tölgy mögül látcsöveztem a terepet. De az én kitünő távbecslőm, polgári életében juhász, szabad szemmel hamarább megtalálta a mit kerestem.

— Ahun futnak-e százados úr! — súgta halkan a fülembe.

Egy félszakasznyi komitácsi társaság, csoportba alakultan futva igyekezett a tulsó kukoriczást elérni. Gyermekek is voltak közte és a rajvonalban levő század ezért kíméletből nem tüzelt öntevékenyen; a mikor pedig már parancsoltam, későn volt, mert eltüntek a kukoriczában. A kímélet megbosszulta magát, mert a támadás közben bizony sokat leszedtek közülünk.

Az egyik járőr a kukoriczásból három komitácsit hozott. Fanatikus, vad emberek voltak. Puska már nem volt egynél sem, hiszen az iszap mindent elnyelt; de szerencsétlenségükre tölténnyel el voltak látva. Tolmácsom útján több kérdést intéztem hozzájuk, de ki sem nyitották a szájukat. Némán és gyilkos villámokat szóró tekintettel meredtek rám. Látszott rajtok, hogy tudják a sorsukat és el vannak szánva mindenre. Röviddel utána befejezték harczi működésüket.

A mily könnyű lelki érzéssel hajóztuk át a *Drinát*, oly nehezen hatoltuk át annak iszapos árterületét.

Megkezdtük a támadást a *Crni-Vrh* északi nyúlványaira és véreztünk, de mert harczi vágytól égtünk, elfoglaltuk az elérni hihetetlennek látszó hegynyúlványt.

Irány *Losnica!* — Támadás közben megtaláltuk a pontos ágyútűz okát is és egy szakaszon szétdaraboltuk azt. A hegytetőről *Koviljaca*-fürdő Drina-parti szegélyéig húzódó kábel volt a mi átkelésünk híradója.

Azután ellencsapást kaptunk, a minek következménye visszavonulás, majd visszaözönlés lett és ki a hidon, ki úszva menekült, ki meg ott maradt a hullámsírban.

De hiába! Harcz nincsen váltakozó szerencse nélkül. Ma nekem, holnap neked. Nehány nap mulva ismét csak odaát voltak csapataink. Sajnos, én már nem lehettem közöttük, mert egy kézigránát kiütött a harczosok sorából. Az az elégtételem azonban legalább megvolt, hogy a biztosításunk fedezetében vert pontonhidon szállítottak vissza a *Drinán*.

Áthajózás a Piavén.

(Lásd a 2-ik számú szövegvázlatot.)

Ez a nagy erőpróba a négyéves háború összes tapasztalatainak értékesítésével történt.

Így, a hogyan egymásután írom le e két eseményt, úgy tűnik fel, mintha nem is mi hajtottuk volna végre az előbbit.

Az innenső partot hosszú, hónapokon át tartó védelem alatt fölvérteztük; ennek fedezete alatt nyugodtan készítettük elő a támadást. Előre kidolgozott terv szerint begyakoroltuk annak minden mozzanatát, sőt még a *Livenzá*hoz is hátra mentünk, a hol a pontonba-szállást és az áthajózást is megpróbáltuk. Hatalmas előkészület és nagyszabású felszerelés volt. A puskán kívül a gyalogsághoz szegődtették még a géppuskát, kézigéppuskát, aknavetőt, gránátvetőt, lángszórót, rohampisztolyt, kézigránátot és a legkülönbözőbb robbantószereket, jelző rakétákat és műszaki eszközöket. Még kimondani is sok, hát még magunkkal vinni és a támadás fergetegének változataiban mindezzel intézkedni. S mégis mennyivel könnyebben ment az iram és a cselekvés mint az előbbinél. Persze, hiszen gyakorlat teszi a mestert; no meg azt is megtanultuk, hogy szabályszerűen málházott hátbőrönd és kenyértarisznya nem való a rohamtámadáshoz. Különben is a kenyértarisznyát és hátizsákot ebben az időben már legfeljebb üresen hordozhattuk volna magunkkal, mert tartalmuk nem volt. A két egész kenyeret, a második pár bakancsot, fehérneműt és sok egyéb kelléket felemésztette a hosszú háború.

Roham-zászlóaljparancsnok voltam és járőreimmel egy hadosztály támadó csoportjához úttörőként osztattam be.

1918 június 14-én az est szürkületében elfoglaltuk helyünket a *Piave* partján, a hol az áthajózás előkészítését végző ágyútüzelést ki kellett ülnünk. Csapataink elhelyezkedtek a folyam áradása ellen emelt töltésekbe vájt óvóhelyekbe és a helyenkinti beton-fészkekbe.

Ránk borult az est, melynek egyhangúságát mind a két részről időnkint adott puska-, géppuska- és ágyúlövés zavarta meg. Mintha nem is állanánk egy eget-földet rengető támadás elő-

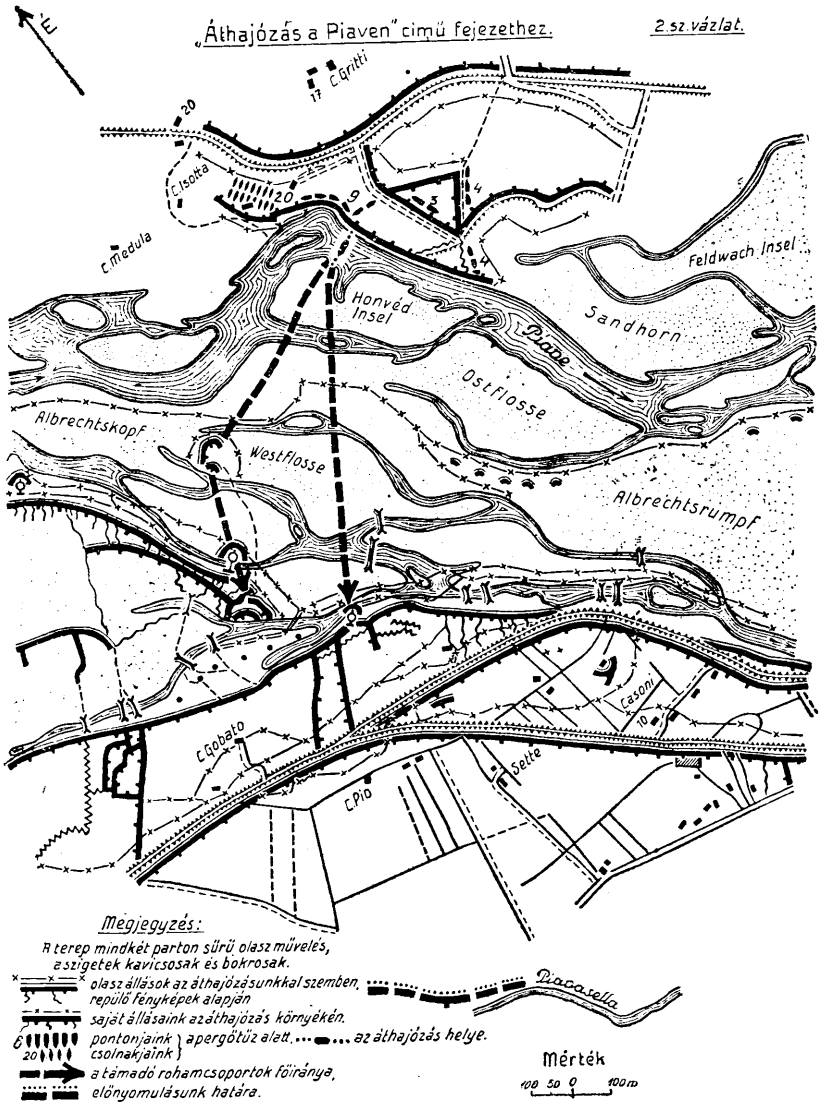

estéjén. Ki-kijárok én is az odumból. Közelembe, egy selyemhernyó-tenyésztő rombadőlt házfalába egy kis ágyúlövedék csapódik be. Szinte rámosolyogtam és megjegyeztem:

— Várj csak kis macska, mit szólsz majd hozzá, ha a harmincz és felesek elkezdenek zörögni.

Végre ez is elérkezett és 15-én délelőtt három órakor megkezdődött az ördögi táncz és közbe-közbe tartott rövid szünetekkel három órán keresztül pusztító tüzét szakadatlan okádja ágyúink nagyja és apraja egyaránt.

Verte az ellenség is a mi partunkat. Veszteségek keletkeztek, sőt növekedtek is. Borzalmaiban is fenséges látvány tárult szemeink elé. Az egybefolyt villámlásoktól szinte lángokban állt a Piave.

Délelőtt hat óra. Elérkezett az áthajózás ideje. Előjöttünk rejtekhelyünkből és a folytonos ágyútűz közepette, megfelelő alakzatban feloszolva, közeledtünk az áthajózási pont felé. Most bizony nem vagyunk tömegben, hanem szétszórt, laza csoportokban haladtunk előre, hogy a sustorgó és becsapódó lövedékek minél több lyukat találjanak soraink között. Szerencsére közöttünk lőttek sok lyukat, de sajnos, a pontonjainkat is kilukasztották. Az áthajózásra összeállított húsz pontontag közül csak öt maradt használható állapotban, a többit megrostálták. Azt a húsz csolnakot pedig, melyeknek a Piave mellékágainak áthidalásához szükséges anyagot kellett volna szállítani, teljesen szétlőtték. Kilátásaink nehezedtek a gyors és eredményes áthajózásra és kétségeink támadtak a mellékágak keresztülgázolására.

Az ellenség ágyútüzével kegyetlenül csapkodta a Piave partját. Itt már nem éreztük azt a nyugalmat, mint a Drina áthajózásánál. A part mentén szétszórt szerelvények, szétlőtt árkok és drótakadályok, a legelképzelhetetlenebb helyzetben fekvő halottak, s kínjukban fetrengő és nyöszörgő súlyos sebesültek tárultak szemeink elé. Mindmegannyi akaratbénító látomás, a mi az idegzetet nagyon leköti és az embert cselekvőképességében roppant gátolja. Az ilyen csatakép a legtöbb harczost annyira lenyügözi, hogy csak példát követ, de szóra, parancsra egyáltalában nem észlel.

Pedig mégis csak meg kell mozdulnunk, mert elénk érkezett a pontontag, a melybe be kellett szállanunk. Lét, nem lét kérdése mars félre és gyere elő a sutból te rongyos akarat. Csattogás, pattogás, robbanás, jajgatás, kiabálás, szitkozódás, —

végre mégis csak bent vagyok törzsemmel és két roham-járőrömmel a pontontag előrészében.

Megindulunk. Visszatérő üres és áthajózó teli pontonok mozognak a szomszédságunkban. Fülsiketítő csatazaj a földön és a levegőben egyaránt. Az árkászok hatalmas evezőmunkája ellenére ragad bennünket a Piave főágának erős sodrata.

Hogy mire gondoltam e pillanatban? Nem tudom, — azt hiszem, semmire. De rendületlenül álltam most is a pontonban és merően bámultam előttem a Piave egyik kavicsos szigetén lángban álló lelőtt repülőgépünk roncsaira. S azután — még mozogtunk, még meg sem feneklettünk és azután ki a pontonból és bele a vízbe. — Locscs! — Eltüntünk, — majd kilábaltunk és neki iramodtunk a hulláktól, sebesültektől és szerelvényektől telített s mellékfolyamágakkal átszegdelt egy kilométer széles medernek. Kézigránát-pattogás, géppuska-kattogás, majd csatarivalgás és azután a Piave-meder sziget-erődjéből feltartott kézzel futott felénk annak olasz őrsége. Felvillanyozott a látomás; lendületet kaptunk; szédületes iramban dolgoztak a rohamjárőrök.

Bukdácsoltunk a drótakadályok tömkelegében, megtépődött a ruházatunk és lábbelink; hol derékig, hol meg mellig gázolva vágtunk keresztül a mellékágakon. Csurgott rólunk a víz, a lábunkon szotyogott a bakancs és czifrábbnál-czifrább nyiszergő hangokat hallatva adta a zenét futásunkhoz. S mindez a rettenetes testi megerőltetés és bódító csatazaj a legkevésbbé sem csökkentette támadási lendületünket, sőt fokozta azt. Egy vágyat éreztünk: elérni az ellenséges partot és felkapaszkodni annak magas mellvédű első vonalába. Ott azután már úgy dolgozunk mint odahaza, mert az ellenséges árkok felgöngyölítését a terepasztalon kisebbített arányban készített modellen, a terepen pedig természetes nagyságban kitűzött árokrendszeren már begyakoroltuk.

Közvetlen az állás előtt mélynek tetsző folyamágra és zárt drótakadályra bukkantunk. Csak egy pillanatig habozott a társaság, azután hasra vágja magát, mert . . . tak, tak, tak, tak, tak . . . szól veszettül egy beton-géppuskás fészekből leskelődő géppuska. Nincs egy szemernyi időveszteség. Nem is mulaszt el a rohamos semmit, tudja mit kell cselekedni.

E rohamjárőr-csoport robbantó eszközökkel felszerelt járőre szerencsétlenségünkre elpusztult; nincs tehát más hátra, mint drótvágó ollóval elmetszeni a szöges drótsövényt. A hasravágódás pillanatában megkezdődik a leplező kézigránát tűz, melynek sűrűn gomolygó füstje elfödi e kisded csoportot a géppuska elől. A puskakezelő elveszti a czélpontot és lövedékei a drótakadály felett kártevés nélkül fütyültek el. Tovább pattogtak kézigránátjaink és e közben serényen dolgoztak a drótvágók. Munkájukat hamarosan befejezték: szabad az út. Rohamosaim keresztül törnek rajta és kétoldalt fogva a fészket, kézigránátössztűzzel elhallgattatták.

— Rajta! — és fent voltak az első vonal tetején! Innen tervszerűen felgöngyölitették az árkokat. A fülnek jólesőleg távolodott a robbanó kézigránátok hangja. Már a második vonalhoz közelednek a futóárkokon át!

Ebbe az irányba működő egy dandár-erejű támadó csoportunk mindenütt felkapaszkodott az ellenséges partra. Hogyne biztunk volna ily gyönyörű munka után a biztos sikerben!

Kiséretemmel magam is nekivágtam az utolsó gázlónak, de egy pillanat alatt eltűntem. A mederbe csapódott gránát okozta tölcsérbe kerültem. Úgy mindenestül négy hideg fürdő egy órán belül kissé sok volt; nehány kilóval megnehezedtünk.

Hanem nincs idő a tünődésre, másszunk csak fel az első vonalba.

Most látom csak, hogy nem is olyan kis gránáttölcsér ez. A folytatása a vizből kiemelkedőleg meredeken és vizesen nyúlik fel az állás tetejéig.

— Csak nem talán? — De bizony igen, ez harmincz és feles tölcsér. No jól megpréselhette azokat, a kik ebben az állásrészben voltak.

Visszacsúsztam. Rosszul választottam az útat.

— Százados úr erre! — hangzik felém egy kiáltás és azzal egyidejűleg felülről egy puska nyúlik felém. Megmarkoltam a tusanyakát és fent termettem, majd utána azonnal eltűntem a két méter mélységű állásban.

Véres kötésével a karján egy talián katona állott előttem és sebesülését mutatva csóválta a fejét; közbe szapora taglej-

tésekkel, nagy temperamentummal ad elő valamit, — valószinűleg a vele történteket. Úgy látszik fiatal katona. Megnyugtatásul megveregetem a vállát és mutatom neki a tulsó partot. Megérti, de ő is mutogatja a Piava medrét szántó gránátokat és a fölöttünk robbanó srapneleket, s most már mosolyogva, mimikázva adja tudtomra, hogy egyelőre nincsen kedve belefogni e bizonytalan vállalkozásba. Hirtelen komolyra változva meghajlik. Megértem, nyugodt lehetek a felől, hogy nem szökik vissza.

Közben nyöszörgést hallok, egy haslövéses rohamosom. Behúztuk egy óvóhelyre és nyugalomra intettem. Amott egy szétroncsolt lábú, vérrel összefecskendezett altiszt igyekszik az árokból az árok tetejére kúszni, némán a fájdalomtól összeszorított fogakkal. Érthetetlen, hogy ez az ember így mászva akart a tulsó partra visszajutni. Mily rettenetes erőt kölcsönöz az élethez való görcsös ragaszkodás.

Így hajóztuk át a Piave főágát és így lábaltuk keresztül annak mellékágait. Kegyetlenül nehéz munkát végeztünk, de délelőtt nyolcz óra tájban már az egész dandár odaát volt.

Azután elfoglaltuk az első állás harmadik vonalát is és megállapodtunk és vártunk, mert a szomszédjaink lemaradtak.

Azután . . . azután . . . pislogtunk hátra, hogy épül-e már a híd, mert fogyatékán volt mind a töltény, mind az élelem. Elmult az első nap, azután a második. Éjjel-nappal harcz és harcz. Vállalkozások a megerődített közbeeső terep harczi gépeket rejtő építményei ellen, — ellentámadások visszaverése.

Megeredtek az ég csatornái és öntötték a vizet napokon át. Nyilt állásokban vert az eső és a gránát. Tengerré változott a Piave egykilométeres medre. Az ár mindent magával ragadott. Elragadta az épülő ponton-hidat, magával sodorta a Piave-szigeteken levő halottakat és elnyelte az átszállításra váró legyengült sebesülteket is.

Az elemek összeesküdtek ellenünk. Végre a magunk repülőgépei jelentek meg fölöttünk és homokzsákokba csomagolt élelmi- és lövőszert dobáltak le. Sikerült átcsónakázni egy járőrömnek is és így némileg pótolhattuk élelmiszereinket és kézigránátjainkat.

És bírtuk e nyolcznapos ádáz küzdelmet.

Egyszer csak vége, visszarendeltettünk az elhagyott partra, eredeti állásainkba. Az éj leple alatt újból átvergődtünk a Piavén, még pedig ellenséges tüzérségi tűzben. Összeszedtem megtépázott zászlóaljam maradványait, a melyek oly emberfeletti erővel teljesítették kötelességüket. Az ellenséget nyolcz napon át állandóan marczangoltuk.

Jó ideig nem tudtuk elképzelni hadműveletünk sikertelenségének az okát. Végre értesültünk a keserű valóról. *Támadásunk kudarczának oka árulás volt!*

SZNISTSÁK BÉLA
gyalogsági alezredes.

A JÁNOS-LOVAGREND SZEREPE A MAGYAR HADTÖRTÉNELEMBEN AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN.

A hazánkban letelepedett lovagrendek közül, szemben a XIV. század első felében eltörölt s nagyrészt franciának maradt templomosokkal és történelmünkben mindenkor ellenszenves szerepet vitt német lovagrenddel, egyedül a *Jeruzsálemi Szent János-lovagrend* birt mélyebb gyökeret verni.

Ez a lovagrend nem csupán a betegápolás terén szerzett jelentékeny érdemeket s fejtett ki e mellett számbavehető hiteles helyi munkásságot, hanem főleg a harcztéren tünt ki, letelepedése óta az egész középkoron át a magyar királyoknak a leghűségesebb fegyvertársaivá szegődvén.

Mióta e lovagrend hazai történetét kutatom, már több izben volt alkalmam a lovagrendnek hazánk története egyes korszakaiban való szerepét vázolni,[1] ezúttal csupán rövid összefoglaló képet óhajtok nyujtani e folyóirat olvasóinak ama nagy szolgálatokról, a melyeket a lovagrend az Árpád-házi királyainknak és nemzetünknek a honvédelem terén tett, s a melyekkel maradandó emléket biztosított magának a hadtörténelemben.

I.

Közvetlenül a II. keresztes had átvonulása után (1147) telepitette le *II. Géza* király a Jeruzsálemi Szent János-lovagrendet

[1] A János-lovagrend a tatárjárás előtt hazánkban. *Katholikus Szemle,* 1904. 289—303., 376—391. IV. Béla király és a János-lovagrend Magyarországon. *Századok,* 1901. 520—541. Róbert Károly és a János-lovagrend. *Századok,* 1903. 515—530.

hazánkban, a lovagoknak szálló építésére *Esztergom* határában, a Kis-Duna mellett az *Abony* nevü földterületet adományozván.[1]

Még alig kezdődött meg Esztergom mellett az első rendház építése, *Martyrius* (Mór) esztergomi érsek (1151—1158), a második rendház alapkövét tette le az ősi koronázó városban *Székesfehérvár*ott.[2]

1166-ban Zala vármegyében, a mai *Tüskeszentpéter, Türje* és *Zalaszentgrót* körül, ott, a hol a tatárjárás előtt a Türje-nemzetség birtokai terültek el, szerez a lovagrend egy újabb letelepülési helyet.[3]

Ettől kezdve gyorsan terjednek. 1186-ban már van rendházuk a régi Szlavoniában, a nónai egyházmegyében, *Boiscén*[4] 1187-ben az esztergomi Szent-Istvánról czímzett anyaconventhez már kiterjedt fiókegyházak tartoznak: *Budafelhéviz, Széplak, Vejte* (Baranyában), *Táth* (Esztergomban), *Szokoly* (Tolnában) és *Harcha.*[5]

1190 táján már átjutnak a Tiszántulra is, ekkor a váradi egyházmegyében, a Sebes-Kőrös jobbpartján, *Nagyvárad* közelében is van a lovagoknak rendházuk, azon a vidéken, a hol a Hunt-Pázmán-nemzetség birtokai terültek el, mely rendház Szent János tiszteletére emeltetett s várszerűen volt megerősítve.[6]

Midőn III. Béla király 1173 elején elfoglalta a magyar trónt, mind a főpapság, mind a főurak részéről egyaránt hideg fogadtatásban részesült, mert mindkét részről egyformán féltették hazánk intézményeit a görög befolyástól.

Uralkodásának első éveiben alig támaszkodhatott másokra, mint a hazai János-lovagokra, a kik irányában első neje *Anna* királyné is különös rokonérzéssel viseltetett.

Anna királyné elhunytával a király a János-lovagrend főnökét és a jeruzsálemi patriarchát küldte leánykérő követekül előbb

[1] *Karácsonyi János:* Magyarország Egyháztörténete. II. kiadás. 72 l. szerint 1155 körül.

[2] *Knauz Nándor:* Monum. Eccles. Strigon. I. 142.

[3] Hazai Okmánytár, VII. 1—2.

[4] *Farlati Dániel:* Illyricum Sacrum, IV. 216.

[5] *Knauz:* i. m. I. 132.

[6] *Bunyitay Vincze:* A váradi püspökség története. II. 419.

Angliába, majd *Fülöp Ágost* franczia királyhoz, a ki beleegyezett nővérének, *Margit* herczegnőnek Bélával kötendő házasságába. A franczia herczegnő azután 1186 augusztus 25-én fényes kisérettel elindult hazánkba.[1]

A lovagrend szolgálatait bőkezűen jutalmazta a király.

1193-ban a székesfehérvári lovagokat megerősíti összes birtokaikban.

E birtokokat legnagyobbrészt anyja, *Eufrosina* (Fruzsina) özvegy királyné, II. Géza király hitvese, vagy mint Csurgót nővére Margit herczegnő, András somogyi ispán özvegye adományozták a lovagoknak.[2]

Az 1193. évi megerősítő levélben felsorolt birtokok közül: *Aracsa* (Tolnában), *Csurgó* (Somogyban), *Gyánt* (Tolnában) és *Újudvar* (Zalában) még a tatárjárás előtti korszakban önálló conventekké alakultak.

III. Ince pápának egy 1209-ben kelt rendeletéből következtethetőleg a lovagok ekkor már *Győrött* és az 1215-ben kelt megerősitő levele szerint *Kesztölczön*, Tolna vármegyében is megtelepedtek.[3]

Mire *II. Endre* király elfoglalta a magyar trónt, a János-lovagrend magyarországi nagyperjelsége (rendtartománya) már szervezve volt.

A rendtartomány élén ekkor már tartományi perjel állott.[4] A XIII. század második évtizedében a lovagoknak hazánkban mintegy 10—14 rendházuk volt, úgy, hogy midőn az 1217. év nyarán a király végre rászánta magát a fogadalma szerinti szentföldi hadjáratra, a nagyszámú egyházi és világi főurak között ott találjuk a magyarországi János-lovagokat, a kik tekintélyes számú fegyveressel gyarapitották az inkább csak zarándokseregnek hasonló királyi hadat.

A szentföldi hadjárat alatt a királynak bő alkalma nyilott

[1] *Dr. Wertner Mór:* Az Árpádok családi története. 364.

[2] *Knauz:* i. m. I. 142—146. — *Fejér:* Codex Diplomaticus: III. 1. 56—57.

[3] *Fejér:* III. 1., 84. — *Knauz:* i. m. I. 206.

[4] 1217-ben Pontius de Cruce volt a tartományi mester. Prior Domus Hospitalis totius Hungariæ. *Wenzel:* Árpádkori új okmánytár. VI. 380—83.

a János-lovagok szolgálataival élni, mert a hazai főurak s főpapság bár szép számmal vettek részt a hadjáratban, a királyt nem nagyon támogatták, csak kevesüket lelkesítvén a keresztes hadjárat eszméje.

Ellenben a hazai János-lovagok, a kiknek először nyilott alkalmuk, hogy kardjukat is a magyar király szolgálatára bocsássák, egyuttal régi vágyukat látták beteljesedni, midőn tanúbizonyságot tehettek fogadalmukról a távol keleten küzdő lovagtársaik szemeláttára.

Midőn *II. Endre* király 1217. évi augusztus hó 23-án *Spalato*ba érkezett, nem a szárazföldi, hanem a sokkal költségesebb tengeri útat választotta a Szentföldre. Csakhogy seregének átszállításáról nem gondoskodott idejében.

Hajók nem állván rendelkezésére, *Pontius*t, a János-lovagrend magyarországi tartományi mesterét és *Sándor* erdélyi nagyprépostot, udvari orvost küldte *Velencze*be gályákért,[1] a kik ugyan teljes sikerrel jártak el megbizatásukban, de bár még *Ancona*ból és *Zára*ból is kaptak hajókat, még sem voltak képesek annyit szerezni, a mennyi a sereg befogadására alkalmas lett volna, így a keresztes had egy része visszamaradt.

A Szentföldre induló hadsereget a tengermelléki János-lovagok, a templomosok és egyes horvát urak két spalatói hajón egész *Durazzó*ig kisérték.[2]

Október végén *II. Endre* király *Acco*nban végre partra szállott, hol keresztes hadát már a szentföldi János-lovagok fogadták. A lovagok előzékenysége mély hatást tett a királyra, a ki nem is késett azt bőkezű adományokkal viszonozni.

Ettől kezdve a *Montaigou Guerin* (Guarinus de Monteacuto) közvetlen parancsnoksága alatt álló szentföldi János-lovagok *II. Endre* királynak az egész hadjárat alatt hű kisérői voltak.[3]

Mekkora szolgálatokat tett a lovagrend ekkor *II. Endre* királynak, az eléggé kiviláglik ama bőkezű adománylevelekből,

[1] *Pauler Gyula:* A Magyar Nemzet Története, 2. kiadás. II. 60—63. — *Wenzel:* VI. 380—383.

[2] *Kukuljević Iván:* Priorat vranski. Rad. LXXXI. 19.

[3] *Falkenstein Karl:* Geschichte des Johanniter-Ordens.

melyeknek minden egyes sora a lovagrend bátorságáról és vitézségéről tesz tanúságot.

A szentföldi hadjárat alatt azonban hazulról mindegyre rosszabb hírek érkezvén, a király elhatározta visszatérését és a lovagokat szólította fel, hogy hadait hazakisérjék, mely utóbbi szolgálataikért a lovagrendnek még évenkint 1000 márkát igért.

A szentföldi hadjárat alatt tett bőkezű adományoknak a lovagok nem sok hasznát látták, mert a belzavarok és a királyi kincstár helyzete miatt a király még a szentföldi János-lovagoknak megigért 1000 márkát sem folyósíthatta, hasztalan sürgették a lovagok a királyt, még a pápa közbenjárása sem használt, így azután a szentföldi adományok folyósítása *IV. Béla* királyra hárult volna, a ki azonban nemcsak, hogy ezeket nem teljesítette, hanem *Imre* és *II. Endre* által a lovagoknak eladományozott várbirtokok visszavétele által a lovagokat még érzékenyen meg is károsította.

Ezt az ügyet a pápa és *Rembald,* akkori tartományi mester tapintatos közbenjárására, csak 1238-ban sikerült a lovagok megelégedésére rendezni.[1]

II.

IV. Béla királynak elég oka volt, hogy a lovagok ragaszkodását és hűségét a maga számára megszerezni igyekezzék. A királynak a *II. Endre* uralkodása alatt hovatovább elhatalmasodó főurak elleni erélyes föllépése tudvalevőleg élénk visszahatást keltett.

Az elégületlenek a harczias *Frigyes* osztrák herczeghez fordultak, a ki az alkalommal élve, a határszéli vármegyéket kezdte pusztítani, de *IV. Béla* erélyes föllépése következtében a békét pénzért volt kénytelen megvásárolni.

De keleten és a Balkán-félszigeten is mindegyre kedvezőtlenebbé vált a helyzet.

A konstantinápolyi császárság és egy újabb keresztes hadjárat amúgy is lekötötték *IV. Béla* király figyelmét, mindezek-

[1] Rembald (Rambald, Rombald) de Voczon, 1232—54. években állott a magyar rendtartomány élén. *Fejér:* IV. 1. 104.

hez járult még az a körülmény is, hogy *IX. Gergely* pápa felháborodva *II. Asên János* bolgár czár ellen, a ki az utóbbi időben *Vatatzesz Dukasz János* nicæai görög császár szövetségében ismét a konstantinápolyi latin császár ellen harczolt, 1238 elején *IV. Béla* királyhoz fordult a bolgárok megfenyítése végett.

IV. Béla ugyan nem szivesen fogott fegyvert *II. Asên* ellen, mégis megtette az előkészületeket a hadjárathoz. *II. Asên* ennek hírére ismét a konstantinápolyi császárhoz pártolt, így azután a tervezett hadjárat abba maradt.

IV. Béla király hadikészülődései közepette számított a lovagok bajnoki kardjára, mely mindig készen állott a magyar király védelmére, főleg azért is, mert a király időközben a lovagok sérelmeit 1238. évi január hó 29-én orvosolta.[1]

A király ekkor a kiváltságlevelében nemcsak az időközben elvett várbirtokokat adta vissza a lovagoknak és erősítette meg őket azoknak birtokában, hanem jelentékeny újabb adományokkal is gyarapította a lovagrend vagyonát.

A magyarországi János-lovagok, a kik hálával fogadták a király adományát, kétségkivül már ekkor felajánlották bajnoki kardjukat a királynak az ország védelmére.

Maga *IV. Béla* király is a János-lovagok haderejének gyarapítását czélozza, midőn ezzel az 1238. évi adománylevéllel többek között a fegyverforgató királyi várszolgák által lakott *Végfalut* adományozta a lovagoknak.

Sőt a király ekkor még a templomos vitézeket is meg akarta nyerni, a miért 1239-ben egy ügyükben felette kedvezett nekik; főleg a templariusok akkori magyarországi tartományi mesterének megnyerése volt jelentőségteljes az ország védelme szempontjából, mert nemcsak támogatásukat biztosította, hanem a tartományi mester maga is kiváló hadvezér hírében állott.[2]

A két lovagrend hadereje alkalmasint elégségesnek bizonyult volna arra, hogy a várszerkezet bomlásával megcsappanó haderőt hellyel-közzel pótolja, de már nem volt elég erős arra,

[1] *Fejér:* VI. 1. 104—111.

[2] *Pesty Frigyes:* A Templariusok Magyarországon. *Akadémiai Értesítő.* 1861. II. 64—65.

hogy az alig egynéhány év mulva fergetegként előtörő tatárokkal elég sikeresen megküzdjön.

1240. év őszén a tatárok közeledtének híre verte fel Európát. Karácsonyra már hazánkba is eljutott *Kiev* pusztulásának híre, ettől kezdve mindegyre jobban közeledett a Kárpátok bérczeihez a tatár förgeteg, mely három század munkáját semmisítette meg.

1241. év tavaszán *Batu* khán tatár hadai Oroszország és *Kádán* hadai Moldva felől betörtek hazánkba és feltartózhatlanul nyomultak az ország szíve felé.

A hosszú béke alatt a hadviseléstől elszokott magyarok a tatár fergeteggel szemben tehetetlenül állottak s a növekvő veszélyt a visszavonás és a király iránti bizalmatlanság még inkább növelte.

A János-lovagok azonban ezúttal is megmutatták a király és a lovagrend fogadalmai iránt való hűségüket.

Mihelyt a király a vármegyéket és a nemességet fegyverre szólította az egyes rendházak összes fegyverviselői szintén harczra készültek, de az egész országot elözönlő tatár csapatok miatt, egyesek már nem jutottak el a királyi táborba, ezek közé tartoztak a Váradhoz közel fekvő szentjánosi rendház lakói is, a kik valószínűleg *Benedek* váradi püspök zászlóaljához csatlakoztak, de ez egy tatár csapat által visszaszoríttatván, előbb *Nagy-Váradra,* majd onnan az ország déli részei felé menekültek.[1] Az április hó 11-én vívott sajómenti csatában a magyar hadak teljesen megsemmisültek, a többi között a *Rembald* templomos tartományi mester[2] vezérlete alatt álló dandár, melyhez a Jánoslovagok egy része is csatlakozott, a csatában lelte halálát; csak a király testőrségéhez beosztott lovagok fedezték a király menekülését, a környezetében levő urakkal.

Valószínűleg részt vett az ütközetben a Jánoslovagok tartományi főnöke, *Rembald* mester is, a ki ez esetben azok közé

[1] *Bunyitay:* A váradi püspökség tört. I. 101.

[2] A templariusok magyarországi főnökének ezen időtájt szintén Rembald volt a neve, 1239-ben Rembald de Carumb *(Fejér:* IV. 1. 146—147.) 1240-ben Rembaldus de Karump *(Wenzel:* XI. 318.) alakban szerepel az oklevelekben.

tartozott, a kik a királyt menekülő útjában kisérték, mert túlélte a tatárjárást, később még magasabb tisztségekre emelkedett, így 1247-ben az összes tengereninneni Jánoslovagok főnökeként szerepel.[1]

Az 1242. év január havában a tatárok átkelvén a befagyott Dunán, *Esztergomot* fogták ostrom alá. A várost csakhamar lángba borították, de a várat nem tudták bevenni. Ekkor pusztult el a János-lovagrend háza is, mely a városon kívül állott.

Ellenben *Székesfehérvár* részint a hóolvadás, részint a város lakosainak vitéz ellentállása következtében megmenekült az elpusztulástól.

Így a János-lovagok második ősi conventje: a székesfehérvári túlélte a tatárpusztítást. Ez a rendház lehetett az egyedüli, a hol a *IV. Béla* király kiséretében hazánkba jött lovagok otthonra találtak s a hol megpihenhettek.

Mialatt az övéitől elhagyott és szomszédaitól elárult király Dalmáciában tartózkodott *Gönczöl*nek (Guncellus), a magyar származású spalatói érseknek[2] tanácsára, a ki egykor maga is a János-lovagrend tagja volt, megkezdte a János-lovagokkal a tárgyalásokat, hogy az ország helyreállításának munkájában társai legyenek.

A mint a király 1242. év nyarán kémei által a tatárok kitakarodásáról értesült, szeptember havában, a János-lovagok, a brebiri nemesek és a Frangepánok elei: a vegliai grófok kiséretében visszatért az országba.

Gönczöl, kinek nagy része volt abban, hogy a János-lovagok hazánk második honalapítási munkájában részt vettek, ezt már nem érte meg, mert 1242. évi május hó 31-én meghalt.

[1] *Fejér:* IV. 1. 447—454.

[2] *Gönczöl* valószínűleg a győrvármegyei Szentmárton melletti *Ravazd* helységből származik, atyja Kornél volt, a ki a Kán nemzetségből származott Gyula nádor, majd tótországi bánnal állott rokonságban. *Gönczöl* ifjú korában egyházi pályára lépett, majd a János-lovagrend tagja lett s 1220-ig az esztergomi ház rectora, alighanem a rendházhoz tartozó kórház igazgatója volt. Ebben az évben választották a spalatóiak érsekükké. *Pauler:* i. m. II. 90. — *Némethy Lajos:* Emléklapok Esztergom multjából. 1900. évf. 7—12. lap.

A király a tatárpusztítástól némileg megkimélt dunántúli részek felé vette az útját, hol azonnal sereget gyűjtött a megelőző évben szorongatott helyzetével oly rútúl visszaélt *Frigyes* osztrák herczeg ellen. A János-lovagok csakhamar *Frigyes* ellen vonultak, a ki több kudarcz után a Lajtához vonta seregét és az előző évben kicsikart három határszéli vármegyét és *Sopron* városát is visszadta.[1] Visszakerült *Győr* városa is, melyet egy magyar csapat a János-lovagok vezérlete alatt felgyujtott, úgy hogy a herczeg emberei mind egy szálig benne vesztek. *Sopron* városa, most hogy visszakerült a magyar koronához, tekintettel arra, hogy a város egyik tornyának őrizetét, még a tatárjárás előtt a lovagokra bízta, ezekkel megújították a szerződést, melyet *IV. Béla* király 1250. évi július hó 25-én megerősített.[2]

Az ország helyreállításának nagy munkája közepette 1246-ban egy újabb tatárbetörés ejtette rémületbe az országot.

Hasztalan fordult a király a keresztény Európának fejedelmeihez és nemzeteihez, egyik sem sietett Magyarország oltalmára.

E válságos helyzetben ismét csak a János-lovagok ajánlották fel kardjukat a szorongatott királynak, a ki *Bertrand de Comps* nagymester személyes vezetése alatt álló lovagoknak és a Frangepánok őseinek segítségével verte vissza a tatárokat.

Mindazokat a nagy szolgálatokat, a melyeket a lovagrend ekkor a királynak és a nemzetnek tett, mindig elismerte maga a király is és részletesen elősorolja 1248-ban a nagymesterhez intézett oklevelében s megismétli az 1254-ben a pápához intézett levelében, a kit az ország állapotáról tudósítván a lovagok önfeláldozó segítségével szemben panaszosan emeli ki a szomszédos népeknek és fejedelmeknek az újabb tatárbetörés alkalmával vele szemben tanusított közönyét.[3]

[1] *Knauz:* a Magyar Sionban I. 326., III. 642. *Katona:* Historia Critica V. 1075.

[2] *Fejér:* IV. 2. 62.

[3] *Karl Falkenstein:* i. m. 105. René-Aubert de Vertot: Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem I. 372—73. — *Dubsky Nándor Lipót:* Fundata Species Facti. Brünn 1705. — *Fejér:* IV. 2. 218. — *Theiner Ágoston:* Vetera Monumenta Hungar. I. 231.

Másfelől *IV. Béla* király veje *Rasztiszláv*, a ki Halics birtokára sóvárgott, észak felé vette igénybe a lovagok kardját. 1245-ben megostromolta ugyan *Jaroslawot*, de azután *Daniló* halicsi fejedelem és ennek testvére *Vaszilkó* seregei elől ismét Magyarországba kényszerült visszavonulni. Valószínűleg ezen eredménytelen hadi vállalatok következtében egyezett bele *IV. Ince* pápa *Daniló* és *Vaszilkó* kérelmére 1247-ben abba, hogy a János-lovagrend Galicziában és Lodomeriában csupán a királyok engedélyével birhasson jászságokat. *Danilónak* és *Vaszilkónak* elég okuk volt a *IV. Béla* király házához ragaszkodó lovagrendet országaiktól távol tartani.

A pápa mindemellett arra törekedett, hogy a lovagrend buzgalmát a tatárok elleni küzdelemre ébren tartsa.

Ezért 1247-ben (jún. 24-én) különös figyelmébe ajánlotta a lovagoknak Magyarország védelmét s a védelmezőknek mindazon búcsúkat engedélyezte, melyeket a Szentföldön harczolóknak igért az egyház.[2]

III.

IV. Béla király a tatárjárás alatt szerzett tapasztalatokon okulva, főleg a keleti országrészek megerősítésére fordította figyelmét, mert még mindig tartani kellett a mongolok visszatértétől, de másfelől jól tudta, hogy a *Duna* és az *Olt* közötti terület csak czélszerű új védelmi intézkedésekkel biztosítható. Mivel úgy tapasztalta, hogy a magyarok még nem szoktak hozzá a várvédelemhez, ismét a János-lovagokra esett a választása, a kik a várépítés, valamint a védelmi intézkedések terén akkoriban kiváló képességüknek adták tanujelét s őket szándékozott az ország legveszélyesebb részének védelmével megbízni.

E végből az országnagyok hozzájárulásával 1247-ben (jún. 2-án) kelt oklevelében az Erdéllyel határos szörényi bánságot és az Oltig terjedő földterületet, azonfelül Kúnországot egyes részek kivételével 25 évre hűbérül adta a János-lovagoknak.[3]

[1] *Wenzel:* Árpádok uj okmt. VII. 234.
[2] *Fejér:* IV. 1. 465—467.
[3] *Fejér:* IV. 1. 447.

Béla király ezúttal várépítési engedélyt is adott a lovagrendnek Kúnországban, sőt e tekintetben még segélyt is helyezett kilátásba. Viszont a lovagok elsősorban a hűbérül nyert tartományok benépesítésére kötelezték magukat.

Továbbá arra is kötelezettséget vállaltak, hogy bármely nemzetbeli pogányok és a bolgárok ellen is fegyvert fognak, de más eretnekek ellen csak akkor, ha azok az ország határát átlépik, mely utóbbi esetben 400 jól felfegyverzett lovaggal fog a rend hadba állani.[1]

Keresztény fejedelem támadása esetén a lovagrend 50 felfegyverzett lovag kiállítására kötelezte magát, s a nyugati határszéleken épült királyi várakban vagy városokban egy-egy torony őrizetét vállalta magára: névszerint *Pozsony*ban, *Moson*ban, *Sopron*ban, *Vasvár*t és *Németújvár*t.[2]

Azalatt, míg a lovagok ezekben a várakban őrködtek, a király gondoskodott ellátásukról.

*Sopron*ban, miként már láttuk, az egyik torony őrizetét még a tatárjárást megelőzőleg bízták a lovagrendre, *Németújvár*, melyet a Héder nemzetség, a kapornoki monostor kegyúraságáért engedett át *III. Béla* királynak, egyike volt hazánk legjelentékenyebb előörseinek a Styria felől jövő támadások ellenében.

Netáni tatár betörés esetén a lovagrend 60 lovagot, ezenkívül még az ország déli részein fekvő várakba hasonló számú őrséget állított volna ki.

Ha pedig a király Görögország, Bulgária vagy Kúnország ellen indítana háborút, akkor a lovagrend fegyvereseinek egyharmadát, más támadások esetén pedig egyötödét bocsátotta volna a király rendelkezésére.

Az ország helyreállításának nagy munkájában *IV. Béla* király figyelme nem kerülte el az ország szívét, *Budát* sem.

A tatárjárás utáni években maga is leginkább *Budán*, majd a Nyúlszigeten tartózkodott.

A *Budafelhévízzel* épen szemben elnyúló Nyúlszigeten, a

[1] Más adatok szerint csak 100 lovag kiállítására kötelezte magát a rend. (*Pauler* i. m. II. 197. 521.)

[2] *Katona:* i. m. VI. 100.

későbbi Szent Margitszigeten, már *IV. Béla* uralkodását megelőzőleg volt a premontrei rendnek monostora és az esztergomi érseknek egy kisebb vára, a hol az érsekek gyakrabban időztek.

Az 1250—54. években épült a szigeten a Domokos-apáczák nagyhírű kolostora is. Ide jött *Béla* király leánya, *Margit* herczegnő, a ki azelőtt a veszprémi kolostor lakója volt.

Valószínűleg a király felhivására 1249 után, alkalmasint az 1252—54. években, mely idő alatt *IV. Béla* folytonosan a szigeten tartózkodott, építtették a szigeten a János-lovagok rendházukat, mely néhány év mulva erődítmény-jelleget nyert.

A királyi udvarnak itteni tartózkodása alatt a János-lovagok szolgáltatták a szükséges őrséget, de a lovagrend várában a fegyveres védelmen kívül az orvosok és a gyógyszertár is rendelkezésére állottak a királynak, ekként a János-lovagrendnek a szigeten való megtelepedésével a sziget lakosai is megtalálták mindazt, a mit az akkori viszonyok a közbiztonság és a közegészség terén nyujthattak. A lovagok vára, rendeltetésénél fogva, hogy mintegy a sziget biztonsága felett őrködjék, a déli csúcson épült.

Kétségtelen, hogy a lovagok 1259-ben a szigeten már megtelepedtek, ámbár itteni várukról csak 1278-ban történik említés.[1]

IV.

Ama nagy várakozásnak, a melyet a lovagrend és *IV. Béla* között 1247-ben kötött szerződés mind *Rómá*ban, mind *Konstantinápoly*ban keltett, a János-lovagok nem voltak képesek megfelelni.

Valószínűleg a lovagrend csekély száma és a Szentföldön a hitetlenek ellen folytatott harczok akadályozták meg a lovagrendet, hogy az Al-Duna vidékén lábát tartósan megvesse.

A János-lovagok tényleg birtokukba vették *Szörény*t, a mit *IV. Béla* királynak a pápához intézett levele is igazol,[2] azonban arról már nincsenek adatok, hogy a lovagok akár a bolgá-

[1] *Hazai oklevéltár* 36. — *Knauz:* i. m. II. 85. *Fejér:* V. 2., 436.
[2] *Fejér:* IV. 2., 221.

rok és a kunok ellen harczoltak volna, akár pedig a csehek ellen nyujtottak volna segítséget.

Míg *IV. Béla* király 1260 nyarán az *Ottokár* elleni hadjárattal volt elfoglalva, a bolgárok berontottak s elpusztították *Szörényt*, a melyet a János-lovagok alig néhány éve elhagytak.

E válságos helyzetben, a lovagoktól cserben hagyott királynak más alkalmas embert kellett keresnie, a kire a tartományok védelmét rábízhatta.

Kemény fia *Lőrincz*, azelőtt győri főispán és királyi lovászmester[1] vállalkozott a nehéz feladatra és még ebben az évben megtisztította *Szörényt* a bolgároktól.[2]

Ettől kezdve kinevezett bánok kormányozták Szörényt, míg Kemény fia *Lőrinczet* a király az országbírói méltósággal jutalmazta.

A mint a lovagok elhagyták Szörényt, felbomlott a király és a lovagrend között az eddigi jó viszony.

Ezen időtájt húnyt el *Rembald*, a János-lovagoknak magas kort megért magyarországi tartományi mestere is.

Rembald utóljára 1254-ben (okt. 2-án) kelt oklevélben szerepel.[3]

Őt már 1216-ban Magyarországon találjuk, a mikor, mint a magyarországi János-lovagok procuratora szerepel s alkalmasint részt vett *II. Endre* király keresztes hadjáratában, a miként *IV. Béla* királynak is hű kísérője volt a tatárjárás alatt, menekülő útjában, Magyarország helyreállításának nagy munkájában.

Közvetlen utódai közül *Jordanus* tartományi mester, a ki az 1256. évi esztergomi nemzeti zsinaton, a János-lovagrend képviseletében jelen volt,[4] valamint *Arnold* (1259) és *Ferrustan*,[5] teljesen jelentéktelen emberek voltak, a kiknek egyike sem mu-

[1] *Történelmi Tár*. 1897. 475., 1898. 127., 1898. 642.
[2] *Fejér*: IV. 3. 199.
[3] *Koller*: Episcop. Quinqueeccl. II. 168.
[4] *Schmidt*: Episcop. Agriens. I. 174.
[5] *Tkalčić*: Monum. Episc. Zagrab. I. 123. — *Fejér*: IV. 3. 98. — *Gróf Károlyi Oklt*. I. 2—3.

tathatott fel a *Rembaldéhoz* hasonló fényes tehetséget és ügyességet, a mellyel ez a lovagrend magyarországi javait gyarapította. Pedig a magyarországi János-lovagoknak épen ezen időtájt volt legnagyobb szükségük erélyes főnökre.

IV. Béla király többféleképen éreztette neheztelését a lovagrenddel.

Nemcsak hogy a *II. Endre* király által a tengerentúli János-lovagok részére tett évi járadékok folyósítását szüntette be, de a lovagrend magyarországi birtokainak gyarapítását is megakadályozta az által, hogy a magánosok által tett adományokat eltiltotta, vagy azoktól a királyi jóváhagyást megvonta. Sőt a lovagok őrizetére bízott vártornyokat is visszavette. Így a nyugoti végeken levő *Németújvár* őrizetét legkedveltebb hívére a Pok-nemzetségből származó *Móricz* tárnokmesterre s ennek rokonaira bízta, a kik éveken keresztül híven megvédelmezték a németek támadásai ellenében s azt még jobban megerősítették.[1]

Az *Ottokár* elleni szerencsétlen hadjárat után *IV. Béla* és fia *István* között kitört elkeseredett harczban a János-lovagok nem vettek részt, legalább nincsenek adatok arra vonatkozólag, hogy akár az egyik, akár a másik fél táborához csatlakoztak volna.

Amúgy is elég gondot adott nekik birtokügyeik rendezése, melyek terén 1260 óta a kétségtelen hanyatlás jelei észlelhetők. Noha *IV. Béla* király utóda *V. István* mindenkor nagy jóakarattal viseltetett a lovagrend irányában, a régi jólétet nem sikerült visszaszerezni.

Már a *IV. Béla* és fia *István* között kitört belháborúk alatt is sokat szenvedtek a lovagok birtokai, *IV. László* zavarral teljes uralkodása alatt még gyakoribb támadásoknak volt a lovagrend kitéve az elhatalmasodott főurak részéről, a kik az országos zavart a saját birtokaik gyarapítására igyekeztek felhasználni.

A pápa az ország zúgolódására *Fülöp* fermói püspököt

[1] *Karácsonyi János:* Magyar nemzetségek. II. 437—438. — *Hazai Okmánytár* VII. 84.

küldte hazánkba, hogy a királyt a törvények és az egyház jogainak tiszteletbentartására bírja, egyúttal pedig felhívta a lovagrendet a pápai követ támogatására.[1]

A hazai János-lovagok a legnagyobb buzgalommal fáradoztak abban, hogy a sokat szenvedett országban a belbéke helyreálljon.

Még az 1278. év őszén sikerült a drávántúli János-lovagoknak, a jámbor *Timót* zágrábi püspökkel, *Mátyus* nádorral, a topuszkói apáttal és a templomosokkal karöltve, kibékíteni a Guthkeled-nemzetségből származó Joakim bán testvéröcsceit: *Miklóst*, *Istvánt* és *Pált*, bátyjuknak ellenfeleivel, a *Vodicsaiak*kal, a kik azt még a mult évben (1277 ápr.) a csatatéren viadalban megölték.[2]

A pápai követnek sikerült legalább annyit elérnie, hogy a királynál kegyelt kúnoknak a keresztény hitre való térítéséhez komolyan hozzáfogtak, a miben a pápai felhívásra a lovagrend egész buzgalommal támogatta az esztergomi érseket.

1285-ben a beözönlő és egész Pestig száguldozó tatár had ellen ismét a János-lovagok kardját kellett a királynak segítségül hívnia, mert a pártoskodó főurakra nem számíthatott.[3]

IV. László király halálával az Árpád-ház utolsó fisarja *III. Endre* 1290. évi július hó 28-án Székesfehérvárt fejére tette a szent koronát, de három trónkövetelő lépett fel ellene, a kiknek egyike az Anjou-házból való *Martel Károly* Dalmáciában mindegyre nagyobb tért foglalt.

A mint ennek párthívei a Brebiri grófok kitűzték a lázadás zászlóját, mind a templomosok, mind pedig a drávántúli országrészekben lakó János-lovagok a felkelőkhöz csatlakoztak.[4]

Ezúttal tehát a drávántúli országrészekben egy táborban találjuk a templomosokat és a János-lovagokat.

E két egyforma szabályok alatt álló, de egymással folytonos viszálykodásban élő lovagrendet ezidőtájt *III. Miklós* pápa

[1] *Theiner Ágoston:* i. m. I. 333—336.
[2] *Pauler:* A Magyar Nemzet Története II. 354.
[3] *Katona:* i. m. VI. 906. — *Theiner* i. m. I. 355.
[4] *Kercselich:* De regno Dalm. et Croatiæ 229.

(1277—1280) egyesíteni óhajtotta volna abban a reményben, hogy ezáltal a Szentföld visszafoglalása végett indítandó hadjárat kedvezőbb eredménnyel fog járni. Az egyesítés tervét első ízben alighanem *IX. Lajos* király vetette fel, mely szóbakerült az 1272. évi salzburgi és lyoni zsinatokon is.

Az egyesítési tervnek Magyarországon is megtaláljuk a nyomait.

III. Miklós pápa ugyanis 1279-ben meghagyta a spalatói érseknek, hogy ebben az ügyben tartson zsinatot és a tanácskozás eredményét mielőbb közölje vele.[1]

III. Miklós utóda *IV. Miklós* (1288—1292.) nagyobb eréllyel karolta fel e tervet.

Elrendelte, hogy minden érseki tartományban zsinatot tartsanak a Szentföld visszafoglalása és a két lovagrend egyesítése ügyében.

A pápai rendelet Magyarországon is visszhangra talált.

Knauz Nándor szerint az 1291. évi esztergomi zsinatnak e terv alkotta volna fő tárgyát, annál is inkább, mert *Accon* védelmében (1291) az esztergomi János-lovagok is részt vettek, de hogy a zsinat mit határozott, arra nézve adatok nem állanak rendelkezésünkre.[2]

Egy időben úgy látszott, hogy e terv sikerülni fog, de a pápa időközben elhúnyt utódai pedig megelégedtek azzal, hogy mind a két lovagrendet az Anjouk szolgálatába vonták.

A dráváninneni országrészekben levő rendházak, a hol a magyar elem elég tekintélyes számot képviselt, egyelőre semleges magatartást tanusítottak a trónkövetelőkkel szemben.

Erre enged legalább következtetni az a körülmény, hogy *III. Endre* király gyakran vette igénybe a János-lovagrend esztergomi és budafelhévizi conventjeinek hiteles helyi munkásságát. Sőt *Döme* mester az esztergomi convent főnöke *Fennena* királynénak, *III. Endre* király hitvesének is teljes bizalmát bírta[3]

[1] *Fejér:* V. 3. 42—43.

[2] *Patek Ferencz:* A magyarországi templarius rendtartomány felbomlása 7—8. *Knauz:* Monum. Eccl. Strigoniensis. II. 110.

[3] *Fejér:* VI. 1. 92. VI. 1. 271.

és az esztergomi lovagok 1291-ben az esztergomi káptalan ellen az *Ebed*en levő dunai halásztanya és a hozzátartozó hatekealja füvellő elfoglalása miatt indított perben a király oltalmához folyamodtak.[1]

III. Endre király halálával a dráváninneni országrészekben élő János-lovagok is felszabadulván a hűségeskü alól, mely őket a koronás királyhoz fűzte, teljes szívvel és lélekkel az Anjou-párthoz csatlakoztak, mely bennük önzetlen és vitéz fegyvertársakat nyert.

Dr. Reiszig Ede.

[1] *Knauz Nándor:* a Magyar Sionban III. 652.

HADIHAJÓINK RÉSZVÉTELE A LOVĆEN BEVÉTELÉNÉL.

(Egy vázlattal.)

A miként már közleményem czíme is mutatja, az alábbiakban a *haditengerészeti* egységeknek a szárazföldi czélok leküzdésében való részvételét óhajtom leírni, de már most is azzal a megjegyzéssel, hogy a hadihajók ebben a harczban nagy nehézségekkel küzdöttek, a melyek főleg onnan keletkeztek, hogy a hajótüzérséget a szárazföldi, de különösen a magasan fekvő czélok lövésére nem szerelték fel megfelelőleg.

Engem a háború kitörésekor Ő felsége a király *Budapest* nevű hadihajójára hajóztak be, mint navigatiós tisztet[1] és ezen a hajón maradtam a *Lovćen* bevételéig állandóan a *Bocche di Cattaro*ban.

Az adatok talán nem mindenütt pontosak, mert naplómat a *Viribus Unitis* elsüllyedésekor elvesztettem és így most csak emlékezetemre voltam utalva, a mit *Barna Kornél* volt honvéd őrnagy által rendelkezésemre bocsájtott adatokkal egészítettem ki.

A *Budapest* hadihajó 1893-ban épült Triesztben és 16 tmf. sebességgel haladt. Rendeltetése, mint típusának neve is mutatja: «Küstenverteidiger», a partvédelem volt. Tüzérsége két toronyban elhelyezett 4 drb. 24 cm-esből, a Krupp-gyárból származó jobb- és baloldalt elhelyezett 6 drb. 15 cm-es és néhány 47 mm-es ágyúból állott. Két testvérhajójával, a *Monarch*hal és a később Triestben elsüllyedt *Wien*nel az V-ik nehéz hajóosztályt alkotta.

[1] Hajóvezető tiszt.

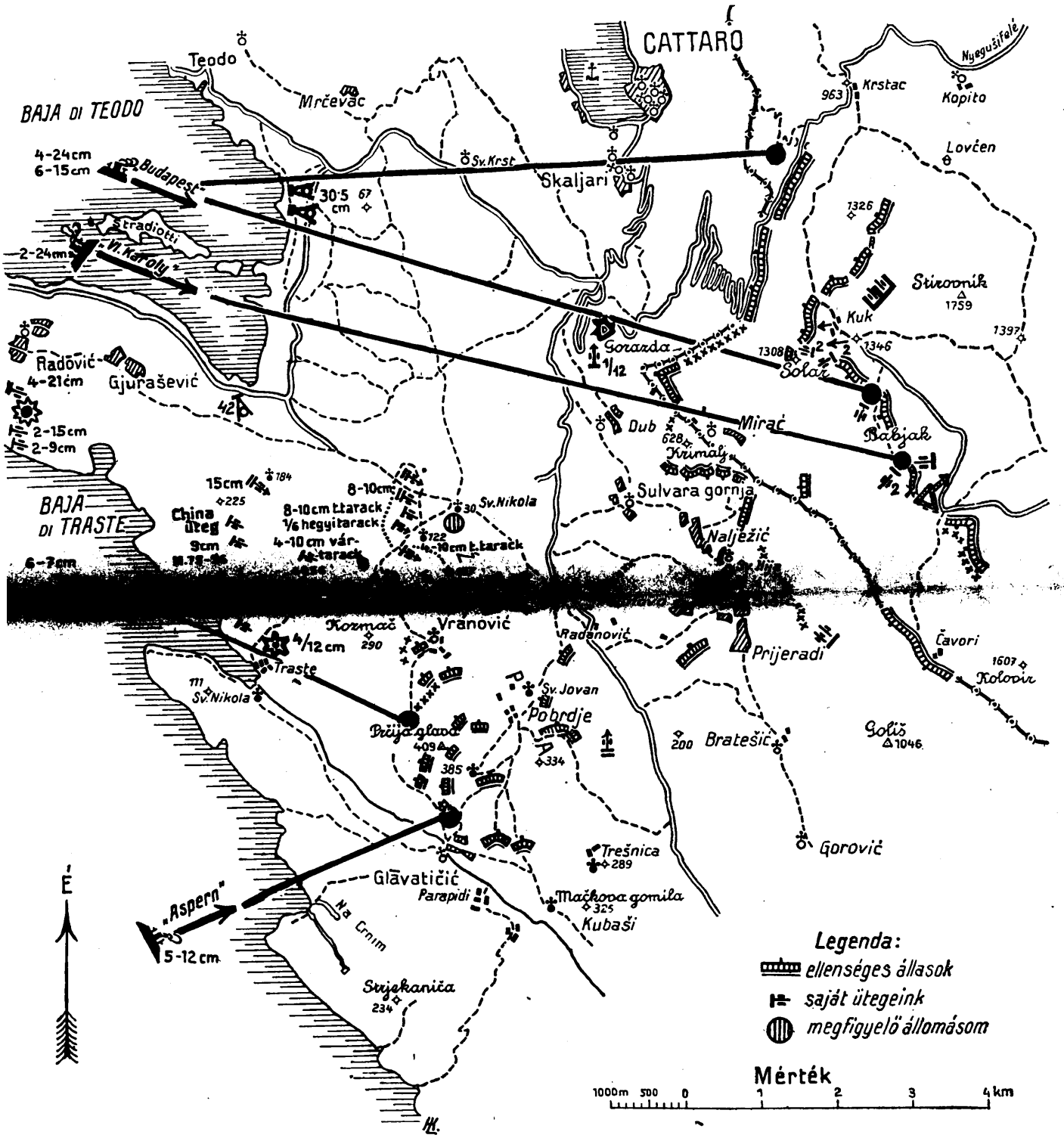
CATTARO
Teodo
Mrčevac
BAJA DI TEODO
4-24cm
6-15cm
Budapest
Sv. Krst
Skaljari
30·5 cm
67
Stradiotti
2-24cm
Vl. Karoly
Radović
4-21cm
Gjurašević
42
2-15cm
2-9cm
BAJA DI TRASTE
6-7cm
15cm
184
225
China üteg
9cm
8-10cm
8-10cm t.tarack
1/6 hegyi tarack
4-10 cm vár-tarack
30
Sv. Nikola
122
4-10cm t.tarack
Kozmač
290
Vranović
4/12 cm
Traste
111
Sv. Nikola
Pržija glava
409
385
Sv. Jovan
Pobrdje
334
Glavatičić
Parapidi
Na Crnim
Strjekaniča
234
„Aspern"
5-12 cm
Trešnica
289
Mačkova gomila
325
Kubaši
Radanović
Prijeradi
Bratešić
200
Gorović
Goliš
1046
Čavori
1607
Kolovir
Nyegušifelé
Krstac
963
Kopito
Lovćen
1326
Stirovnik
1759
Kuk
1397
1346
1308
Solar
Gorazda
1/12
Dub
628
Krimalj
Mirać
Babjak
Sulvara gornja
Nalježić
É
Legenda:
ellenséges állasok
saját ütegeink
megfigyelő állomásom
Mérték
1000m 500 0 1 2 3 4 km

Ezek az öreg hajók semminemű nyilt tengeri harczra alkalmasak nem voltak, de hogy ágyúikat mégis felhasználják, a tengerész-vezetőség mint úszó ütegeket alkalmazta a bocchékban. Mint ilyenek teljes értékűek voltak.

Ha tehát bármikor is arról esne szó valahol, hogy ezek a hajók a *Bocche di Cattaro*ban rosszul lőttek, akkor kérem őket védelembe venni, mert egyáltalán csoda, hogy akadt tiszt, a ki ilyen ágyúkkal lőni mert és velök szép eredményt is ért el.

Csupán a három legnagyobb nehézségre óhajtok rámutatni, a melyek ezeknél az ágyúknál és használatuknál felmerült. Először is az ágyúk kikopása folytán a hiányos szabatosság, másodszor az irányzási nehézségek és harmadszor a hiányos megfigyelés.

Tudvalevő, hogy bármely nehéz hajóágyú szabatossága, vagyis élettartama körülbelül 100 lövés után megszűnik. Ilyenkor a bélcsövet (Seelenroht) ki szokták cserélni, a mi után az ágyú újból használható. Ezeknél a típusoknál azonban a csere nem történt meg, mert a tengerész-vezetőség megállapította, hogy az ágyúk irányzókészülékeit már úgyis annyira elhasználták (a lőiskolának álltak huzamosabb ideig rendelkezésére), hogy tökéletes szabatosságot velök elérni nem lehet és így a tartalékcsöveket inkább a tengerparton építették be állásokba.

Az ágyúk annyira kikoptak, hogy a beléjük helyezett gránátot a csőnek szinte egyharmadáig kellett előretolni, hogy szabályosan beleszoruljon abba. Ez által a töltés és a gránát között néha egy méternél is nagyobb üres tér keletkezett, a minek következménye az volt, hogy a lőpor lobbanásszerűen hatott és így a lövőtávolság ugyanazon beállítás mellett nagy eltéréseket mutatott. Ennek következtében nem egyszer előfordult, hogy a gránát a cső torkolatának elhagyása után már felrobbant és a saját hajónk fedélzetét gránátszilánkok tűzdelték teli. Ha pedig a gránátot nem tolták előre addig, a míg a csőbe beleszorult, hanem szabályszerűen a töltény kupakjával érintkezett, akkor a gránát körül a robbanáskor keletkezett gáz oly nagy mennyiségben tódult ki, hogy a lövőtávolság tetemesen csökkent.

Ezt a hiányt azzal igyekeztek csökkenteni, hogy a vezető-

karikára egy pót-vezetőkarikát húztak. Ennek a révén a gránátot ugyan szabályosan tolhatták be, úgyhogy az a töltéssel is érintkezett, de a bajon mégsem segíthettek, mert a lövedék forgása következtében ez a pót-vezetőkarika vagy már a csőben, vagy később levált és a lövőtávolság még pontatlanabbá lett.

A második nagy nehézségre azért kívánom különösen felhívni a figyelmet, mivel annak leküzdése rendkívüli módon történt.

A tengeri hajók laposan lövő ágyúi ugyanis már mint ilyenek sem emelhetők nagyon magasra és különben is csak a torkolatszíntben fekvő czélok lövetésére készülnek, tehát a terepszög beállítására nincsenek berendezve. A hajóknak kiutalt czélok a *Lovčen* elleni vállalkozásnál ugyan körülbelül mind csak 8 km-re feküdtek, tehát a csövek maximális emelési lehetőségét még nem érték el a távolság beállításánál, de a megmaradt emelőszög azonban nem volt elég ahhoz, hogy a szükséges terepszöget megkapjuk, mert a czélok többnyire 1000 m-nél magasabban feküdtek. Hogy a szükséges emelőszöget tehát mégis létrehozzuk, kénytelenek voltunk az egész hajót oldalvást dönteni. A hajóknak ez a döntése nem a háború okozta szükség következménye volt, mert 1908-ban és 1912 13-ban már foglalkoztak ezzel a gondolattal, sőt meg is próbálták. Végrehajtása az úgynevezett «Trimm»[1]-készülékkel történt, a mellyel minden nagyobb hadihajót felszereltek. A készülék a hajó két oldalán beépített tankokból áll, a melyek külön-külön szelepek segítségével a tenger vizével megtölthetők és így arra szolgálnak, hogy a hajók egyensúlyba legyenek hozhatók, ha a hajó akár azért, mert például a szén-tankokból egyenlőtlenül szedték ki a szenet, akár azért, mert valamely részébe víz tört be és így féloldalra billent volna. Az egyensúlyba hozás azért szükséges, mert a ferdén fekvő hajó csavarja nem dolgozik előnyösen és így a hajó sebességéből veszít. A lövőirány ellenkező oldalán lévő Trimm-tankokból tehát annyit töltöttünk meg, a mennyi szükségesnek mutatkozott.

[1] A Trimm, Trimmung = a hajó merülésének (úszó helyzetének) változása a hajóra vett rakomány (mozgatható súlyok eltolása stb.) következtében.

Hogy ez az irányzás a modern tüzérség felfogásának egyáltalán nem felelt meg, azt hiszem, mindenki belátja. És ha még megjegyzem, hogy a billenőszög megállapítására csak a klinometert, ezt az egyszerű ingát használtuk, a mely csupán fokokra van osztva és arra való, hogy rossz időben a hajó ingását mutassa, azt hiszem, kellőképen megvilágítottam kezdetleges segítőeszközeinket.

A harmadik nehézség, a mely felmerült, a hiányos megfigyelés volt, vagy jobban mondva: a megfigyelőnek hiányos összeköttetése a hajóval. Az eszményi összeköttetés a radio lett volna, de ilyen hordozható állomásokkal akkor még nem rendelkeztünk. A tengeren, a hol nagy czélok vannak és a megfigyelés is könnyű, elégséges, ha a megfigyelő az árboczkosárban van, de a Lovčen-ütegek leküzdéséhez a szárazon és oldalt elhelyezett megfigyelő vált szükségessé. Ezt a nehéz szerepet én töltöttem be!

Hogyan is létesítettem az összeköttetést? Úgy hogy a figyelőállomástól a tengerpartig rendes tábori telefonvezetéket létesítettem. Innen a legegyszerübb lett volna kábelt vezetni a hajóig. De ez lehetetlen volt, mivel a hajók tüzérségi okok miatt a Lovčen-ütegek lövőtávolságán belül állottak s így a háromnapos harcz alatt helyüket ismételten meg kellett változtatniok. Így nem maradt más hátra, mint a parti állomásról zászlóval adott Morse-jelek segítségével a megfigyelések eredményét továbbítani.

Hogy mennyire megbízhatatlan volt ez az összeköttetés, azt csak azok tudják, a kik már tapasztalták, hogy az ily módon továbbított jelentések mennyire hézagosak szoktak lenni, — hát még ha hozzáfűzöm, hogy a telefonvezetéket a szárazon egy töltésen vezették végig, a hol talán 8—10 más telefonvezetékkel együtt az út korlátfájához kötötték.

Még nehezebb volt az összeköttetést fenntartani a nyilt tenger felől lövő hajókkal. Pedig ezek még jobban rászorultak a megfigyelések eredményeire, minthogy a búvárhajók esetleges támadásai miatt nem vethettek horgonyt, hanem a part mentén ide-oda czirkálva lőttek és gyakran a czélokat nem is láthatták. Mivel pedig oly irányzókészüléket, a melynek segítségével a mozgó hajóról közvetetlen lőni lehetne, még a nagy háború által oly magas fokra jutott haditechnika sem tudott még a mai

napig előállítani, a hajók tüzérsége teljesen a megfigyelőre volt utalva. Ezek megfigyelői a *Traste* nevű erődműben voltak és megfigyeléseiket szintén zászlók segítségével adott Morse-jelekkel közölték hajóikkal, a mi elég veszéllyel járt, mert a harcz kezdetén tüzérségi és czélzott gyalogsági tűzben álltak, a melyet a zászlók lengetése által még jobban magukra vontak.

A tűz irányítására a hajók az egész tüzérség főparancsnokától, *Portenschlag* ezredestől kapták az utasításokat, a ki a *Magas Vermačon* volt a tüzérségi középpontban. A kívánt tűzérségi támogatást a csapatok innen kérték telefonon; a parancsok pedig innen mentek ki ugyancsak telefonon *Klinči*-be, a nagy radio-állomáshoz, a mely rejtjelesen adta őket tovább az egyes hajóknak. Mindenki elképzelheti, hogy a míg a parancsok ezt a hosszú útat megtették, mily nagy idő telt el és hogy előfordult, hogy mire a kívánt tűzzel való támogatás megjött, már gyakran nem is volt kívánatos.

A szárazföldi csapatok is nem kisebb nehézségekkel küzdöttek, a míg a támadáshoz szükséges előkészületeket megtették. Az a sokszor hánytorgatott hiba, hogy a boszniai vasút csak keskenyvágányú volt, most rettenetesen megbosszulta magát. A 42 cm-eseket lehetetlen volt szállítani, hacsak nem hajón Fiumé-ból, a mi azonban meglehetősen veszélyes volt, mert az Adrián 1915 végén már szinte hemzsegtek a franczia és olasz búvárhajók. A felvonulás is nagyon lassan haladt előre és majdnem két hónapig tartott, holott az összevont erők mennyisége nevetségesen kicsiny volt.

Szivünket azonban mégis öröm töltötte el a készülődések láttára, mert mi a *Bocche di Cattaro* rettenetes esős telét már másodszor éltük át. Hisz hogy háború van, alig vettük észre. Csak a Lovčen-ütegek lassú párbaja a határerődítményekkel figyelmeztetett arra. S míg hadseregeink a monarchia minden arczélén győzedelmesen harczolva haladtak előre, addig nekünk tétlenül kellett farkasszemet néznünk a montenegróiakkal és a bevehetetlennek mondott *Lovčen*-re, Montenegro kulcsára pillantgattunk, a mely büszkén emelkedett az ég felé fehér hósipkájával.

Végre január elejére befejeződött a felvonulás és kiadták a

támadásra vonatkozó parancsokat. Az elegyes csoport parancsnoka *Sorsich Béla* altábornagy volt, a ki alá a *Schiess* és *Streith* vezette hegyi gyalogdandárok tartoztak. Az egész tüzérség fölött *Portenschlag* ezredes rendelkezett, a mely állott: 4 hegyi ütegből, *Wurmb* százados 5 üteges mozgó csoportjából, továbbá *Vermač, Gorazda, Traste, Grabovac* és *Radisevic* erődművek ágyúiból, 4 drb. 30½ cm-esből, 2 drb. 42 cm-esből és végül a hajók közül a *Budapest* 4 drb. 24 cm-es és 6 drb. 15 cm-es, *VI. Károly* 2 drb. 24 cm-es és 8 drb. 15 cm-es, az *Aspern* (az elsülyedt «Zenta» testvérhajója) 5 drb. 12 cm-es és a *Huszár* 6 drb. 7 cm-es ágyúiból. A belső *Bocche*ban pedig állott a *Kaiser Franz Josef*, a *Csingtau*ban elsüllyedt *Kaiserin Elisabeth* testvérhajója, a melynek 8 drb. 15 cm-essel a *Krivosije* felől előnyomuló csapatokat kellett támogatnia.

A tüzérség 6-án és 7-én vonult állásba és lassan belőtte magát. A *Wurmb*-csoport régi 99. M. 10 cm és 15 cm nehézkes tarackjait kis lövőtávolságunk miatt az előörsök vonalába építették be, hogy az előnyomulásnál ne legyenek kénytelenek állásaikat azonnal megváltoztatni. A 30½ cm-ek a *Teodo-Kavač*-út mentén helyezkedtek el; a 42 cm-ek közül a egyiket a teodói tengerész-arzenálban, a másikat pedig a *Bazdan*nál állitották fel. A *Budapest* és a *VI. Károly* lehorgonyozva lőtt. Ezeknek a térképen már előre kijelölt helyét 7-én délután egy csónakból sextáns segítségével állapítottam meg a *VI. Károly* navigatiós tisztje társaságában és ezután egy bojával jelöltem meg.

Ezzel navigatiós tiszti működésemet befejeztem és még az est folyamán leraktam telefonvezetékemet *Stradiotto*-sziget csúcsától *Sv. Nikoláig*, a hol figyelő-állásom volt. Az éjszakát már az ott lévő kis kápolna oltárán töltöttem, amely egyszersmind egy állandó tábori őrsünk támaszpontja volt.

A sötétség beálltával megkezdődött a gyalogság áthajózása. A *Schiess*-dandárt *Bazdán*ban, a *Streith*-dandárt pedig *Teodó*ban tették partra.

Az éjtszaka csendesen telt el. A montenegróiak vagy nem vettek észre semmit és így nem zavartak meg bennünket, vagy pedig lövőszerhiányuk miatt nem tudtak semmit sem tenni és

megfigyelés nélkül nem akarták pazarolni lövőszerüket, — holott tudomásuk volt készülődéseinkről és be is voltak lőve és bár még deczemberben a *Župa*ban az összes útakat kiszélesítették, a mely munkák alatt munkás-századainkat nem egyszer zavarták, sőt bennök tetemes veszteségeket is okoztak.

1916 január 8-án reggel még sötétség borult a fekete hegyekre, a mikor 6 óra 15 perckor *Radisevic* erődje a tüzet megkezdte. Ez volt a jel a háromnapos harcz megkezdéséhez. A *Grujasević* előtt horgonyzó hajók körvonalai lassan elkezdtek mozogni. A *Budapest* Teodo és Stradiotto között, a *VI. Károly* pedig Stradiotto és Bazdan között vetett első és hátsó horgonyt, hogy a szél és az ott uralkodó erős tengeráramlás irányukból ki ne forgassa őket. Majd árboczaik lassan jobbra hajlottak, a míg a hajók a kívánt hajlásszöget elérték. Az *Aspern* és a *Huszár* pedig néhány torpedónaszáddal biztosításukra kifutottak a bocchékből.

A világosság beálltáig csak a szárazföldi könnyű tüzérség irányitotta zavarótűzét *Mirač* falu ellen, a hol a montenegróiak védelmi szakaszának parancsnoksága volt. Hét órakor végre teljesen kivilágosodott és a reggeli köd is felszállt. Az *Aspern* és a *Huszár* jelentették, hogy kijelölt állásaikban vannak és tüzelni kezdenek a *Prčija-Glavá*n elhelyezett állások oldalába és hátába. A gyalogság is megindult, még pedig a *Schiess*-dandár *Prčija-Glava*, a *Streith*-dandár pedig *Solár* irányába. A *Streith*-dandár feladata *Miračot* bevenni és a *Schiess*-dandárt bevárni, a mely a *Prčija-Glava* elfoglalása után balra kell, hogy elkanyarodjon és előbbivel együtt a *Lovćen* déli lejtőjét kell, hogy megmássza. A *Streith*-dandár balszárnyához pedig egy *Cattaro*ból későbben kiinduló csoportnak kellett csatlakoznia és a legfelső szerpentinúton elhelyezett állások elfoglalása után az előbbiekkel együtt a hegy nyugati oldalát kellett megtámadnia.

Nyolcz óra előtt az ellenséges ágyúk is megszólaltak, a mire a 30½-ek és a *Budapest* és *VI. Károly* ágyúi is tüzelni kezdettek és a *Solár*on, *Babjá*kon és *Goliso*n lévő ütegeket kötötték le. A *Budapest* közelében néhány lövedék csapott a vízbe, de azután a *VI. Károly*ra irányult a tűz és így ez a nap folyamán ismételten kénytelen volt helyét egyidőre elhagyni.

Tíz órakor az *Aspern* lövőszer hiánya miatt befutni volt kénytelen. Ez is hozzájárult, hogy a jobbszárny a *Prčija-Glava* előtt megállt és az erre a napra kitűzött feladatát nem tudta befejezni. Az éjtszakát rohamtávolságon töltötte el.

A balszárny délben heves ellenállásra bukkant *Mirač* előtt, mire a 30½ cm-esek, a *Budapest* és a *Vl. Károly* tüzöket délután két órára ide központosították egy órán át. A tüzelés beszüntetése után a csapatok ellenállás nélkül nyomultak előre és négy órára elérték kitűzött czélukat, a *Solár* tövét.

Öt órára újra köd ereszkedett le és beállt a sötétség. Az az érzésem támadt, hogy egy nagy szinpad vasfüggönye ereszkedett alá és hogy a nagy drámai szinjátéknak, a *Lovčen* elfoglalásának első felvonása véget ért, a melyet magasabban fekvő állásomból húszszorosan nagyító távcsövemen keresztül szemléltem eddigelé.

Az éjtszaka aránylag csendesen telt el, csak tíz óra tájt kiséreltek meg a montenegróiak egy ellentámadást a jobbszárnyon, de sikertelenül. A *Prčija-Glava* fontos pont volt; azt mondhatnám, hogy a *Lovčen* kapuját alkotta. Annak birtokától függött a további előrehaladás, minthogy a *Lovčen*nek ez a déli lejtője a legmenedékesebb és így itt lehetővé vált nagyobb csapattesteknek az előrehaladása, tehát ennek a pontnak a birásától függött a támadás további sorsa.

Az egész éjszakán át a «Gäa» nevű hajó 150 cm fényszórójának fénycsóvája az ellenséges állásokon siklott végig szüntelenül és az éjfél után keletkezett vihar villámai ugyancsak segítettek a fényszórónak.

Január 9-én, mihelyt a látóképesség megengedte, a harcz újra megkezdődött. Az *Aspern* és a *Huszár* újra kifutottak. Heves tüzelésük alatt a *Prčija-Glava* rövidesen elesett. A *Huszár*nak azonban a heves sirokkó miatt nemsokára be kellett futnia, mert ágyúi állandóan víz alatt voltak. A csapatok azonban már szinte ellenállás nélkül haladtak előre az *Aspern* tüzének támogatása mellett, mely a part mentén haladva kisérte őket *Pl. Platamone* felé. Nyolcz órakor a csapatok már annyi tért nyertek, hogy a *Wurmb* százados csoportjához tartozó ütegek kénytelenek voltak eredeti állásaikból előre menni. Ekkor azonban a

látóhatáron feltűntek az angol *Liverpool* és az olasz *Marsala* és *Quarto*. A túlsúly elől kénytelen volt az *Aspern* befutni, nehogy testvérhajójának szomorú sorsára jusson.

A délelőtti órákban a cattarói csoport is megindult. A *Budapest* 15 cm-es ütege a legfelsőbb szerpentin út mentén végighúzódó állásokat állandóan tűz alatt tartotta. Szinte minden lövése talált, amit főképen a czélnak helyes kiutalása magyaráz meg. A támadó csoport már délre elfoglalta az ellenséges állást minden ellenállás nélkül, a mi különben lehetetlen lett volna, mert a terep oly nehéz, hogy csak különlegesen felszerelt csapatokkal járható.

Ezen a napon a 42 cm-esek is működésbe léptek és a *Kukon* lévő üteget hallgattatták el, a mely, minthogy mélyen a sziklába robbantott állásban volt, a laposan lövő hajóágyúknak eddigelé elérhetetlen maradt. A nehéz hajóágyúk is élénken tüzeltek egész délelőtt, még pedig az előző napon említett czélokra. Hiányos szabatosságuk miatt azonban ponttüzelést nem végezhettek, de az által, hogy az előző naptól eltérőleg, most nem pánczélgránátokkal, hanem gyújtós-gránátokkal lőttek, a melyek vékonyabb faluak az előbbieknél és így kétszeres mennyiségű robbanó töltettel birtak, — nagy robbanó-hatásukkal a karsztos területen nagy kiterjedésben lehetetlenné tették a montenegróiaknak az utánpótlást.

Így tehát a csapatok szinte csak a terep nehézségeivel küzdve haladtak előre és a délutáni órákban a *Streith*-dandár feljutott az 1300 m magas *Solár*-csúcsra. Az erre a napra kitűzött czélt tehát elérvén, már a hó határán töltötte az éjtszakát és a balszárnyon a cattarói csoporttal létrehozta az összeköttetést. A jobbszárny is gyors ütemben haladt előre és a *Golis*-csúcstól nem messze állt meg éjtszakára.

Az ellenség teljesen nyugodtan viselkedett és csak a *Babjákon* észlelt erős robbanás zavarta meg a csendet, a mely robbanásnak a lángja olyan volt, mintha a hegy hirtelen tűzhányóvá változott volna át. Később tudtuk meg, hogy a visszavonuló ellenség robbantotta fel a raktáraiban megmaradt lövőszeranyagot.

A *Župán* keresztül vezető töltésúton fekete-kigyóként húzódott végig az útnak indított ütegek és vonatok hosszú vonala

a *Lovčen*re vezető szerpentin út felé. A *Budapest* és *VI. Károly* csatahajók is elhagyták helyüket. Előbbi a belső bocchéba ment, hogy másnap a *Kaiser Franz Josef* hadihajó tüzével együtt segítsen a *Krivosije* felől előnyomuló csapatainknak *Krstač* bevételénél. Utóbbit már kivonták és visszament *Gjenović* elé, régi horgonyzó helyére. Én is parancsot kaptam és még az éj folyamán leszereltem telefon-vonalamat és a magas *Vermač*ra mentem, a honnan a *Krstač*-nyereg és a *Njegus* felé vezető út jól belátható volt. Épen napfelkeltére értem fel, dermesztő hidegben.

Felejthetetlen szép körkép tárult elém, a mikor az Adria hullámaiból felkelő nap vérvörösre festette a *Lovčen* havát. A levegő a heves bóra következtében kristálytiszta volt. Minden harczos körvonala élesen emelkedett ki a fehér háttérből. A *Krivosije* felől előnyomuló csapatok elülső rajvonalai már láthatók voltak, a mint a térdig érő hóban lassan útat törtek.

Ezen a napon lövés már alig esett; a hajókról egyáltalán nem. Csak néhány bátor kecskepásztor tartott még ki az utolsó állásokban. Még délelőtt összeértek a *Njegus* felé vezető útnál a *Streith*-dandárnak járőrei a *Krivosije* felől jövőkkel. Délre elérték a csapatok a *Lovčen* csúcsát — és kitűzték győzedelmes zászlónkat.

A lehetetlen tehát megtörtént! A büszke hegy ormán a győztesek zászlója lengett! A csapatok azonban megállás nélkül *Njegus* felé mentek előre, a boccheban pedig a háromnapos harczi zajt általános nyüzsgés váltotta fel és a szekerek és málhás állatok szinte végtelen sora hömpölygött egy kiéhezett ország felé.

Hogy az egész vállalkozás oly simán, tervszerűen és gyorsan ment végbe, egyedül azzal magyarázható, hogy a gyalogság és a tüzérség kifogástalanul összeműködött. Az egyes fegyvernemeket nem állították lehetetlen feladatok elé, hanem czéltudatosan alkalmazták őket. *A nehéz ágyúk révén ugyan felsőbbségben voltunk, az anyag minőségében azonban nem.* Ágyúink nagyrészben elavultak voltak, a két hegyi dandár pedig tartalékos tisztek vezette öreg népfelkelőkből állott. A magam részéről azt hiszem a siker legjobb bizonyítékát abban az 1600-as számban látom, a mely halottainkat és sebesültjeinket foglalja össze, beleértve a fagyásokat is. Pedig a támadók mi voltunk, a kik

ugyancsak nehéz tereppel álltunk szemben, mert hisz a *Lovčen* legmagasabb csúcsa 1759 m, ami nem relativ, hanem absolut magasság, mert csapataink 0 méter magasságból, a tenger szinétől indultak ki.

Repülőinkről csak annyit akarok megjegyezni, hogy ez alkalommal egyáltalán nem váltak be, a minek okát talán a rossz időjárásban és a nagy magasságbeli különbségben lehet keresnünk. Igen jól bevált a támadás alatt az, hogy a csapatok első vonalaikat szines táblákkal és zászlókkal jelezték és hogy a gyalogság sapkája hátsó részére fehér szalagsávot varrt fel. Különösen az első vált be jól, mert nagyon megkönnyítette a tűzérségnek, de főként a kevesebb gyakorlattal bíró hajótüzérségnek a feladatát és meggátolta azt is, hogy saját csapataink ban okozzunk kárt.

Br. KARG GYÖRGY
sorhajóhadnagy.

MAGYAR VÖRÖS KATONÁK OROSZORSZÁGBAN.

Közismert tény, hogy az oroszországi vörös hadseregben magyarok is szolgáltak és szolgálnak. A hadifoglyainkból verbuvált magyar ezredek, — ha számbelileg nem is, — de minőségileg ítélve nagyon is jelentékeny szerepet vittek és talán visznek is még a bolseviki hadseregben.

A történelmi materializmus hívei szerint ezek a «magyar vörösek» valamennyien öntudatos proletárok, a kik szívvel-lélekkel vallják az egyedül üdvözítő társadalmi forradalom létjogosultságát, s a forradalmasított világproletariátus előharczosai.

Mi azonban, a kik mint hadifoglyok hónapokon és éveken keresztül közvetlen és személyes tapasztalatokat szereztünk a forrongó Oroszországban, nagyon jól tudjuk, hogy *ez nem igaz.* Ez és a hasonló nagy mondások, nem egyebek üres beszédeknél; egyike azoknak a világrengető történelmi szédelgéseknek, melyek emberéletben, erkölcsiekben és anyagiakban mérhetetlen áldozatokat követelnek.

Az igazság ezzel szemben az, hogy a fogság minden szenvedésének különösen nagy mértékben kitett magyar hadifogoly katonákat, mint a legkiválóbb harczos anyagot, melynek erkölcsi erejét a sok csalódás már amúgyis aláásta, az orosz forradalmi hatóságok mesterségesen kergették bele olyan kelepczébe, melyben csak egy választásuk lehetett: fegyvert fogni, s ezzel váltani meg a börtönt és éhséget a szabadsággal és a jóléttel.

Mi magunk hivatalosan nem veszünk tudomást magyarjaink szerepléséről. El sem ítéljük őket, — de nem is törődünk velük. Hallgatólagosan kiközösítettük őket magunk közül, s tűrjük, hogy a leninisták véleménye verjen gyökeret mindenkiben, a ki a dolgok valódi állása felől tájékozatlan.

Magyar emberekről, főleg pedig magyar katonákról lévén szó, a kik vitézségükkel fajtánknak az egész világ csodálatát verekedték ki, s a kik minden szereplésük ellenére is magyar véreink, kötelességünk a fent említett véleménnyel szemben az igazságot megállapítani.

Mint éveken át orosz hadifogságban sínylődő és közvetlenül tapasztalatokat gyüjtött egyén, röviden ismertetni kívánom az orosz hadifogságba került magyar katonák szereplését s azokat a körülményeket, a melyek kényszerítették őket, hogy a nemzetközi jog védelme alól kilépve egy nekik idegen hatalom szolgálatában fegyvert fogjanak, az életüket koczkára tegyék, s a hazajövetel útját elvágják.

A magyar katonát Oroszországban megelőzte a híre.

A magyarnak, mint katonának kiválóságát kivétel nélkül valamennyi ellenségünk elismerte. Az orosz sajtóban is csakhamar otthonossá lett a «*madjarszkij gonved*» (magyar honvéd) neve, mely azután a kárpáti harczok és a przemysli kirohanások folyamán általánosan ismeretessé vált. Ilyen módon katonáink körülbelül olyan legendás szerepet játszottak az orosz közvélemény tudatában, mint minálunk a kozákok.

A hadifogságba jutott magyarok nagy többsége Szibériába került, a hol a magas fallal körülvett táborból még munkára is csak szigorú fedezet alatt mehetett. S itt már az 1914/15-i téli hónapokban meglepő képességeknek adták tanújelét. A magyar élénk képzelőtehetsége, leleményessége, szépérzéke, kézügyessége és természetes gondolkodása csodákat teremtett. Egyetlen nemzetség sem akadt, mely a miénknél különbet hozott volna létre. A kultúréletből kiemelt szibériai magyarok a lelkükből teremtettek maguknak kultúrát. Hogy egyik ügyvédtársam hasábfából gordonkát készített, egy állatorvos pedig egy tökéletes intarziás zongorát remekelt, ezt még egyéni ügyességnek minősíthetjük. A magyar táborok kultúrájának fejlődéséhez azonban, melynek vonalát a goromba tüzifából bicskával faragott sakk-figurák első primitiv kísérleteitől a filharmonikusok tökéletesen szabatos és művészi hangversenyéig lépésről-lépésre tették meg, — ilyen fejlődéshez a kollektiv lélek kulturális termelőképessége, a fajtánknak veleszületett intelligencziája volt szükséges.

A mikor a czári Oroszország munkára fogta katonáinkat, akkor vették legnagyobb hasznát sokoldalúságuknak. Bárhol alkalmazták őket, ezermestereknek bizonyultak s mindenütt megszerették őket. A birodalom európai felébe hozott katonáinknak a táborba írt levelei rendszerint így végződtek: «.... a gazdám nagyon szeret, nagyon jó dolgom van, — de már jobb volna otthon lenni...»

A nehézkes, kényelemszerető, naiv és elmaradott orosz nép megszerette és tisztelte a magyart tudásáért, ügyességéért és tehetségéért. A magyarokat viszont ez a fölény aránylag könnyű megélhetéshez, jobb életmódhoz szoktatta. Munkásaink rendszerint közös konyhát vezettek, melynek izletes főztjét nem egy orosz megirigyelte. Nem is volt az orosznak semmi tekintélye katonáink előtt. A táborban élők és a munkán levők egyaránt kijátszották és lenézték az oroszt, a kit egymás között csak «*buta muszkának*» neveztek.

Az idők folyamán azonban katonáink erkölcsi ereje lassanként felmorzsolódott. Hadseregünknek minden győzelme után elmaradt a biztosra vett békekötés; egyik csalódás a másikat követte. Ellenségeink egyre szaporodtak; a háború egyre húzódott; s a vég egyre jobban elmerült a jövő kétes ködében. *Kiszámíthatatlan nagy kárt tett a lelkekben, hogy hiányzott a magyar könyv.* Testvéreink nélkülözték azt az áldott magyar betűt, a melyik megszólaltatja az édesanyánkat, a melyik hazaviszi a sziveket a Duna partjára. Ennek a jelentőségét talán csak az tudja egész súlyával értékelni, a ki éveken keresztül egyetlen szót sem olvasott az anyanyelvén; s ezt a hiányt nem tudta pótolni sem a tiszti táborunkból átcsempészett magyar hír-ujság, sem a póttartalékos tanítóknak az a dicséretre méltó igyekezete, hogy a németül olvasott könyvek tartalmát esténkint magyarul elmondták.

A lelkek a magyar betűre szomjaztak.

Az egyetlen összekötő kapocs maradt a levelezés. *Ritkán jött, lassan jött, de mégis hazulról jött!*

Az orosz forradalom okozta csalódás azután megadta a kegyelemdöfést. Soha még olyan bizonyos nem volt a hazatérés, mint 1917 tavaszán. A hadifoglyok azt hitték, hogy Oroszország

összeomlott, s a hazatérés idejét már csak napokban számították. És ez volt a legnagyobb csalódás . . .

Kerenszkiék telekürtölték a világot a végletekig való kitartás jelszavával: kijelentették, hogy folytatják a háborút a középponti hatalmak megsemmisítéséig. Mesterségesen szított naczionalista programmjuk a hadifoglyokat a legközelebbről érintette.

Elsősorban is fokozott mértékben megkezdték a már meglevő cseh-szlovák légiók és a szerb druzsinák szervezését, s ezzel a táborokba bevitték a propagandát. Egyes helyeken valóságos harcz fejlődött ki a verbuvált nemzetiségi csapatok és a magyarok között. Így például *Khabarovszban* is, a hol a magyarok az ablakon dobálták ki a cseheket, a szenvedélyeket az orosz őrség csak fegyverhasználattal tudta megfékezni. A nemzetiségieket csakhamar elszállították Európába, a hol felruházták és felszerelték őket, s a magyar szomorúan tapasztalta, hogy a hűséget nem fizetik meg.

A visszamaradottak helyzete egyre tűrhetetlenebb lett. A hadifoglyokat táborokban vonták össze, a munkán levőket pedig rövidebb szíjra fogták. Több tábort központosítottak, hogy az őrlegénységgel takarékoskodjanak; a táborszolgálatot szigorúbban kezelték, s az élelmezést a minimumig korlátozták. Néhol 15—20 ezer ember élt a négy méteres palánkkal körülvett táborban, a hol a tömeges elhelyezés és a rossz táplálkozás folytán csakhamar felütötte fejét a járvány.

Ezen a helyzeten már a Kerenszki-offenziva letörése sem segített. A táborokban a német hadifogságból hazatért parancsnokok alkalmazták a «*represszáliákat*» és most már végleg kiapadt a hazai hírek forrása, még az öt-hat hónapos, sőt néha egy évnél öregebb lapokat is csak ötletszerűen közvetítette a pósta.

Ekkor újabb fordulat állott be az eseményekben. 1917 novemberében a *Minerva* hadihajó bombázni kezdte a Téli-palotát, s a mikor így az eszmék propagálása terén iskolát teremtett, világra hozta a *bolsevizmust.*

A táborban teljesen tájékozatlanul ért bennünket a hír, hogy *Lyénin* és *Trockij* átvette az uralmat és fogalmunk sem volt róla, hogy mit akarnak. Annál jobban tudták ők!

Kimondották, hogy nem kell a háború. Ők voltak az elsők, a kik a nép lelkének a leghőbb kívánságát nyiltan ki merték mondani. És a mikor már ez a jelszó megtette a hatását, akkor senki sem törődött vele, hogy a harcztérre redukált háborút kiterjesztették az egész országra. A jelszó a fontos. A kellő jelszót a kellő pillanatban bedobni a tömegbe — ez az ő tudományuk.

A hadifoglyokra is sor került hamarosan. A népbiztosok tanácsa rendeletet adott ki, hogy «az ellenséges hatalmak hadifoglyai szabadok és az orosz lakossággal egyenlő jogokkal bírnak». Hogy ez így, a hogy leírták, nem volt igaz, azzal nem törődött senki; csak a jelszót vetették fel ismét ügyesen.

És mintha a földből nőttek volna ki, úgy jelentek meg a táborokban a moszkvai agitátorképző iskola első hallgatói. Ezek voltak a legélelmesebbek, a szemfülesek, a kik leghamarabb észrevették, hogy itt *keresni lehet.* Forradalmi fésüléssel és a jelszavak arzenáljával jöttek; s hogy nyomatékosabb legyen szavuk, elhozták magukkal: *a magyar betűt.* Teher-gépkocsi szaladt végig a táborudvaron, s a katonák nyalábszámra dobálták ki az összesereglett foglyok közé a «*Világforradalom*»-nak [1] Moszkvában kifogástalanul nyomtatott első számát. A magyar szóra éhes tömeg magába szívta annak minden sorát, melyeknek vezéreszméje mindig ez volt: «... *testvérek vagyunk, békét akarunk, csak a burzsoák akarják a háborút; el kell söpörni a burzsoáziát!*»

A propaganda első eredményei a hadifoglyoknak a középponti hatalmak imperialista békéje ellen tiltakozó felvonulásai és népgyűlései voltak. Szentpétervárón alkalmam volt végignézni egy ilyen felvonulást, a melyben összesen mintegy 350—400 ember vett részt. A rongyos, fáradt katonák únottan, elmaradozva ballagtak a Néva-sugárúton, s egykedvűen kurjantottak néha egy-egy elnyujtott éljen-t. Az élen veres táblát vittek «*Világ proletárjai egyesüljetek*» felirással, s ott ment a vezetőjük is, a forradalmi fésüléssel. Egy öreg békésmegyei népfölkelő a kérdésemre tisztességtudóan elmondta, hogy azért

[1] Vagy «Szocziális Forradalom» ?

jött el a tüntetésre, mert «*muszáj volt; kihajtották őket!*» Azon a napon a laktanyában nem is főztek, csak a népgyűlés résztvevői kaptak ebédet a városban. Ezeket a részleteket természetesen elhallgatta a propaganda-ujság, ellenben sietett a tízezres tiltakozó tömeg felvonulásáról csillogó szavakban beszámolni.

A bolseviki kormány tehát proklamálta a hadifoglyok szabadságát, vagy a hogy ők mondották «*önrendelkezését*». Az csak természetes, hogy a legtöbben igyekeztek a kedvező alkalom felhasználásával visszatérni az otthonukba. Nagyon sokan eladták mindenüket s nekivágtak a kalandos utazásnak. Az orosz kormány hivatalosan nem rendezte a szállítás ügyét, de akadályokat sem gördített útjukba. Hetekig tartott, a míg a hazaigyekvők a visszaözönlő orosz katonák áradata ellenében a demarkációs vonalat elérték. És a mikor ott voltak, — a német parancsnokságok visszaküldték őket. Az 1918 december 2-án *Breszt-Litovszk*ban megkötött fegyverszüneti egyezmény ugyanis kimondotta, hogy a vonalat átlépni egyik oldalról sem szabad. Ezt a megállapodást a németek egyoldalúlag megtartották, s csak nagyon keveseknek sikerült valami úton-módon hazajutniok. A visszautasítottak lerongyoltan, éhesen, mindenükből kifosztva kezdhették elölről a vándorlást, a rabság felé. Képzeljük el ezeknek a szerencsétlen hadifoglyoknak lelkiállapotát, a kiket hároméves hadifogság után a saját szövetséges bajtársai akadályoztak meg a hazatérésben.

Az oroszok, a helyett, hogy a foglyokat kioktatták volna a vonal átlépésének tilalmáról és figyelmeztették volna az útrakelés czéltalanságára — pompás fegyvert kovácsoltak a visszautasítási esetekből. Keresve sem tudtak volna hatásosabb okadatot találni a középponti hatalmak kormányai és uralmon levő osztályai ellen. «*Mi hazaengedünk benneteket,* — mondották — *de a saját polgári osztályotok utasít vissza, mert fél tőletek!*»

Ezeket az eseteket még jobban kiszinezték, föleresztették és agyonlövésekkel, tömegakasztásokkal fűszerezték az időközben megalakitott hadifogoly-szervezet helyi bizottságai.

Ez a szervezet is az «önrendelkezésen» alapult, s azt jelentette, hogy a hadifoglyok sorsának intézését a felelős orosz parancsnokságok helyett maguk a hadifoglyok vették a kezükbe.

Hogy ezt a feladatot egy olyan csoport lássa el, a melyik Moszkvának tetszett, erről idejekorán gondoskodtak. Alapos és páratlanul ügyes propagandával készítették elő a kedélyeket. Azután megjelentek a magyar ujságokból ismert nevű vezetőemberek, a kik a helyi szervezők közreműködésével a kényszerrel összeterelt hadifoglyok népgyülésén megalakitották a «*Nemzetközi szocziáldemokrata hadifoglyok szervezetének*» helyi csoportját. A csoport bizottságot alakitott, «mityingeket» (népgyüléseket) rendezett és ezrével osztotta szét a középpont propaganda-röpiratait. Legfontosabb működése azonban mégis abban állott, hogy székhelyén megalakitotta a hadifoglyokból verbuvált «*veres gárdát*».

A fent vázolt agitácziós előkészités után ez már igazán nem volt nehéz feladat. Magyarjaink úgy tudták, hogy haza nem mehetnek, mert a németek legjobb esetben is visszaküldik őket. A táborélet csaknem elviselhetetlen volt. Munkára menni már nem akartak; de a drágaság miatt nem is volt nagyon érdemes. Különben is abban az időben Oroszországban senki sem dolgozott. Viszont a ki felcsapott veres gárdistának, az nagyobb pénzösszeget, vadonatúj felső és alsó ruházatot, felszerelést, teljes ellátást, havi fizetést és tökéletes szabadságot kapott; s mindezekért csupán félesztendei szolgálatra kötelezték.

Tény, hogy az első «vörösök» többnyire az 1. honvéd gyalogezredből és a cs. és kir. 32. gyalogezredből kerültek ki. De nagy tévedés volna azt hinni, hogy első szervezetükben «*osztályöntudatos*» proletár hadsereget alkottak. Szó sem volt róla! Ezek a jóképű, fiatal legények örültek, hogy mégegyszer puskát kaptak a vállukra, hogy dolog nélkül jól élnek ezután. Örültek az életnek. Eleinte csak a fogolytáborban teljesitettek szolgálatot, később azonban a városban is (a pályaudvarokon stb.) őrszolgálatba kerültek, s ha néha barátságosan elbeszélgettünk velük, jókat nevettek a «*buta muszkákon*», a kik kiszolgáltatják magukat a saját hadifoglyaiknak.

Egyideig még a hadifogoly-tisztek rokonérzését is birta ez az intézmény, a melyről azt hitték, hogy a hadifogoly-szervezet vivmánya, a mely saját épségünkről és jólétünkről hivatott gondoskodni az oroszokkal szemben. Egy alkalommal Sza-

marában a veres gárda segítségéhez folyamodtunk. A kórházgondnok szabálytalanságait az orosz parancsnok nem akarta orvosolni. Beteg katonáink érdekében a veres gárdát hívtuk támogatásunkra. A gárdisták az orosz gondnokot letartóztatták, s az oroszok 24 órán belül teljesítették követeléseink legnagyobb részét.

Ezeken az állapotokon nagyot változtatott Szamarában az «*Ébredés*» című hetilapnak, a fent említett szervezet hivatalos közlönyének megjelenése. Szép kiállítású, csinos nyomású ujság volt. Megindulásakor a hangja bizonytalan és óvatos volt; tulajdonképen azt sem tudta, hogy mit akar mondani. Később azonban megtalálta a maga hangját. Evés közben jött meg az étvágya, mely az étlapra a hazai kapitalistákat, imperialistákat, a kizsákmányolókat, a burzsujokat tette. Egyidejűleg megkezdte támadásait a hadifogoly-tisztek ellen. Egy ízben például figyelmeztette őket, hogy a hadifogoly-legénységtől ne követeljék a tiszteletadást, mert ez a tisztek «*saját jól felfogott érdekeivel ellenkeznék és rájuk nézve igen súlyos következményekkel járna*». Ettől kezdve a tábor legénysége tüntetőleg és szabályszerűen tisztelgett!

A tábort a tisztek engedély nélkül nem hagyhatták el, s a ki ez ellen vétett, hazaküldték és bezárták. Táborparancsnokként egy félművelt orosz komisszár szerepelt, de csak névleg, mert minden intézkedés a hadifoglyok szervezetétől származott.

Végre megsokalták a szervezet működését Ausztria-Magyarország kormányai is, s az oroszokhoz intézett jegyzékben követelték a hadifogoly-intézményeknek, mint politikai szervezeteknek feloszlatását. Ez a jegyzék azonban csak azt eredményezte, hogy a szervezetnek szint kellett vallania, s miután az oroszoknak a feloszlatás eszük ágában sem volt, a czímükből a «*hadifogoly*» megjelölést elhagyták és hivatalos czímük ezentúl «*Külföldi munkások kommunista (szoc. dem.) pártjának központi szervezete*» [1] lett.

Valóban érdekes ez az átalakulás. Az első czím még szocziáldemokrata hadifoglyokról szólt; a második czímben már

[1] Betűszerint az «Ébredés»-ből.

a (szoc. dem.) zárójelbe került, az Irkutszkban megjelenő «*Világforradalom*» 1-ső vagy 2-ik száma pedig már élesen kikelt ez ellen a megjelölés ellen és a szocziáldemokratákat a kommunisták legnagyobb ellenségének bélyegezte.

Ezzel a változtatással azután a mérsékletnek még az árnyalatát is félretették. Az «*Ébredés*» tipikus «Hetzblatt» lett, a mely Magyarországról a legképtelenebb valótlanságokat terjesztette. Ezen a téren annyira ment, hogy még a petrogradi lapoknak amúgyis irányzatos és könnyen ellenőrizhető híreit is meghamisította.

A helyi szervezet a veres gárda fejlesztésére a szervezetlen hadifoglyoknak megtiltotta, hogy munkát vállaljanak. Miután a foglyok ellátásáról egyáltalán nem, vagy csak a legcsekélyebb mértékben gondoskodtak, a hazaszökést pedig minden lehető módon megakadályozták, *az éhező, nyomorult embereknek nem maradt más megváltásuk, mint — a kötelező aláírása.*

Az ekként megalakított veres gárda husvétkor és május 1-én *magyar vezényszó alatt és a hazai szabályzat előírása szerint jelent meg a díszkivonuláson.* A gárdisták «*meggyőződésére*» mindenesetre jellemző egy gárdistának az esete, a ki egy hadifogoly-tisztet figyelmeztetett, hogy a csillagjait szedje le, mert — mint mondotta — «*neki mindegy, ha a tiszt urak csillagokat hordanak is, de köztük vannak olyanok is, a kik haragusznak érte, s ezek még az Úristenen is átmennének!*»

Ezek az emberek szerencsétlen, vak eszközei voltak a szervezetnek. Azzá lettek a mindennapi kenyérért, a melyet a szervezettől kaptak, s a melyet a szervezetlen munkások kizárása óta *csakis* attól kaphattak.

A szamarai magyar vörös gárda 1918 május 18-án az orosz tengerészek zendülésének leverésében tettlegesen részt vett. Az utczasarkon álló járőr mulatságot csinált a csetepatéból, s élczelődve, nevetve lövöldöztek a levegőbe, a merre kedvük tartotta.

A tűzkeresztség azonban emelte a büszkeségüket s ezután a puskán kívül még legalább féltuczat kézigránátot hordtak az övükben.

Kisebb menetalakulásokat küldtek az *Orenburg* körül folyó

harczokba, *Dutov* tábornok ellenforradalmi csapatai ellen is. Ezek közül azonban igen sokan megszöktek. A magyar vörös gárdát csakhamar még jobban bevonta a harczba — a csehek fellépése.

A cseh légiók útat akartak törni maguknak *Vladivosztok*ba, s május vége felé közeledtek *Penza* felől a *Volgá*hoz. A bolseviki kormány mozgósított, a «külföldi munkások szervezete» pedig jónak látta elővenni a tulzó nacionalista jelszavakat. Hirdették, hogy ugyanazok, a kik a harcztéren hazaárulók voltak, most halomra gyilkolják a magyar hadifoglyokat. S a csehek elleni harczra még olyanok is beléptek a gárdába, a kik egyébként gyűlölték a vörösök elveit. Igen sok tiszt volt, a kit csakis a vörös szín tartott vissza attól, hogy katonai képességeit a csehek elleni harczban érvényesítse. A mikor a csehek a szervezetlen és katonailag jelentéktelen vörös védővonalat leküzdötték és *Szamarát* elfoglalták, nagyon sok magyar katona lett a harcz és a «szamoszud» (népítélet) áldozata, míg a vezetők gépkocsikon idejekorán kereket oldottak.

Azokat a vörös csapatokat, a melyek *Szamarát* 1918 októberében a csehek elvonulása után ismét megszállották, katonai szempontból a régi vörös gárdával össze sem lehetett hasonlítani. Szervezettebbek voltak és a városban *egy egész magyar ezred állomásozott.* A csehek elleni harcz bizonyos közszellemet teremtett, s a drákói szigorú haditörvények a fegyelem bizonyos fajtáját fejlesztették ki. Így például, a ki a kötelezettség letelte előtt megszökött, halállal bűnhődött. Mégis nagyon sokan voltak, a kik egy-egy kedvező alkalom esetén újra a foglyok közé álltak, hogy hazakerülhessenek.

A magyarországi őszirózsás-forradalom idején a szervezet ismét átalakult és a «*Volt osztrák-magyar állampolgárok munkás és katonatanácsa*» czimét vette fel.

Ez helyi szerveivel minden telhetőt megtett, hogy a hadifoglyok hazatérését meggátolja. A legnagyobb részben maláriás, de egytől-egyig hazavágyó hadifoglyokat táborba gyűjtötték, a hol újra megjelent a drótsövény, s az élelmezés már a szó szoros értelmében csak az éhenhalás ellen volt elégséges. Sem ez az eljárás, sem a propaganda nem hozta meg a várt ered-

ményt, mert az osztrák-magyar evakuáló bizottság megjelenése újabb reménységeket támasztott. Mig végre a moszkvai tanács az osztrák-magyar missziók működését betiltotta, a hadifoglyok hazaszállítására küldött pénzt lefoglalta s a misszió petrogradi középpontját 1918 november végén kiutasította.

Ebben az időtájban nagyon sok leszerelt és szökött volt vörös gárdista került haza. A mint közeledtek a demarkácziós vonalhoz, úgy formálódtak vissza tisztességes érzésű magyar emberekké, a kiknek csak egyetlen kívánságuk volt, még egyszer hazajutni, otthon lenni. Mikor már a vonalon innen voltak, csak akkor látták valójában, hogy nem lövik agyon a mieink azokat, a kik a vörös hadseregben szolgáltak, pedig az ottmaradottak legnagyobb részét ez tartotta vissza.

És ezeknek a magyar katonáknak egy része még most is ott van, s harczol idegen czélokért, idegen érdekekért.

A sorsuk valóban tragikus, mert a világ legvitézebb katonái voltak, — s a háború mostohagyermekei — hadifoglyok — lettek. A rabságban a legtöbbet szenvedték — mert nem voltak hazaárulók. És a végén mégis hontalanokká váltak, mert eladták a lelküket — *egy darab kenyérért.*

POGÁNY SÁNDOR GÁBOR
gyalogsági főhadnagy.

AZ 1797-I KOMÁROMMEGYEI NEMESI FÖLKELÉS.[1]

A XVIII. század egyik legnagyobb háborújának, az első koaliczió (1792—1797) harczainak utolsó esztendejében, 1797-ben a hadi szerencse teljesen a francziák felé fordult. Az olaszországi harcztéren a franczia csapatok egymás után mértek súlyos csapásokat az osztrák seregekre. A közben fővezérré kinevezett *Károly* főherczeg sem tudta már az események rohanását föltartóztatni, így Bécsben is örömmel kaptak a Napoleon által fölkinált béke után.

A háború jóformán végét járta már, midőn *I. Ferencz* az 1796 november 6-i magyar országgyűlés által megajánlott nemesi felkelést a következő év április havában elrendelte és fegyverbe szólította.

A megyék sietve teljesítették a királyi rendeletet. Komárom vármegye április 26-án általános közgyűlést tartott, a melyen meghányta-vetette az insurrectio dolgát. A megye karai és rendei a fölkelés ügyét alaposan megtárgyalván, fölkérték ifj. gróf *Nádasdy Mihályt*, a főispán[2] fiát a nemesi fölkelő sereg vezetésére, aztán elrendelték, hogy az insurrectio május 20-ára lehetőleg készen álljon. A nemes karok és rendek buzgóságával azonban nem tarthatott lépést a készülődés lassúsága, miért is a megállapított határidőt május 27-ére tolták ki.

Ifj. gróf *Nádasdy Mihály* főkapitány teljes buzgósággal látott hozzá az insurrectio megszervezéséhez. A két lovaszázadra

[1] A nádasdladányi levéltárban levő irományok és jegyzőkönyvek alapján.

[2] Komárom megye főispánja 1761—1822-ig id. gróf Nádasdy Mihály volt, Lipót volt magyar kanczellár fia.

osztott nemes fölkelő sereg tisztikarát május 26-án már kinevezte. A csallóközi és udvardi járásokból alakult század kapitánya lett *Malovecz Tádé*, főhadnagya *Majtényi János*, alhadnagya *Laky Bálint;* a tatai és gesztesi járásokból alakított századnak kapitánya pedig *Bogyó László*, főhadnagya *Ordódy István*, alhadnagya *Ordódy József*.

A fölkelő sereg a kitűzött időre, május 27-ére csakugyan összegyülekezett és pedig a csallóközi és udvardi járásbeliek Komáromban, a tataiak és gesztesiek Tatában. *Nádasdy Mihály* először Tatában, azután Komáromban tartott szemlét az összegyült sereg fölött; mindkét helyen kihirdette a hadi szabályzatokat, majd kijelölte az altiszteket. A gesztesi-tatai századnál aktuális káplárok lettek: Veres Péter, Laky András, Pap Gábor, Simonyi Krisztián, Bartalos János, Rajcsányi Ádám; viczekáplárok: Stengl Ferencz, Gori Szabó Márton; gefrajterok: Stengl Mihály és Fi Antal Ferencz. A csallóközi-udvardi század altisztjei pedig ezek lettek: aktuális káplárok: Karátsony Pál, Kürthy-Jónás, Dömény Ferencz, Bankó Mihály, Csenderics János, Czika János, Baranyay Gáspár, Bozai János; viczekáplárok: Cziglányi János, Hegyi Ignácz, Soós Péter, Pajor István; gefrajterok: Lencsés Mihály, Csorba András, Simeg Ignácz és Lengyel Ferencz.

A megye vezetősége e közben éber figyelemmel kisérte a nemesi fölkelő sereg szervezkedését s midőn az insurrectio keretei jóformán már kialakultak, újból közgyűlést hirdetett május 29-ére, hogy a további szervezkedés módjai és eszközei fölött határozzon. Ezen a gyűlésen megjelent herczeg *Esterházy Miklós* is, a dunántúli kerület nemesi fölkelésének parancsnoka, a kivel abban állapodtak meg a megye karai és rendei, hogy a nemesi sereg junius 10-ére teljesen menetkészen álljon és ugyanazon a napon a szokásos esküt is letegye. Erre az alkalomra a közgyűlés a maga kebeléből külön bizottságot küldött ki.

Gróf *Nádasdy Mihály* főkapitány ezúttal a tisztikart némileg megváltoztatta, *Majtényi János* főhadnagyot kinevezte adjutánsává, helyére *Laky Bálint*ot főhadnaggyá, *Bodai Benjámin*t alhadnaggyá, *Ordódy Kristóf*ot zászlótartóvá tette; a lemondott *Laky Sándor* strázsamester helyére pedig *Karátsony Pál*t nevezte ki.

Május 30-án herczeg *Esterházy Miklós* jelenlétében megkapta a nemes fölkelő sereg a vármegye zászlaját, mire másnap gróf *Nádasdy Mihály* vezetésével az egész insurrectio Komáromból Tatába vonult át, hogy a vármegyei közgyűlés ebbeli rendelkezésének eleget tegyen.

Mikor junius 2-án a négy járás csapatai egybegyültek, *Nádasdy Mihály* a járás szerinti kereteket megszüntette és az egész sereget két századra (escadron) osztotta, a legénységet pedig összekeverte. Ennek az új beosztásnak megfelelőleg a tiszteket is újból csoportosította. A (jobb) egyik század tisztjei lettek: *Bogyó László* kapitány, *Ordódy István* főhadnagy, *Ordódy József* alhadnagy; strázsamesterek: Boday János, Csenderics István; káplárok: Czika János, Vörös Péter, Laky András, Hegyi Ignácz, Bartalos János, Kürthy Jónás, Stengl Ferencz, Cziglányi János; viczekáplárok: Pálffy Dániel, Gori Szabó Márton, Horváth Miklós; gefrajterok: Fi Antal, Stengl Mihály, Lencsés Mihály és Lengyel Ferencz. A másik (bal) század tisztjei: *Malovecz Tádé* kapitány, *Laky Bálint* főhadnagy, *Boday Benjámin* alhadnagy; strázsamesterek: Karátsony Pál, Bankó Mihály; káplárok: Dömény Ferencz, Pap Gábor, Bozay János, Simonyi Krisztián, Baranyay Gáspár, Rajcsányi Ádám, Soós István, Pajor István; viczekáplárok: Fazikas Ferencz, Petrikovics Ádám, Csorba György; gefrajterok: Simeg Ignácz, Czika Sándor, Szokolay János és Szalacsy Gábor.

A következő napok a junius 10-re való elökészülettel telnek el. *Nádasdy Mihály* junius 3-án újból beható szemlét tart a nemesi sereg fölött. Mindenek előtt felszólíttatta a vármegye szolgabírái által azokat az urakat, a kik katonaállítási kötelezettségüknek még nem tettek eleget, azután a lóállományt és a legénység fölszerelését vette szorgosan szemügyre. Ez utóbbira nézve főleg pisztolytokokban és puskaportartókban (lóding) talált nagy hiányokat. Erről még junius 6-án pontos kimutatást készíttetett és azt *Lévai András* vármegyei esküdt útján *Esterházy Miklós* herczegnek Budára felküldötte.

A nemesi fölkelő sereg belső életében csak két esemény okozott némi mozgalmat. Az egyik a kapitányok elsőségért való versengése. Ezt a kényes személyi kérdést a vármegye a fő-

kapitány és a kerületi parancsnok döntésére bízta, a kik úgy határoztak, hogy az elsőbbség *Bogyó László* kapitányt illeti. A másik eset *Rajcsányi Ádám* káplár fegyelmi ügye volt. Mivel nevezett káplár magát rosszul viselte, büntetésül és példaadásul tisztéből lefokozták s helyébe Bányai Sámuelt nevezték ki. Mivel a főkapitány azt tapasztalta, hogy a legénység előtt a gefrajteroknak semmiféle tekintélyük nincs s ez főleg fegyelem szempontjából nagy hátránnyal jár, az összes gefrajterokat viczekáplárokká nevezte ki és szigorú parancsban meghagyta, hogy «minden tisztelettel és szófogadással légyen az köznép mind az fő, mind pediglen az all-tiszteknek és magokat tisztán, mind fejeket csinossan hátra fésélvén, tartsák».

A kerületi parancsnok e közben pontos tájékozódást kért a sereg felszerelését illető intézkedésekről; elrendelte, hogy minden nyolczadik napon a rendes jelentést hozzá beterjesszék, állítsák össze a sereg menetelési rendjét egészen Csáktornyáig s végül jelezte, hogy a junius 10-i esküttételre személyesen meg fog jelenni.

A nemesi sereg nagy buzgalommal készülődött az esküttételre. *Nádasdy Mihály* főkapitány erre nézve azt a parancsolatot adta ki, hogy «a mustra alkalmatosságával az felálló sereg tisztán mind magokra, mind lovaikra való nézve és legfőképpen az nyergellésben az kirendelt helyen megjelenjenek».

Az ünnepség napján már korán reggel megérkezett a kerületi parancsnok, herczeg *Esterházy Miklós*. Meghallgatta a reggeli előterjesztéseket, azután a vármegye küldöttségével együtt kilencz órakor megjelent a nemesi sereg előtt. Az ünnepség a következő keretben folyt le.

A kerületi parancsnok megérkezése után a trombitások elfujták az esküvésre szóló jelet, mire «hárman az feőbb nemes fejérszemélyek közűl három külömbb-külömbb színű, úgy mint: fejér, zöld és verös zamáncos pántlikákkal az nemes seregnek zászlaját felékesítettek, ezen rövid mondással: Nagylelkű férfiak! ime mi is kévántunk nemes seregüknek ezen csekélységgel kedveskedni s ámbár igyekezeteket cselekedetünkkel el nem érhetjük is, mindazonáltal elhittessék magokkal az urak, hogy hazánk és királyunk boldogságára czélozó kivánságaink az uraknak nemes

iparkodásokat szüntelen érdekleni óhajtják». Az ékes beszédre *Majtényi János* főhadnagy, Nádasdy adjutánsa a nemes fölkelő sereg nevében így felelt: «Alázatossan köszönöm az tekintetes asszonyoknak és kisasszonyoknak hozzánk való kegyességeket s hogy több háladatosságainkat elhallgassam, csak azt az egyet kévánom mondani, hogy oly becsben és édes emlékezetben lészen érzékeny szívük nemes seregünk előtt, hogyha lehetséges volna — a mi ugyan meg nem történhet — hogy ezen zászlóhoz tartozó kötelességünkről megfeledkeznénk, ezen lobogók elegendő okot fognak adni, azt életünknek közbevetésével is minden veszéltűl megoltalmazni.» E beszédek elhangzása után a vármegye főjegyzője felolvasta az esküformulát, melyet az egész fölkelő sereg ismételt.

Esterházy herczeg a szemle után az insurrectio állapotával, úgy látszik, meg volt elégedve, mert egy Nádasdyhoz intézett külön levélben fejezte ki megelégedését, egyben azonban figyelmeztette Nádasdyt, hogy a seregnél mutatkozó hiányokról már most sürgősen gondoskodjék. Másodízben tehát újból összeírták a nemes sereg «minden fogyatkozásait»; figyelmeztették Komárom városát a reá kivetett húsz katona kiállitásának kötelezettségére, a mit azért is megsürgettek, mert a kerületi parancsnok a nemes sereg indulási idejét is kijelölte junius hó 15-ik napjára.

A következő napok az indulásra való előkészülettel teltek el. A tisztek felolvasták és megmagyarázták a legénységnek a hadiszabályokat; értesítették Veszprém vármegyét, a nemes fölkelő sereg átvonulásáról azon utasítások értelmében, melyeket báró Schilson «generálkvártélycsináló mester» útján küldött meg herczeg Esterházy Nádasdy főkapitánynak.

Junius 15-én azonban mégsem indulhatott útnak az insurgens sereg, mert erre a napra esett Úrnapja, melynek ünnepségén az egész sereg megjelent Nádasdy kapitánnyal az élén. Még az ünnepi körmenet előtt néhány ügyet intéztek el. Nevezetesen kihirdették, «hogy a ki felálló sereg közűl magát jól fogja viselni és mindenekben tökéletesen és vitézűl kimutatni, az eő felsége által különösen nagy kereszttel vagy emlékeztető pénzzel fog megjutalmaztatni». Nádasdy főkapitány ugyancsak 15-én

gondoskodott a nemes sereg részére chyrurgusról is, *Néger József* kecskédi chyrurgus személyében, mivel a vármegye orvosai közül e tisztségre senki sem vállalkozott.

Junius 16-án indúlt el végre Tatából az insurgens sereg. Az első állomás *Szend* község volt, hol a kapitányok arról tettek Nádasdynak jelentést, hogy a legénység pokróczai nagyon rossz állapotban vannak. A bajt hamarosan orvosolták, mert a következő napon *Kisbér*en már új pokróczokat osztottak ki a legénység között. Néhány altiszti kinevezést intézett el még Nádasdy Kisbéren s itt fogadott a nemes fölkelő sereg számára szíjgyártót is, a kivel ott mindjárt meg is szerződött.

A nemes fölkelő sereg *Lázi* veszprémmegyei községben tartotta következő állomását, innen *Csót*ra menetelt, majd *Pápá*ra vonult, «a hol is az egész nemes sereg különös tisztelettel fogadtatott».

Kup, Somlyóvásárhely, Sümeg, Zalabér, Zalaegerszeg, Zalaszentiván, Bak, Gutorföld, Lenti községeken vonúl keresztül ezután az insurgens sereg, mígnem julius 3-án megérkezik czéljához, «az elrendelt kantonirozó statióra,» *Muraszerdahely*re. A menetelés minden nagyobb baj nélkül ment végbe, csak néhány beteges, gyenge katona dőlt ki a sorból, a kiknek a helyét azután hamarosan új emberekkel töltötték be.

A menetelés alatt a vármegye állandóan gondoskodott a nemesi fölkelő seregről. Nemcsak a mutatkozó hiányokat pótolta, hanem szorgos gondja volt arra is, hogy az insurgens sereg fizetését is mindenkor kézhez kapja. Ezért küldötte *Molnár* pénztárnokot (perceptor) a szükséges pénzzel a fölkelő sereg után, a ki julius 30-án a zalamegyei *Bak* községben utól is érte az insurgenseket. Ugyancsak itt erősítette meg *Nádasdy* főkapitány «az hadi articulusoknak valóságos magyar szóra való által tételét», a mire minden bizonnyal az insurgensek magyar anyanyelve miatt volt szükség.

Mikor még *Lenti*n állomásoztak, *Nádasdy* személyesen nyújtotta át a sereg állapotáról és a szolgálatról szóló jelentését *Esterházy* herczegnek, ki tudomására hozta a főkapitánynak, hogy *József* nádor, a nemesi fölkelés főparancsnoka julius 5-én fog szemlét tartani az egybegyült nemes fölkelő seregek fölött; egy-

szersmind fölajánlott száz darab vasas kardot, ha arra a komárommegyei insurgenseknek szükségük volna, egyben kimutatást kért a sereg fölszereléséről, hogy állapotáról teljesen tiszta képet nyerhessen.

Julius 4-én kezdődött meg a gyakorlatozás. Ezen a napon osztották ki a legénység között a kerületi parancsnok által küldött száz darab vasas kardot.

József nádor csak julius 6-án este érkezett meg *Alsólendvára*. Erre az alkalomra *Esterházy* herczeg az összes insurgens csapatok parancsnokait és tisztjeit gróf *Viczay* ezredes útján magához rendelte, hogy a nádornál tisztelegjenek és bemutatkozzanak. A komárommegyeiek *Nádasdy Mihály* főkapitány és *Bogyó László* kapitány vezetésével jelentek meg *Alsólendván*.

Másnap, julius 7-én ment végbe a nagy szemle. A komárommegyeiek Sopron, Veszprém, Győr és Moson vármegyeiekkel egyesülve, az *Alsólendva* és *Muraszerdahely* között elterülő mezőségen gyülekeztek. Mikor a nádor kiséretével megjelent «a szokott mód szerint lobogó zászló háromszori meghajtásával trombitaszók között megköszöntetett», azután kezdetét vette a gyakorlatozás, a mit a nádor nagy figyelemmel végignézett s végül megköszönte a parancsnokok szorgalmát és nagy készségét.

Néhány napja állomásozott már a komárommegyei insurgensek serege *Muraszerdahelyen*, midőn a vezetőség belátta, hogy a legénység helyzete a túlzsúfoltság miatt tarthatatlan. A falu kicsiny volt, így húsz ember is került egy házhoz elszállásolásra; s fokozta a bajt még az is, hogy a grániczbeli (határőrvidéki) horvát katonaság egy része állandóan itt állomásozott. *Nádasdy Mihály* tehát, hogy a bajon segítsen, az insurgenseket kettéosztva, a bal századot a Muraszerdahelytől negyedóra járásnyira fekvő *Petesháza* községbe vezényelte át, amiről utólagosan azután jelentést tett Esterházy herczeg kerületi parancsnoknak.

Közben nagy szorgalommal és buzgalommal tovább folyt a gyakorlatozás. A legénység teljesen megszokta már az új rendet; ha panaszkodott is, azt leginkább a silány, rossz élelmezés miatt tette. Főleg a kenyér volt nagyon rossz minőségű. Mikor

Nádasdy a katonák ebbeli panaszairól tudomást szerzett, julius 11-én átiratban erről jelentést tett a kerületi parancsnoknak s megkérte a herczeget, hogy intézkedjék «az sűletlen és pelésznyes kenyér iránt, melyek az katonaság számára küldettek».

Esterházy a hozzá beérkezett panaszokra a legnagyobb jóindulattal igyekezett a bajok orvoslására; intézkedett az élelmezés megjavítása ügyében s egyúttal fölhívta a parancsnokok, így *Nádasdy* figyelmét is arra, hogy az állandó táborozáshoz szükségeseket igyekezzenek beszerezni, hogy a mint készen vannak, «az első parancsolatra lógerba rukkolhassanak». Ugyanakkor azonban egy különös rendeletet is kapnak a fölkelő csapatok parancsnokai, melyben *Esterházy* elrendeli, «*hogy az nemes sereg ennekutánna német nyelven kommandiroztasson*».

A tábori fölszerelés beszerzése alkotja ezután gondját *Nádasdy*nak és tisztjeinek. *Bogyó* kapitánynak Esterházyhoz küldött jelentése szerint a nemes sereg jobbára minden szükségessel el van ugyan látva, mégis több szükséges dolog hiányzik a felszerelésből. Nevezetesen nincsenek sátoraik, «vorzug nevezetű köteleik,» állozó lánczaik, sőt még kardokban is hiány van. Szükségük van ezeken kívül pisztolykövekre és egy jó tábori kovácsra. A szükséglet 150 állozó láncz, 20 vasas kard és 650 pisztolykő. Mindezeknek a szerelvényeknek a jó részét a beterjesztett jelentés után megkapták a főparancsnokságtól, a még hiányzó rész beszerzéséről azonban már maguknak kellett gondoskodniok.

A muraszerdahelyi és petesházi tartózkodás napjai már meg voltak számlálva. Julius 20-án gróf *Traun* őrnagy útján megküldötte még Esterházy Nádasdynak a csapatok állapotáról és a szolgálatról szóló hivatalos kimutatások táblázatát, melyet minden tizedik napon kellett a főparancsnoksághoz beküldeni, nemkülönben értesítette az esztergomi káptalan átiratáról, melyben a nemes sereg részére kijelölt katonapapot kirendelte. Julius 29-én azután elrendelte a táborba való menetelést s megszabta az útirányt: *Baksa, Nádasd, Haraszti* és (Kis) *Kölked* községeken keresztűl.

Az összes vármegyék fölkelő csapatai a *Szombathely* mellett kijelölt táborba gyülekeztek össze. Itt egyideig különböző

gyakorlatokat végeztek, majd átvonúltak Alsó-Ausztriába, hol maga *Ferencz* császár és király is szemlét tartott fölöttük. Ezután még körülbelül három hónapig maradtak együtt az insurgensek; háborúba, harczba azonban nem mentek, mert időközben 1797 október 17-én megkötötték a campoformiói békét, mely után a magyar nemesi fölkelő sereget is hazabocsátották.

Az 1797-i magyar nemesi fölkelésnek így tulajdonképen semmi szerep sem jutott a francziákkal vívott nagy harczokban, még kevésbbé egyes megyék külön csapatainak. Ámbár haditettekről nem számolhattunk be, az insurrectio szervezkedéséről, fölszereléséről, kiképzéséről azonban mégis alkothattunk magunknak némi, halvány fogalmat, midőn az 1797-i komárommegyei nemesi fölkelést végig kisértük fölállásától egészen fölosztlásáig.

SEBESTYÉN JÓZSEF.

TÁRCZA.

PSYCHOLÓGIAI MEGFIGYELÉSEK A HARCZTÉRRŐL.

Az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága az 1918 júniusában lefolyt piavei támadás után elrendelte, hogy azok közül az ezredek közül, a melyek e harczokban részt vettek, két-két tiszt küldje be a támadással kapcsolatos psychológiai megfigyeléseit és tapasztalatait a hadi iskolai előkészítő tanfolyam czéljaira.

A szatmári 12. honvéd gyalogezred is — melynek kötelékében szolgáltam — bőven kivette a részét e harczokból, sőt derekasan meg is állta a helyét, a mit a támadás után nyert hivatalos királyi elismerés igazol.[1]

Ezredparancsnokom engem jelölt meg azon tisztek egyikéül, a kiknek a fent említett psychológiai megfigyeléseket össze kellett állítani. Ezek a feljegyzések szolgáltak alapul jelen soraimhoz s itt-ott kibővítettem még őket a piavei támadást megelőző, illetve követő harczokban nyert benyomásaimmal. Megfigyeléseim közelebbi megvilágítása végett szükségesnek látok még közölni egyet-mást a legénységről s azokról a körülményekről, a melyek között az említett események leperegtek.

A szatmári 12. honvéd gyalogezred tisztikara és legénysége nemzetiségi szempontból három részre oszlott: *magyarokra, ruténekre és oláhokra.* Kétségtelen, hogy a legértékesebb anyagot a magyarok képviselték; de a ruthénekből és az oláhokból is époly jó katonát lehetett faragni, mint a magyarokból, ha tudott valaki a szájuk ize szerint nemcsak beszélni, hanem cselekedni is. A magyarok önálló

[1] Ezt a királyi dicséretet annak idején nem tették közhírré politikai okokból, mivel az elismerést nyert ezredek soraiban csak magyar ezredek szerepeltek.

feladatok megoldására sokkal alkalmasabbak voltak, mint a ruthének vagy az oláhok. Ők szellemiek tekintetében és vitézség dolgában kétségtelenül felette állottak a többieknek, azonban beletűzdelve a nemzetiségi legénység közé azokat is magukkal ragadták s így nem várt eredményeket érhettünk el velük. Az oláh legénység, mint tömegharczos igen jól bevált; erős testalkatánál és szívósságánál fogva nagy erőfeszítésekre volt képes. A ruthén, ki egész életét Máramaros erdőrengetegeiben tölti, főképen az erdei felderítő harczokban volt nélkülözhetetlen.

Műveltség, kor és katonai képzettség szempontjából a lehető legkülönbözőbb elemek kerültek össze. A tűzvonalban harczoló tartalékos tisztikar legnagyobb része — különösen a háború utolsó szakában — néptanítókból és diákokból került ki, abból a két elemből, a mely a harcztéren a legtöbb vért vesztette s a melynek itthon mind a multban, mind a jelenben a legönzetlenebb munka mellett a legnagyobb nyomorúságban van osztályrésze. A legénységet a föld népe alkotta: a Szamos-hát parasztjai, Erdély oláh falvainak bocskoros fiai s a máramarosi erdőrengetegek kevéssel beérő, egyszerű lakói, a kiknek a nyelvkincse alig haladta túl a háromszáz szót. Korra nézve is rendkívül különbözők voltak. A tizenhétéves, pelyhes állú gyermekifjú deresfejű családapákkal került össze. Katonai képzettségük nagyobbrészt 6—8 hetes újonczkiképzésből, majd a hadtápkörletben való egy-két hónapos pótkiképzésből állott, a mit a legtöbbjénél hosszú, több hónapos harcztéri szolgálat egészített ki.

Megfigyeléseim részint a Volhyniában 1916 nyarán lefolyt Brussilov-támadásból, részint az 1918 júniusi montellói csatából, részben pedig az októberi katasztrófális eredményű piavei, illetve Livenza-melléki ütközetekből valók, hol a tűzvonalban összesen tizenhárom hónapot töltöttem. Harcztéri szolgálatomat, mint egyévi önkéntes szakaszvezető, rajparancsnoki minőségben kezdtem s mint főhadnagy századparancsnoki minőségben végeztem, miközben arczvonalmögötti altiszti, szakaszparancsnoki, zászlóaljsegédtiszti és gyalogsági megfigyelő tiszti beosztásban is alkalmam volt több-kevesebb időt eltölteni.

A veszélynek a katonára való hatása s annak különböző fokában tanusított magatartás.

A veszélyben az a legszerencsésebb ember, a kinek a természete nem hajlik a félelemre s azt a csekély félelmet le tudja győzni, a mi ösztönszerűleg minden emberben föllép.

A veszély növeli a bizalmat a fegyverek iránt. A legénység megtanulja szeretni azt a fegyvert, a mi az életét a veszélyben megmentheti. Növeli az alárendeltben a ragaszkodást az előljáróhoz, de csak akkor, ha az előljáró a veszély pillanataiban mellette van és legalább is annyira ura marad akaratának, mint az alárendeltjei. Minél nagyobb a veszély, annál könnyebb a parancsnoknak a csapatra való befolyását érvényesíteni, mert annál inkább szükségét érzik egy olyan vezetőnek, a ki szélesebb látókörével és előrelátásával megmenti őket a pusztulástól. A lelkiismeretes parancsnokban a veszély beálltával előtérbe lép a felelősségérzet, a saját életével akkor már vajmi keveset törődik, a csapatjával egy testnek érzi magát, a mely test az ő eszével gondolkozik, az ő akaratával cselekszik s épúgy vigyáz a test minden tagjára, mintha a sajátja volna. A lelkiismeretlen parancsnoknál a felelősségérzéssel és kötelességtudással ellentétben az önfenntartás ösztöne lép előtérbe, az úrrá lesz rajta és csak a maga sorsával törődik, a csapatját pedig magára hagyja. Az alárendeltek öntevékeny működése ilyenkor ideig-óráig biztosíthatja ugyan a sikert, ha azonban azok is lelkiismeretlen parancsnokuk példáját követik, ez a legtöbbször pánikot idéz elő.

Hosszabb álló harcz után, a hol az emberek kevesebb veszélynek és nélkülözésnek kitettek, mint mozgó harcz közben, az első nyilt ütközetek jóval nagyobb hatással vannak az emberekre, mint a mikor már egy-két rohamon átestek. Az első ütközetekben sokkal inkább rabjai a félelemnek, ennélfogva kevésbbé használhatók, mint a további ütközetek során. A pergőtűz, ha megfelelő rókalyukakban kereshet a csapat menedéket, nagyobb lelki felindulást nem okoz. Ha ellenben nincsenek gránátmentes fedezékek, az idegzetet a folytonos halálfélelem teljesen tönkreteszi, melyet a nagy morális hatást okozó robbanások a végsőkig fokoznak. Az az érzés, hogy a halál már csak perczek kérdése talán, lenyügözi a lelket, az ember szinte belesüketül a zajba s belekábul a sűrű puskaporfüstbe, képtelen lesz józanul gondolkozni s fedezékéhez lapulva várja végzetét.

A pergőtűz megszüntével azonban mindenki megkönnyebbülten lélekzik fel, örül, hogy életben maradt s a rohamra induló ellenséget aránylag nyugodtan várja, hisz' nagyobb veszélyt, mint a mi pár perczel előbb még a fejük felett tombolt, már a roham sem hozhat. Ha tízszeres túlerő jön is a honvédekkel szemben, csak néhány erőteljes «rajta!» kiáltás szükséges a parancsnok részéről, hogy azok — be sem várva a támadókat — az árokból kiugorjanak és szuronnyal, meg kézigránáttal rohanjanak rájuk. A tiszt jelenléte a legelsők között

mindenkor biztosítja az ilyen roham sikerét, a mint azt a montellói harczokban sok ízben bebizonyulni láttuk. Roham közben eltűnik a félelem, senki sem gondol másra, mint arra, hogy az ellenségben nagyobb kárt tehessen. Mindenkit az elvakult düh és elkeseredés vezet, hogy bosszút álljon a pergőtűzben kiállott borzalmakért. Az izgalom ilyenkor a tetőpontra hág. Mindenki kiabál torka szakadtából azt, a mi épen a nyelvére jön. Az eszközöket, a mivel az ellenségben kárt tehet, nem válogatja, az egyik szuronyos puskával, a másik gyalogsági ásóval rohan az ellenségnek.

A visszavonuló ellenségnek rendesen utána akarnak iramodni s ilyenkor sok fáradságba kerül ismét rendet teremteni és arra kényszeríteni őket, hogy az üldözést tűzzel folytassák tovább. Roham közben a honvéd engedelmes, a parancsnok minden szavára hallgat és sohasem hagyja el őt.

A leírottak kidomborítására itt közlöm naplóm egy részletét az 1918 juniusi támadásból.

«A sebesültjeinket még el sem tudtuk szállítani a gránátverte házcsoport udvaráról, a mikor az olaszok ágyúi megdördültek és ismét égrengető pergőtűz kezdődött. Csak egy 80—90 czentiméter mélyre ásott hevenyészett állás alkotta a fedezékünket. Gránát gránát mellett robbant fülsiketítő lármát okozva. Nehéz ekrazit-füst ereszkedett a környékre s közben hol jobbról, hol balról hullott reánk a kőtörmelék. Az életünkről már mindannyian lemondtunk, csak a pillanatot vártuk, a mikor a pokoli borzalmaknak véget vet egy könyörületes gránát . . . Körülnéztem, hogy van-e még mellettem élő ember? Egy harántgát mögé ebben a pillanatban vágott le egy huszonegyes s a tölcsérjéből egy széttépett köpeny, egy kettévágott rohamsisak s egy csomó véres húsdarab repült a levegőbe . . . Iszonyattal lapultam vissza az árok mélyére és vártam, hogy szünjön már egyszer ez az istenítélet. Csak az volt a szerencséje az embereimnek, hogy kevesen voltak — tizenöt-húsz lépésnyire feküdtek egymástól — s így egy gránát legfeljebb csak egy embert tudott a másvilágra küldeni.»

«Gázriadó! A század balszárnyát gázgránátokkal lövi az ellenség! Feltesszük az álarczainkat, de csak ritka, sárga köd vonul át felettünk s csakhamar azt is szétverik a robbanó gránátok. Ekkor lankadni kezd a tűzérségi tűz, csak mögöttünk remeg a föld még mindig a sűrű gránáteső alatt. Most gyors iramban húsz-harmincz olasz repülő siklózik az állásaink felé, vadul géppuskázva s az előttünk fekvő rekettyésben pokoli lármával megmozdul száz, meg száz pánczélsisak: *rohamra indul az olasz.* Kattogni kezd egy géppuska az állásunkból,

de egy gránát ebben a pillanatban darabokra tépi az irányzójával együtt. Néhány pillanat mulva már nyomában áll a másik géppuska, hogy az ellenség rohamoszlopát a földre terítse. Jobbról még haragosabban zakatolnak a géppuskák s riadt kiáltások röpködnek a levegőben: «*Jön a páncélos autó!*» Már a mellvédünk előtt áll az olasz, alig tíz-tizenöt lépésre, a mikor nagy lármát csapva rájuk vetjük magunkat. Ebben a pillanatban elnémulnak a gépfegyverek s a géppuskások is kézigránátot ragadva rohannak utánam. Az eszeveszett kiabálásba beledörög egy-egy kézigránát s a sebesültek jajgatása összevegyül a harsány rajta-rajtával. Szuronyok villannak . . . valaki kiragadja kezemből a kézigránátot és azzal üti agyba-főbe az olaszt . . . A repülőgépek még zúgnak fölöttünk . . . a géppuska ismét kattog a jobbszárnyon . . . végre véres fejjel meghátrál az ellenség. Az embereimet gyorsan két részre osztom s az egyik részt az egyik, a másik részt a másik oldalról küldöm, hogy elébük vágjanak, de oly kevesen vagyunk — mindössze nyolczan, tízen — hogy csak negyven olasz előtt tudjuk elzárni az útat. A míg a foglyokat hátrafelé kisérik, rajvonalba fektetem a honvédeket s üldöző tüzüktől halomra hullanak a menekülők.»

Ütközetben az alárendeltek ítélő képességére való befolyást nyugodt magatartásával érheti el a parancsnok, a kinek igyekeznie kell a nyugodtságát még a legnagyobb veszély pillanataiban is jó példaadással átönteni az alárendeltjeibe.

Volhyniában a lucki áttörésnél történt. Egy huszárfőhadnagy volt a századparancsnokom. Visszavonulás közben azt a parancsot kapta zászlóaljunk, hogy minden áldozat árán is akadályozzuk meg az oroszok további előnyomulását mindaddig, míg dandárunk, melyet a körülzárás veszélye fenyegetett, egérutat nem nyer. Az előnyomuló oroszok tényleg belénk botlottak, kicsi híjja, hogy járőrömmel együtt engem is nyakon nem csíptek.

Déli fél tizenkettőtől délután háromig szakadatlan puskatűz alatt állottunk. Az oroszok közben állásaink közvetlen közelébe férkőztek és a roham megkezdése már csak perczek kérdése volt. Ekkor jött a parancs a visszavonulásra. A sűrű bokrok leple alatt egyenként lopództunk hátra, míg a többiek a tüzelést zavartalanul folytatták. Századparancsnokom arcza még most is előttem van. Ő volt a legnyugodtabb mindnyájunk között. Egy golyó átfúrta a kulacsát, úgy, hogy csorogni kezdett a tartalma. Rá sem hederített. Mikor a század a rajvonalból teljes számban kilopódzott, egyik kezével megfogta a lova kantárát, másik kezében a térképet tartotta s miközben a golyók

csak úgy pattogtak körülöttünk, ő a legnagyobb hidegvérrel vezette ki a századot a mocsaras erdőrengetegből, talán évek óta nem használt ösvényeken keresztül, még mielőtt a zsák szája teljesen bezárult volna előttünk.

Minél nagyobb a veszély, vagyis minél kevésbbé képes az ember józanul gondolkozni, annál inkább előtérbe lép a szokás, a begyakorlás jelentősége. Különös fontossága van ennek például a meglepetéseknél, egy szóval oly esetekben, a mikor az ember ítélőképessége egy-két pillanatra többé-kevésbbé felmondja a szolgálatot, a mikor csak azt cselekszi, a mit az ösztöne parancsol.

A volhyniai állásharczokban történt, hogy egy zászlós éjnek idején kint volt járőrben a rajvonal előtt elterülő erdős terepen. Mikor már bizonyos távolságra behatolt az erdőbe, embereit lefektette s ő maga a sötétség leple alatt előre lopódzott. A mint egy széles fatörzs mögött megáll, a szó szoros értelmében csaknem belebotlik egy oroszba. Meglepetésében torka szakadtából elkiáltotta magát: «Rajta!», — mire az orosz, a ki még jobban meg volt lepődve mint ő, ijedtében kiejtette kezéből a puskát és felemelte a kezét a megadás jeléül, míg a muszka járőr többi tagja, mintha puskából lőtték volna ki, úgy elrohant onnan. A zászlós diadalmasan szállította be foglyát a zászlóaljparancsnokhoz, a ki az orosz puskáját neki adta emlékbe.

Természetesen helytelen, ha valaki a begyakorlás rabjává lesz, mert szokatlan helyzetekhez nem tud alkalmazkodni. A montellói csata után történt, hogy egy arczvonalmögötti falu szélén ebédeltünk a szabad ég alatt, fehérre terített asztal mellett, mikor két hatalmas Caproni látogatott el hozzánk sűrűn bombázva körülöttünk a rétet. A fehér asztal persze jó czélpont lehetett volna neki s így, mikor az első bomba felrobbant, a hányan voltunk annyi felé szaladtunk mellőle. Az étkezde gondnoka — polgári életében rőföskereskedő — a kinek kissé szokatlan volt ez a muzsikaszó, mindenáron fedezéket akart keresni, de annyira megilletődött, hogy hirtelen az asztal alá bújt s arra nem gondolt, hogy egyrészt a legjobb czélpontot választotta ki fedezékül, másrészt pedig az asztal deszkája bajosan fogta volna fel a Caproni barátságtalan küldeményeit.

Egyeseknek a többségre gyakorolt hatása, a személyiség hatalma.

Az egyes embernek a többségre gyakorolt befolyása a csapat erkölcsi értékétől függ. Alacsony erkölcsi szinvonalon álló csapatnál egyeseknek a rossz példája magával ránthatja az egész csapatot, míg

mások bátorsága aránylag nem nagy eredménnyel jár. Ellenben egy jól, vagy közepesen fegyelmezett lelkes csapatnál néhány katona rossz példája csak megvetésre, de sohasem követésre talál, míg egyesek bátorsága az egészre döntő befolyású lehet.

A montellói ütközetekben volt egy zászlós a századomban, a kit semmire sem tudtam használni. Ha az olaszok pergőtüzet kezdtek, behúzódott egy gránátmentes fedezékbe, nem törődött senkivel és semmivel, csak jajgatott keservesen. Sehogy sem sikerült lelket önteni belé s mikor jött a támadás, ő akkor sem mozdult ki rejtekhelyéről. Engem végtelenül bosszantott a dolog, mert attól tartottam, hogy félelme a legénységre is átragad s akkor képtelenek leszünk az olaszoknak ellenállni. Aggodalmam azonban alaptalan volt. A legénység — a mint egy-két elejtett szóból hallottam — inkább mulatott rajta, semhogy követte volna a példáját s mikor az olaszok jöttek, az ő szakaszánál tartózkodtam, nehogy valami baj történjen. De mikor rohamra került a sor, az ő emberei épúgy megállták a sarat, mint a többiek; a rossz példa nem hatott rájuk, mert fegyelmezettek voltak.

Ütközetben a közvetlen vezető az, a kiben a csapat bizalma központosul. Ha ez a bizalom a vezető gyengesége folytán megrendül, a csapat a felényi teljesítményre sem képes, mint abban az esetben, ha a parancsnok bírja a legénység bizalmát. Ha ez hiányzik, akkor az alárendelt esetleg vonakodik teljesíteni a kiadott parancsot, mert parancsnokában nem látja a biztosítékát a kiadott parancs helyességének.

A Montellón zászlóaljunk körülbelül három nap alatt tizenhat támadást vert vissza, miközben a létszám egy harmadára leapadt, a többi két harmad pedig részint elesett, részint megsebesült. Fogságba azonban egy sem került. A honvédek emberfeletti dolgot hoztak létre. A viszonyok oly rendezetlenek voltak, hogy nemcsak szemben volt ellenség, hanem mögöttünk is mintegy két-három zászlóalj erejű olasz gyalogság állott felfejlődve, a kik az előnyomulásunkkor ott rekedtek. Ezek repülő útján álltak összeköttetésben a főerejükkel, a melytől elvágattak s minduntalan át akarták törni állásainkat részint azért, hogy kellemetlen helyzetükből kiszabaduljanak, másrészt pedig azért, hogy oldalba támadhassák főerőnket. Azonban minden erőfeszítésüket vérbefojtottuk annak ellenére, hogy három napon keresztül csak a foglyoknál talált élelmiszerből táplálkoztunk. Mivel pedig a mi lőszerünk elfogyott és utánpótlást hiába vártunk, nagyobbrészt az olaszoktól zsákmányolt puskákkal, revolverekkel és golyószórókkal

lövöldöztünk, a mihez az elhagyott lövészárkokban elegendő lőszert találtunk. Itt közlöm harczi jelentésem egy részletét, mely a junius 20-án hajnalban lefolyt ütközetről szól:

«Junius 20-án del. 4 órára az ellenség tüzérségi elókészítés nélkül egyidejűleg intézett támadást arczból és hátunkból. Míg a szemközt jövő támadást visszaveri századom, a hátulról jövő ellenség ellen B. hadnagy vezeti rohamra az éj folyamán tartalékba helyezett 3. századot. Mind az arczból, mind a hátulról jövő támadást kemény kézitusában utasítottuk vissza, miközben B. hadnagy, egy őrvezető és három honvéd hősi halált halt, egy szakaszvezető és hat honvéd megsebesült. Negyvenöt foglyot, egy golyószórót és számos puskát zsákmányoltunk.»

Ehhez hasonló ütközetek ismétlődtek meg a napnak minden harmadik, negyedik órájában, míg a *Montellón* voltunk. A honvédek a nagy megpróbáltatások ellenére is keményen állták a sarat, mert parancsnokaik folyton mellettük voltak, bátorították őket s megosztották velük utolsó falatjukat is és mert felvilágosították őket, hogy ha mi elveszünk, az válságos lehet a *Piave*n átkelt mind az öt hadosztályra nézve.

Hogy könnyítsek a helyzeten, folytonosan kértem az ezredparancsnokságot, hogy járjon közbe az iránt, hogy valamilyen tartalék csapattal tegyék ártalmatlanná a hátunk mögött rejtőző ellenséget. Mi oly gyengék voltunk ugyanis, hogy erre a czélra nem volt elég emberünk. Egy tartalék ezrednek ki is adták erre a parancsot ismételten is, azonban eredménytelenül. Egy lépést sem tettek előre, pedig nem lett volna nehéz a munkájuk; hisz ha megtámadják az ott rekedt olaszokat, akkor ezek két tűz közé szorulnak.

Az alárendeltek bizalmát a közvetlen előljáró úgy nyerheti meg, ha az előljáró sokat érintkezik alárendeltjeivel, ismerik egymás gondolkodásmódját, természetét. Ha törődik velük s nem riad vissza attól, hogy magát az érdekükben exponálja; ha gondoskodik róluk, főképen az élelmükről s velük a bajban mindenkor együtt szenved és együtt harczol. Magasabb vezetők leginkább úgy nyerhetik meg a csapat bizalmát, ha kímélik alárendeltjeiket, fölösleges veszélynek nem teszik ki őket, kívánságaikat méltányolják, de főképen, ha a szükséges pihenőjükről, élelmiszerrel és lőszerrel való ellátásukról minden körülmények között gondoskodnak.

A személyiség hatalma ütközetnél sok esetben döntő befolyású lehet annak kimenetelére. Ha egy parancsnok meg tudja nyerni csapatjának nemcsak a bizalmát, hanem a szeretetét is, az a csapat

őt sohasem hagyja cserben, azzal a csapattal csodákat művelhet. Az ilyen parancsnok részéről egy bátorító szó új lelket önthet egy testileg már megtört, számban megfogyatkozott és látszólag hasznavehetetlen csapatba. A személyiség hatalma főképen a legveszélyesebb pillanatokban játszhat döntő szerepet, de különösen, ha emberfeletti teljesítmények keresztülviteléről van szó.

A személyi presztizs a csapatba szuggerálja a parancsnok nyugalmát, erőnkbe és vitézségünkbe vetett bizalmát s az ellenség fölött való fölény érzetét, ezért bír döntő befolyással a harcz kimenetelére.

A Brussilov-támadásban az oroszok egy éj folyamán meglepetésszerű támadással betörtek az állásunkba. Általános fejetlenség támadt. Senki sem tudta, hogy mi történt. A katonák nagy része futva menekült az oroszok elől. Ekkor egy főhadnagy, a kit vitézségéről még a szomszéd ezredek is ismertek, elébük állott, megállította és villámgyorsan rendbeszedte őket, majd ellentámadásra indult velük. Ő maga is kézigránátot ragadott s a katonákat lelkesítve a csapat élén rohant előre. Az állást hajnalra vissza is foglalták, de a vitéz főhadnagy akkor már nem volt a katonák között. Átlőtt halántékkal találták meg reggel a sebesültvivők . . .

Határozott vezényszóval pillanatnyi zűrzavarban a rend ismét helyreállítható, ha a parancsnok erélyes föllépéssel a parancs végrehajtását megköveteli. Az ilyen esetekben kiadott határozott vezényszók ismét visszaadják az alárendeltek nyugalmát, látván a csapatnak a parancsnokban összpontosuló együttműködését.

A «rajta!» kiáltás szerény véleményem szerint igen nagy fontossággal bír lélektani szempontból. *Ugyanis magát a rohamot legtöbbször nem a technikai eszközök, hanem a morális hatás dönti el. A melyik csapat nagyobb félelmet tud kelteni a másikban, a melyik azzal a szilárd meggyőződéssel indul rohamra, hogy az ellenséget ha törik, ha szakad le kell győznie és meghátrálnia sohasem szabad, az a csapat győztesként kerül ki a rohamból. A kézigránát és a «rajta» a montellói harczok számos rohamánál döntő jelentőségűnek bizonyult. A «rajta» szó varázsa új lelket öntött mindig a rohamra induló honvédbe és az olasz tömegek túlereje mindig megtorpant a rajtázó honvédek szuronyai előtt.*

A siker s a kudarcz által előidézett hangulat befolyása a katonák lelki állapotára.

A siker, főképen ha azt nem nagy veszteségek árán érték el, emeli a csapat hangulatát, harczi kedvét és növeli önbizalmát. Minél

nagyobb az eredmény, annál inkább megerősödik az emberben az ellenség fölötti felsőbbség érzése; nem fél az ellenségtől, mert tudja, hogy az gyengébb nála. Az eredmény különösen akkor növeli a csapat harczi kedvét és hangulatát, ha annak kézzel fogható következményei is vannak, például: ha foglyok, élelmiszer, lőszer, ruha, felszerelés is esik zsákmányul.

A kudarcz mind a csapatra, mind annak vezetőire nyomasztólag hat; de azért sem a csapat, sem a vezető nem veszti el a kedvét és reményét a legközelebbi siker kivívásához. A parancsnok igyekszik kiküszöbölni azokat a hibákat, a mik a kudarczot előidézték, ha annak oka a saját csapatban rejlett volna. A csapat azonban a kudarcz okát rendesen rajta kívül eső tényezőkben keresi, például az ellenség túlerejében, a szomszéd csapatok sikertelen harczaiban, a kedvezőtlen időjárásban vagy a vezetőkben. A júniusi piavei offenziva sikertelensége miatt a lehangoltság a csapatra és a parancsnokokra egyaránt kiterjedt, különösen azért, mert a rengeteg vér árán szerzett területet önhibájukon kívül kellett feladni. A kudarcz okát főképen a kedvezőtlen időjárási viszonyokban, az ellenség tüzérségi és repülő fölényében keresték, a mivel a Piavén való hídverést s így az utánpótlást lehetetlenné tették.

Az összeomlásnál már más volt a helyzet. Addig, a míg a katasztrófa nem volt nyilvánvaló, mindenki bízott benne, hogy sikerül a támadást visszaverni. De mikor eljött a híre a cseh csapatok árulásának, a mikor minden ponton a kétségbeesett menekülés jelei látszottak s nem a tervszerű visszavonulásé, ez oly deprimáló hatással volt a tisztikarra és a legénységre egyaránt, hogy csak az tudott elérni a csapattal némi eredményt, a ki kérlelhetetlen szigorral tartotta kézben őket. Ez azonban a legtöbb helyen nem történt meg. A legtöbben arra gondoltak, hogy ha már elvesztettük a háborút, mentsük meg legalább az életünket.

A felelősség.

Lelkiismeretes vezetők a vállukra nehezedő felelősség súlyát nem érzik kellemetlennek, ha megfelelő önbizalommal rendelkeznek. Ez sohasem zavarja őket elhatározásuk keresztülvitelében. A felelősségérzet azonban megköveteli tőlük, hogy soha se tegyék ki a csapatjukat felesleges veszélynek, velük egynek érezzék magukat és róluk gondoskodjanak.

Ha hiányzik az önbizalom a lelkiismeretes vezetőben, a felelősség

súlyát sokkal nagyobb tehernek érzi, mint a nyugodt és erejében bízó parancsnok; ennélfogva kevésbbé van bátorsága harczban határozott parancsokat adni.

Van olyan parancsnok is, a ki túlságosan lelkiismeretes, önbizalma van ugyan, de másokban nem bízik és a felelősség súlyát érezve, mindent maga akar elvégezni. Erre természetesen képtelen s így lelkiismeretessége kárba vész, eredményt felmutatni nem tud.

A különböző korú, foglalkozású és képzettségű legénység értéke.

A fiatalabb korú legénység általában mozgékonyabb, leleményesebb, bátrabb s így jobb hasznát vehetjük, mint az idősebb, családos katonának. Bár a fiatalsággal rendszerint a meggondolatlanság és tapasztalatlanság is együtt jár többé-kevésbbé s ez némileg az idősebbek felé billenti a mérleget.

A legjobb katonának a földmíveseket s a szabadban élő pásztoremberekat tartom, a kiknek a természettel összenőtt a lelkük s így a harcztéren, az Isten szabad ege alatt jobban otthon érzik magukat, az időjárás viszontagságait könnyebben tűrik, mint a városban élő, kényelemszerető mesterember vagy kereskedő.

A képzett, értelmes katona sokkal többet ér, mint a tanulatlan ember. Jobban letudja küzdeni a szenvedéseket, ütközetben szélesebb látókörrel, több előrelátással rendelkezik, jobban alkalmazható mindenre és ügyesebb a technikai eszközök kezelésében. Egy fiatal, intelligens erőkből álló csapat mindenkor aránytalanul többre képes, mint az a csapat, a melyiknek kevésbbé értelmes, idősebb a legénysége.

Az erkölcsi eszmék hatása a harczosra.

A különböző erkölcsi rugókat nem akarom részletezni; csak néhány példát fogok elmondani, csek egy-egy levelet óhajtok kitépni abból a babérkoszorúból, a mi a négyesztendős háború dicső harczaiban honvédeink homloka köré fonódott.

A legfőbb erkölcsi eszmék, a mik a lelkesedés tüzét derék honvédeinkben akkor is ébren tartották, a mikor számban erősen megfogyatkoztak és erőben teljesen megtörtek, *a lángoló hazaszeretet, a kötelességérzés és az ellenség iránt való izzó gyűlölet voltak,* a mik minden katona lelkét áthatották. Ezek az eszmék egyeseknél *a vallás, a bosszúvágy, a becsvágy, a dicsvágy s az előljáróhoz való ragaszkodás eszméivel egyesültek. A hazaszeretet után különösen ez utóbbi játszott kimagosló szerepet az erkölcsi rugók között.*

Mint a hazaszeretet mintaképe, egy fiatal hadnagy maradt meg legjobban az emlékezetemben, a ki midőn századát rohamra vezetve halálos lövést kapott, az utolsó szava is ez volt: «*Fiúk, csak előre!*»

A vallásosság különösen a román honvédek erénye. Az elesett román honvédek zsebében mindig megtaláltuk az imakönyvet. Emlékszem egy elesett katonára, a kinek a puskája mellett hevert a nyitott imakönyv s a kezében az olvasó.

A *Doberdón* egy román zászlós folyton egy dolinába járt ki imádkozni, míg egy gránát darabokra nem tépte épen imádság közben.

A lelkesedés és az ellenség iránti gyűlölet a rohamok izzó perczeiben érte el tetőpontját. A lelkesedés mindenkit annyira magával ragadott, hogy nem nézte mennyi ellenséggel áll szemközt, gondolkodás nélkül rohant a támadó tömegekre s az ellenség iránti gyűlölettől és elkeseredéstől hajtva ősmagyar virtussal aprította az ellenséget.

Az előljáróhoz való ragaszkodás számos ragyogó példaképe közül egy tizedest és egy honvédet említek. A *Montellón* mind a ketten megsebesültek. Az egyiknek a kezét lőtték át, a másik súlyos légnyomást kapott. Kórházba azonban egyikük sem akart menni. Azt mondták, hogy most, a mikor a veszély a legnagyobb és szükség van minden katonára, nem akarják cserben hagyni a századparancsnokukat. A helyzet ugyanis akkor már nagyon válságos volt, a folytonos gránáttűzben senkinek sem volt az élete biztos s csak perczek kérdése volt, hogy egy megismétlődő erélyes támadásnál mindannyian megsemmisülünk, vagy fogságba kerülünk.

Egy másik eset a póttestnél történt. Volt az újonczok mellett egy ügyes altiszt, ki nem rég került haza sebesülten a harcztérről. Előljárói megbízhatósága miatt nagyon megbecsülték és nem akarták egyhamar visszaereszteni a harcztérre. Volt azonban a harcztéren egy századparancsnoka, kihez mindenkinél jobban ragaszkodott s kivel annak idején egyszerre sebesült meg Szerbiában. Ez a százados épen akkortájban készült a póttesttől a harcztérre indulni egy menetzászlóaljjal, a mikor a szakaszvezető a pótzászlóaljhoz került. Mikor erről értesült az altiszt, tüstént jelentkezett a századkihallgatáson azzal a kéréssel, hogy osszák be őt is a menetzászlóaljba, mert mindenáron régi századparancsnokához szeretne kerülni. Pótszázadparancsnoka azonban nem akarta kiengedni a kezéből az ügyes fiút, meg azt is gondolta, hogy nem fog ártani neki egy kis pihenés a hosszú harcztéri szolgálat után; ennélfogva a kérését nem teljesítette. Ő azonban nem nyugodott bele ilyen egyszerűen a dologba. Hanyag lett, látszó-

lag ivásnak adta a fejét s a kötelességét igyekezett minél hiányosabban teljesíteni. A régi megbízható *Balog*ból egyszerre megbízhatatlan lump lett, a kit csaknem minden nap be kellett csukni valamiért. Turpisságai miatt gyakran megjelent pótzászlóalj-kihallgatáson is. Egyszer aztán a pótzászlóalj-parancsnok megúnta a sok büntetést s rárivalt: «Ez a semmirevaló már megint rossz fát tett a tűzre! Ennek nem használ már más, csak a harcztér! Százados úr! Még ma ossza be a holnap után induló menetszázadba!»

A szakaszvezetőnek felcsillant a szeme örömében. Elérte czélját, mely szép szóval nem sikerült ugyan, de egy kis ravaszsággal mégis keresztül vitte. Mégis csak a régi századparancsnokával ment ki másodszor is a harcztérre.

A honvédek kötelességtudását a montellói harczokban szépen láttam kidomborodni a küldönczök és a sebesültvivők nehéz, önfeláldozó teljesítményeiben. A századok és a zászlóalj közötti telefonösszeköttetés a rajvonalban töltött három nap alatt csak egy félóráig működött, azon túl nem lehetett helyreállítani, mert a folytonos gránáttűz a vezetéket húsz helyen is elszakította addig, a míg egyszer végigmentek rajta. Így az összeköttetést csak küldönczök révén tarthattuk fenn. Ezek a küldönczök a kötelességtudás mintaképei voltak. A körülbelül egy kilométernyi távolságra lévő zászlóaljparancsnokságot néhány percz alatt megjárták a jelentéssel, pedig nagy gránáttűzben, sokhelyütt térdig érő sárban jártak és sokszor gránáttépte ruhával, sebesülten tértek vissza.

A sebesültvivők is emberfeletti teljesítményeket végeztek: a legnagyobb gyalogsági és tüzérségi tűzben hozták ki és kötözték be a sebesülteket. Pihenésük egy perczig sem volt; a mint az éjtszaka bekövetkezett s a tüzérségi tűz egy kissé enyhült, a nehéz sebesülteket és a halottakat kellett a hordágyon hátra szállítaniok. Három nap alatt kilencz sebesültvivőből csak kettő maradt. A többi részint elesett, részint megsebesült.

A kötelességtudás legszebb példáját azonban Oroszországban láttam. A Brusszilov-támadásban állandóan sokszoros túlerővel támadtak az oroszok úgy, hogy minden honvédnek legalább nyolcz-tíz ember helyett kellett harczolnia. Az oroszoknak egy támadása közben az egyik géppuskánk mellől egymásután lőtték ki a kezelő legénységet. Mikor az utolsó is megsebesült, nem maradt más hátra, mint a szakaszparancsnok — egy fiatal hadnagy —, a ki átvette a helyét a sebesült irányzónak.

Egyszer aztán az orosz golyók pikk-pakkja elcsendesült, a Góliáth-

termetű muszkák talpra álltak s nagy, lomha mozdulatokkal czammogtak az állásaink felé, mintha a golyóinkkal mit sem törődnének. Pedig a géppuskánk csak egyre kattogott s ugyancsak sűrű rendeket vágott itt-ott az ellenségbe. A muszkák mégis betörtek. A hadnagy lőtt az utolsó pillanatig. Ekkor a harántgát mögül hirtelen előtte termett egy orosz és hasba szúrta. Aztán, mint a ki jól végezte a dolgát, tovább rohant.

A hadnagy nem halt meg mindjárt. De már érezte, hogy nem sok ideje van hátra s látta, hogy minket tovább szorít visszafelé a gőzhenger. Erre előrehajolt a géppuskája fölé, kivette a záródugattyút s hogy az oroszok ne használhassák többé, ha már zsákmányul is ejtik, a mennyire az ereje még engedte, beledobta a posványos árokba... Hogy meddig élt még aztán, nem tudjuk. Mikor este visszavertük az oroszokat, ő még mindig ott feküdt géppuskájára borulva, de két csillogó szemét nem nyitotta fel többé...

Udvary Jenő gyalogsági főhadnagy.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

I. Lipót királynak 1682-ben kelt rendtartása az átvonuló katonaság számára.[1]

Mi Lipót Isten kegyelméből megválasztott római császár, az ország mindenkori gyarapítója stb. magyar király stb. minden egyes tábornagynak, táborszernagynak, lovassági tábornoknak, tábornoknak, vezérőrnagynak, ezredesnek, alezredesnek, őrnagynak, lovassági és gyalogsági századosnak, hadnagynak, zászlósnak, őrmesternek, furirnak és összes császári seregeinknek, bármilyen nemzetbeliek vagy fegyvernembeliek legyenek, kik örökölt királyságunkban és országainkban jelenleg tartózkodnak és kegyelmes rendeletünkre ezután érkezni vagy átvonulni fognak, valamint papságunknak és világi előljáróinknak, az ország lakosainak, alattvalóinknak és hűséges embereinknek teljes jóindulatunkat és kegyünket nyilvánítjuk s ezennel a legkegyelmesebben tudtotokra adjuk a következőket.

Évek óta fennállott az a régi szokás, hogy kellő fegyelem esetén (a mint az előző országgyűlések határozatai és rendeletei világosan kimondják) a katonaság menetelése, a szállások elfoglalása és egyéb átvonulás alkalmával a lakosság a rendes havi zsoldon és a szokásos szolgálmányokon felül mint fában, sóban, világításban, a katonaság külön megterhelése nélkül önként adta természetben az ellátási járandóságot. A lakosság azért járt el így, hogy a katonának zsoldja megtakarításával az országon kívül is segítségére lehessen. Azonban az erőszak útján történt országos károsodás és zsarolás következtében, mely a kihirdetett rendszabályok és fegyelmi rendeletek ellenére folyt — mire az okot maga a katonaság adta — az átvonulási költséget nemcsak hogy az ellátási összegből vonták le, hanem az országgyűlés beleegyezésével még a hadiadót is leszállították, miből a kato-

[1] Nyomtatott oklevél Ujbánya (Bars vm.) város levéltárában: az 1650—1699. terjedő fasciculusban.

naság dicsőségének rovására számos akadály és hátrány származott, a mint ez közismert és egyéb katonai rendeletünkben is említtetett. Ezért mi az egész országra kiterjedő atyai gondoskodásunknál fogva rendelet kibocsátására indíttattunk, hogy a kimerült földmíves méltánytalanul meg ne terheltessék, a katona pedig a napi levonás folytán a kevesebb ember és ló-adag mellett is kellő ellátásban részesüljön, szükségleteit megfelelően fedezhesse és mindentől megfosztva ne maradjon. Mi sem akarunk háborús czélra kapott összegeinkkel, a melyek nem erre adattak s nem is elegendők arra, hogy előre nem látott kiadásokra fordíttassanak, akképen rendelkezni, a miért szigorú háborús rendtartást hozunk be, melynek betartásával a jövőben minden kihágás ellen a legjobb tehetségünk szerint védekezünk s a bekövetkezendő átvonulás és elszállásolás miatt hozott rendszabályokat összeállítva mind a lakós, mind a katona tudomására hozván kihirdetjük.

Először is meghagyjuk és kegyelmesen elrendeljük, hogy minden bekövetkezendő meneteléskor szükséges intézkedések, a szállás kérdése és minden hozzátartozó ügy a tartományi és katonai biztosoknak (kik régi szokás szerint egymással megbeszélik) minden alkalommal idejekorán tudtul adandók. Továbbá a menet irányát illetőleg a két fél a katonaságra és a lakosságra való tekintet nélkül kellő levelezés útján egyezzék meg; a megérkező haderőt, lovast és gyalogost pedig a császári hadbiztosi hivatal a kirendelt tartományi biztosok jelenlétében még a határon vizsgálja felől szorgalmasan és a legpontosabban. A csapatok a kirendelt hadtáp jelentése szerint élelmeztessenek, mert a beszállásolt katonának tartásdíját egyedül a hadtáp adja, neki és senki másnak. Az illetéket a sereg távozása előtt azonnal kézbesíteni és a parancsokló tisztnek kellőképen nyugtázni kell. A naponkénti ember-adag ne legyen több két font kenyérnél, egy font marhahúsnál, $^1/_2$ meszely bornál vagy egy pint sörnél; a lóadag pedig ne haladja meg a hat font zabot, hat font szénát és egy köteg szalmát. A tisztek az illető helységben a felek előtt is ismeretes rendtartás értelmében a meghatározott adaggal megelégedni tartoznak és ezen felől semmit sem követelhetnek.

Másodszor. Hogy a paraszt és katona megélhessen s a természetben adandó élelem és abrak egyik félnek se legyen terhére, a kivetett hadi zsoldból naponta minden emberre és lóra 2—2 krajczár essék; e 4 krajczárt készpénzben kell megadni és a katona zsoldjából levonni; az összeget pedig — a mint említve lett — a parancsnoknak nyugtázzák.

Harmadszor. E kötelezettség csak a főmenetelésre, mikor több

testület vagy ezred megyen, vagyis a fő-átvonulásra értendő és nem arra, mikor csak századonkint az ország egyik helyéről a másikra vonulnak. Ilyenkor a kiadást a fent kivetett tartásdíj szerint az ország fedezze, a mit kétségtelenül magára is fog vállalni, a mi és a katonák hozzájárulásának igénybevétele nélkül — a mi úgyis csak csekély összeget jelentene — (a mint mi bizalmunkat is leghűségesebb rendjeinkbe kegyelmesen helyezzük). A községek segélyezéséhez azok a körülfekvő helységek is hozzájárulhatnának, melyeket az átvonulás nem érint; de segélyüket nem szabad kierőszakolni.

Negyedszer. A lakosság felvilágosítására — a mint az örökös tartományokban szokásos — a legkegyelmesebben meghagyjuk, hogy a tábornokok, ezredesek, alezredesek és őrnagyok, noha ellátásuk altisztjeik és századaik száma szerint történik s ez idő szerint a teljes állomány szerint folyik, meneteléskor a természetben kivetett járandóságot csak az engedélyezett mennyiségben kapják, a mint ezt a magasabb rendelet és szokásos tartásdíj egyöntetűen előírják. Így a közkatona sem követelhet többet, a mint írva is van.

Ötödször. Ismeretes, hogy a tisztek rendesen több lovat tartanak, mint a hány nekik kijárna a fent említett rendtartás értelmében. Ez okból a beszállásolt katona a lótartás fejében átvett 4 krajczár összeg ellenében több lónak való eleséget ne adjon, mint a hány lovat minden tiszt szabály szerint tarthat. A mennyit a többi ló fogyaszt, azt maga a tiszt fedezze, még pedig az országban szokásos vételár szerint.

Hatodszor. A toborzást végző ezredesek, lovassági és gyalogsági századosok, a kik megállapodás szerint a felállítandó csapatok legénységét a mi és országaink anyagi hozzájárulása nélkül tartoznak a kitűzött szállásokba és gyűjtőhelyekre rendelni, egyúttal maguk is élelmezzék őket a rendes hadtáp szerint; alattvalóink tehát ingyen, vétel nélkül nem tartoznak őket ellátni. Ha ezenkívül akarnának nekik valamit juttatni, az árát a meghatározott összegből levonni semmiképen sem szabad.

Hetedszer. Jelen császári és királyi levelünk értelmében összes kirendelt tábornokainknak, ezredeseinknek, egyéb vezérlő és parancsnokló tiszteknek szigorúan meghagyjuk, hogy a nekik alárendelt katonaság között mind menetelés közben, mind a szállásokban szigorú fegyelmet tartsanak; szándékos kihágást, fegyelmezetlen viselkedést, kártevést meg ne engedjenek, de maguk se kövessenek el, hanem mindenképen állják útját és akadályozzák meg. A mennyiben a kihágás az összeseket illeti, egyeseket csupán felelőségre vonni nem kell, mivel ekkora tömegben a tettest kitudni és megnevezni lehe-

tetlen; hanem a baj orvoslását tekintet nélkül a parancsnokló ezredesre vagy tisztre, az ezrednél vagy századnál kell keresni; az okozott kárt pedig az ellátási összegből elengedhetetlenül le kell vonni. Egyébként az ezredesek vagy parancsnokló tisztek kötelesek a kihágást csapataiknál jóvátenni és az ügyet illetékes helyen mindenkor bejelenteni.

Nyolczadszor. A tábornokok, ezredesek és egyéb tisztek ügyeljenek, hogy a katonák mind menetelés közben, mind a szállásukon együtt maradjanak és ne tűrjék, hogy a kijelölt útról letérjenek, a kijelölt szállásból távozzanak és megszökjenek. Ha ennek folytán a parancsnokló tiszt egyeseket vagy többeket érvényes menetelési igazolvány nélkül találna, vagy pedig ha az úton, a vidéken, városban vagy községben rablást, fosztogatást vagy más egyéb kihágást követnének el és elfogattatnának, akkor minden országos hatóságnak, városnak és bíróságnak szabadságában áll, a mennyiben módjukban van, őket letartóztatni, ezt tisztjeiknek bejelenteni és őket kiadni. Továbbá tartoznak a történteket az országos udvari hadbíróságnak is körülményesen bejelenteni, hogy a tények értelmében kiszabhassák a megérdemelt büntetést másnak elijesztő például és azt végre is hajtsák. Effélék elkerülése végett a szállásokat úgy kell elrendezni, hogy minden helységben, a hova a legénységet tömörítik, egyúttal tisztek és altisztek is megszálljanak, kiknél a kihágás miatt panaszt emelni és összefüggő történetét előadni is lehessen. Ha a tiszt részéről nem intéztetnék el méltányosan, a tettet halasztás nélkül be kell jelenteni az országban tartózkodó főhadbiztosunknak, hogy a szükséges kártérítés idejekorán teljesítessék — a mint ennek mindenkor meglennie kellene — s nem akkor, mikor a kivetett készpénzfizetés tüstént nem teljesíthető, hogy a már messze eltávozott századok után hosszú kézzel nyúlni ne kelljen. A jövőben történő elszámolásoknál és hasonló pénzlevonásoknál ügyelni kell, hogy a törlesztés ne legyen annak a beszállásolt katonának terhe, a ki a kiadást fedezte.

Kilenczedszer. A panasztevés határideje bezárólag tizennégy nap legyen s — a mint mondva lett — a mit ez időn belül nem jelentettek be a tiszteknek vagy felsőbb parancsnokoknak, azt a jövőben se hallgassák meg. Ez okból távozás előtt a katonaság kérdezze meg az átvonulást végrehajtó biztosokat, hogy panasz történt-e? Továbbá nyugtát is kérjenek a katona által elköltött élelem és a szükségelt eleség megtérítéséről.

Tizedszer. A magasabbrangú tiszteknek és parancsnokoknak meghagyjuk a jövőben, hogy a menetelés..... és csupán harmad vagy negyed napon tartsanak pihenőt.

Tizenegyedszer. A menetelés és a kijelölt egyenes út a legjobban megfelelő menetelési rend szerint történjék s előle nem szabad kitérni egyes uradalmak megkimélése végett sem. Mert ezáltal másokat jobban zaklatnának s a katonaságot is kifárasztanák a fölösleges kerüléssel, a mi a szolgálat nem csekély rovására menne. Ez okból a gyakran említett magasabbrangú tisztek és parancsnokok a hadbiztosok iránt kellő tisztelettel tartoznak viseltetni s akaratjuk ellenére átvonulniok nem szabad sem pedig előzetes engedély és jóváhagyás nélkül a szállást tetszésük szerint rendezni és megváltoztatni; még kevésbbé szabad személyre szóló összeget, vámpénzt, menlevélért való pénzt vagy másféle előnyök fejében fizetendő összeget, adományokat és effajta bárminemű díjakat saját hasznukra kamatoztatni vagy bekövetelni. Az ebből folyó kártérítést és büntetést a legszigorúbban fogjuk végrehajtani.

Tizenkettedszer, Meneteléskor egy gyalogszázadnál három, legfeljebb négy kocsinál több nem lehet; lovasszázadnál csak két kocsi. Ha szükség van rá, előfogatot szabad használni, de tovább, mint a hogyan a tartományi hadbiztosok elrendelik, nem szabad, sem erőszakkal elvinni vagy az állatokat kifogni; efféle kihágást meg kell büntetni, a hibás század vagy ezred pedig minden kárt és kiadást jóvátenni tartozik.

Tizenharmadszor és utoljára meghagyjuk, hogy senki, akár magasabb vagy alsóbb rangú katonatiszt vagy egyszerű katona legyen, ne merészeljen templomot, kolostort, plébániát, kórházat, kastélyt, szabadalmazott területet, malmot, mészárszéket és egyéb szabadalmakkal felruházott helyeket, sem egyházi és világi személyeket, házakat beszállásolással, sarczolással vagy egyéb módon az eddigi szokás ellenére megterhelni; hanem minden ember mindazt és a mi az előzőleg kiadott fegyelmi szabályzatban és ellátási rendeletben ezekre az esetekre foglaltatik és jelen levelünkben nem változott meg, tartozik pontosan szemmel tartani és teljesíteni a büntetés és.... elkerülése végett. Kiki tehát tartózkodjék attól, hogy legkegyelmesebb parancsunkat, határozott akaratunkat és szabályainkat hűségesen meg ne tartsa, engedelmesen végre ne hajtsa vagy megsértse.

Adatott Laxenburg kastélyunkban május 4-én az 1682. esztendőben, birodalmi uralkodásunk huszonnegyedik, magyarországi uralkodásunk huszonhetedik, csehországi uralmunk huszonhatodik évében.

Lipót.

Badeni M. Hermann.

A csász. és kir. felség tulajdon parancsából.

Dorsch Keresztély. Wöber János Ádám.

Dr. Relković Néda.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Ludendorff Erich könyve a világháborúról.[1]

Ludendorff könyve nem pragmatikus feldolgozása a háború történetének. *Kútfőértékét is elsősorban szerzője személyétől nyeri.* Mert mint maga bevallja: a négy nehéz esztendő során nem jutott ideje részletes feljegyzésekre; inkább emlékezetből ír tehát. A mi azonban a mű históriai értékét illeti, azt nem becsülhetjük eléggé magasra és pedig nemcsak szerzőjének a háború folyamán végzett munkája, de rendkívül érdekes, kiforrott férfias egyénisége miatt is.

A hatalmas kötet a német hadsereg legnagyobb elméjének a világháborús életrajza. Valamennyi sorából az ő személye lép mindenek előtt elénk, az esemény, melyet épen leír csak másodsorban. *Nem mindig tárgyilagos.* Őszintén keresi az igazságot, de az igazság pillérei adva vannak számára. Adva vannak annak a nagyszerű szervezetnek az ideáljaiban és igényeiben, melyet mint az ú. n. *porosz militarizmust,* vagy szélesebb alapon, mint a háború előtti német birodalmat ismert a világ. Ezzel a történeti alkotással *Ludendorff* minden ízében egybeforrott. 1918 augusztus 8-dikán, mikor ez a bámulatos katonai szervezet felmondta a szolgálatot, épen úgy egy világ dőlt romba, mint 1815-ben *Waterloo*nál. A Kant-Hegel-féle iskola államtanának hadtörténelmi inkarnációja bukott el, a mint a nagy forradalom hadseregében sem nehéz a XVIII. század filozófiájának hadpolitikai megtestesítőjére ismernünk. Az egyik nap nem kevésbbé epochális, mint a másik. Egyik is, másik is az emberi művelődés egy-egy irányzatának a legjellegzetesebb külső velejáróját viszi sírba. Ha a gyűlölet nem homályosítaná el itéletüket, talán az ellenséges nemzetek gondolkozói tudnák a legvilágosabban megállapítani, milyen

[1] Meine Kriegserinnerungen. 1914—1918. Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Verlagsbuchhandlung. Berlin, 1919. 8° 628 l. + 10 térkép.

magas kultura volt az, mit a háborúval s még inkább az azt követő békével tönkretenniök sikerült! *Ludendorff* ennek a német ideológiának minden idegében tudatos képviselője. Hazaszeretet és királyhűség, valamint az a meggyőződés, hogy minden egyes, családjának és az államnak kell, hogy szentelje életét, még a szülői házból hozott öröksége volt. Atyja pomerániai kereskedő családból származott; *de, becsületes munkáját nem jutalmazta földi javakkal a sors.* Ő is, anyjuk is felolvadt a hat gyermekük iránti szeretetben és gondokban. Egyszerű körülmények között mindig harmonikus és boldog családi életet éltek. *A férfivé serdült fiatal tisztnek is küzdeni kellett az élettel. Szabad óráit nem fordíthatta szórakozásokra, hanem szerény lakásában, Weselben, Wilhelmshavenben vagy Kielben történelmi, hadtörténelmi és földrajzi munkákat olvasgatott. A gyermekéveiben elvetett mag erős gyökeret vert benne. Mind büszkébb lett hazájára és annak nagyjaira.* Forró csodálattal hódolt *Bismarck* erőteljes és szenvedélyes nagyságának. Esküvel fogadott hűsége, a mint megismerte azt a történeti munkát, melyet az uralkodóház, Porosz- majd Németország nagyranevelésében végzett, bensőséges odaadássá vált. *Megtanulta értékelni a hadsereg és tengerészet roppant fontosságát; látta, hogy ezek híján vált Németország újra meg újra Európa csatatereévé.* Az életet megfigyelő szeme pedig megtanította azoknak a békés teljesítményeknek a méltánylására, melyeket népe az emberiség szolgálatában elért. A háborús esztendők elfújnak arczáról minden derűt, elszokik minden érzelmi megnyilatkozástól, de mélyen megindul, mikor *Kovnóban*, hódított orosz földön felcsendül katonái ajkán a régi német ének:

Ich hab' mich ergeben mit Herz und mit Hand
Dir Land voll Lieb' und Leben, mein deutsches Vaterland.

A német haza, a germán szellem az éltető eleme és minden tettének inspirálója végső fokon. A *Bismarck* utáni időszak fejlődésének irányát aggódva nézte. A német nép roppant ugrásokkal haladt előre a fejlődés és gazdagodás útján, de közben mintha megfeledkezett volna helyzete veszedelmes voltáról és hazafias érzülete csenevészedett. Tisztjeit a béke éveiben nem győzi eleget figyelmeztetni az idők szörnyű komolyságára. Érezte, hogy ha a régóta gyülekező viharfelhőkből valamikor kipattan a zivatar, Németországnak minden katonájára szükség lesz és mindegyik katonának egész embernek kell lenni. Magát a háborút halálos komolysággal nézi. Általában is a nagy kulturnépek mérkőzését, a melyben része volt különösen. Az

elmélet terén a legjobb iskolát járta, mely katona számára kívánható. A német hadsereg néhai vezérkari főnöke *Schlieffen* gróf volt a mestere, kit a legnagyobb valaha élt katonatehetségek egyikének nevez. Ő oltotta *Ludendorff* vérébe a *Clausewitz*-féle stratégia alapelveit. Tőle tanulta meg, hogy a háború nem finomkodó kártyajátszma, nem a különböző seregek mesterkélt ide-odavonultatása. Bekerítés, csel stb. csak eszközök, miknek csak az ütközet ád értéket. A háború végeredményben az erőszak ténye, a politika folytatása más eszközökkel. *Schlieffen* írta volt *Clausewitz* művéről, hogy «Nach Form und Inhalt das Höchste was je über den Krieg gesagt wurde». *Schlieffen*nek és *Clausewitz*nek s ez utóbbi fő elméleti és gyakorlati forrásának, *Machiavelli*nek és *Bonaparte*nek szellemét látjuk megelevenülni *Ludendorff* hadviselésében. A tannenbergi legendás győzelem után *Schlieffen*re gondol hálásan, mert a nyomasztó orosz számbeli fölény ellenére a döntő időben s a kellő helyen közel hasonlóerejű csapattömegeket sikerült összevonnia.

A tannenbergi csata, mint soraiból burkoltan ugyan, de mégis érezhetően kitünik, az ő műve elsősorban, valamint a háború majd mindegyik diadala. A világ különösen eleinte csak *Hindenburg* alakját vette észre; *Ludendorff* eltünt a tábornagy dicsősége mellett. S evvel a beállítással ő nem is volt elégedetlen. Négy esztendőn keresztül dolgoztak együtt, mint egy ember, a legteljesebb harmoniában. Mély belső elégtétellel látta, hogy *Hindenburg* a német nép számára a győzelem megtestesítője lett és dicsősége ma is szilárdan él a német szívekben. Mindvégig hűségesen szolgált alatta és nagyrabecsülte őt, előkelő gondolkozását épen úgy, mint királyhűségét és felelősségérzetét. Ő viselt minden felelősséget a világ, önmaga, a hadsereg és a haza előtt. Méltó, ha övé lett a dicsőség oroszlánrésze. Stratégiai és taktikai meggyőződéseik tökéletesen egybevágtak, úgyszintén véleményük a világháború természetéről. Így magától adódott a harmonikus együttműködés. «Ich trug dem Generalfeldmarschall nach Rücksprache mit meinen Mitarbeitern kurz und knapp meine Gedanken für die Anlage und Leitung aller Operationen vor und machte ihm einen *ganz bestimmten* Vorschlag. Ich hatte die Genugtuung, dass der Generalfeldmarschall *stets* — von Tannenberg an bis zu meinem Abgang im Oktober 1918 — mit meinem Denken übereinstimmte und *meine Befehlsentwürfe billigte*». A munkának ez az egyetlen részlete, mely rávilágít a kettejük közötti munkamegosztásra, különben a cselekvő principium megjelölésére mindig a «der Generalfeldmarschall und ich» formulát használja. Német ön-

tudata mellett császárhűsége a legjellemzőbb egyéni vonása. De inkább a birodalom és a tekintély szimbolumát adorálta benne, mint az embert. Az embertől sok minden elválasztotta, természetük igen elütött egymástól. A császár lelke mélyén irtózott a háborútól, típusa volt a Bismarck utáni korszak németjének. És nem talált a szörnyű felelősség idején olyan férfiakra, mint *Bismarck* és *Roon*, kik a nemzetet végső áldozatkészségre birni képesek lettek volna. Máskor — természetesen összevetés nélkül — kiemeli *I. Vilmos* császár emberismeretét, mi szembeállítva a háborús birodalmi kormány felől táplált lesujtó véleményével, kétségtelenül arra vall, hogy legfelsőbb hadurát nem tartotta ezen legfontosabb uralkodói erény birtokosának. Inkább bizonyos atyai gyöngédséggel nézett a császárra, ki meggyőződése szerint országának a legjobbat akarta és szívből szerette katonáit. Harmadik lényeges összetevője *Ludendorff* lelki világának pedig úgy látszik vallásos érzése. *Tannanberg* után *Hindenburg*gal együtt első útja az allensteini templomba vezet; mikor pedig értesül első főszállásmesteri kinevezéséről, lehajtott fővel kéri a Mindenhatót: adjon erőt neki a reá váró emberfeletti munkához.

Hadvezéri tehetsége csak a háború folyamán vált ismeretessé. A *lüttichi harczok* a legszebb háborús emlékei. Ekkor még nemcsak elméjével, de testével is részt vehetett a küzdelemben. Tökéletesen bizonyosnak tartja, hogy Belgium régóta készült a háborúra Franczia-ország oldalán. Az útakat olyan tervszerűen rombolták szét és zárták el, a mint az csak jó előre kidolgozott munka mellett képzelhető el s a mi a legjellemzőbb, az ország délnyugati határán ilyen intézkedéseknek nyomát sem lelték. Részt vett a Lüttich elleni bátor előnyomulásban, mi a csodálatos erődrendszer gyors összeomlását eredményezte. *Tapasztalhatta, hogy milyen széles űr tátong az előre kidolgozott terv és annak kivitele között. Az emberek azt hiszik — írja egy helyt — hogy a háború valami számtani példa határozott mennyiségekkel. Pedig minden inkább, mint az. Hatalmas és lényegükben ismeretlen fizikai és szellemi erők küzdelmében a vezér akarata az egyetlen nyugvó pólus. De mindig különböző jellemű, sajátos, egyéni gondolatösszetételű elemekkel kell számolnia.* Átélt fárasztó és kedvetlenítő ide-odameneteléseket, mikor senki sem tudta, hogy tulajdonképen hogyan is áll a hadihelyzet. Érezte mily nehéz megőrizni katonái előtt a tekintélyt s a bátorság külsőségeit, de mindig ura maradt idegeinek.

És a mikor megnyílt a német sereg számára az út Franczia-ország felé, *Ludendorff* számára más sorsot jelölt ki a végzet. El

kellett válnia a diadalmasan előretörő nyugati seregtől: augusztus 22-dikén reggel parancsot kapott, hogy induljon a fenyegetett keleti harcztérre s vegye át a VIII. hadsereg vezérkarának vezetését.

Csodás győzelmek klasszikus leírása következik ezután, olyan haditetteké, melyek nagyszerűsége azon nyomban megindította a mithoszképződést. A közvélemény nem akarta elhinni, hogy a tannenbergi csata (a diadal színhelye egy nagy kiterjedésű terület Tannenbergtől keletre; nevét Ludendorff előterjesztésére kapta, hogy eltörölje a német lovagrend 1410-diki vereségének emlékét) terve ott a helyszínen fogamzott meg. Hozzáértő személyiség, a spanyol katonai attaché, Valdivia őrnagy is meg volt győződve, saját bevallása szerint arról, hogy minden lépést jó előre kiszámítottak. Pedig csak a hadi helyzet, a háborúról táplált felfogása s az épen vívott harcz természete az, mi a hadvezér borzalmasan nehéz elhatározásait megszabja. De a krizis korántsem mult el. Nyugaton megállott a német áradat, Galiciát pedig elözönlötte az orosz, szerencsére *Rennenkampff*al hamarosan sikerült leszámolni. Az első mazuri csata megszabadította Kelet-Poroszországot az ellenséges invaziótól. A közhit ezt a küzdelmet nem méltányolta annyira, mint a tannenbergit, ott 90,000 fogoly, itt csak 45,000. De nem lehetett másképp, az orosz hamarosan meghátrált, úgy hogy hátbatámadásra, mint Tannenbergnél nem kerülhetett sor. Meg kellett elégedni arcztámadással és oldalbafogó mozdulatokkal. A katonák teljesítménye minden dicséreten felül áll. A VIII. hadsereg négy nap alatt 100 km. területet tudott nyerni, pedig az orosz még akkor virágjában volt, dúsan felszerelve, mindennel ellátva, nagy számbeli fölényben és kemény fegyelem alatt. Tábornokaik kiválóan tudtak nagy tömegeket mozgatni és mesterien intézni a visszavonulást.

September 15-én indul *Ludendorff* Boroszlóba s ekkortájt veszi át Falkenhayn Moltkétól a hadműveletek vezetését. (A marnei visszavonulás megsemmisítette a gyors döntést illető minden reményt. Félni lehetett ettől fogva attól, hogy az ellenséges seregek számbeli túlsúlyuk mellé lassan a németek értékeit is megszerzik. Eljött az idő mikor Németországnak minden izmát meg kellett volna feszíteni s minden atomját a háború szolgálatába állítani.) A német hadvezetőség egy új hadsereget állított talpra *Schubert* tábornok vezetése alatt s ennek lett a szerző a vezérkari főnöke. A válás *Hindenburg*tól nehéz volt, de csak néhány napra szólt, t. i. september 17-én a tábornok is Boroszlóba érkezett törzse egy részével és vállvetve dolgoztak együtt tovább. A német «Südarmee» az osztrák-magyar had-

sereggel sűrű érintkezésben állt. *Ludendorff*nak alkalma nyilt közelebbről megismerkedni szövetségeseivel. Neu-Sandecben jelentkezik *Frigyes* főherczegnél, a kire — mint írja — mindig tisztelettel gondol, mert melegszívű, igazi katonát tanult benne megismerni. A cs. és kir. hadsereg szellemi vezetője azonban *Conrad* tábornok volt. A dicséret, mellyel a volt cs. és kir. hadsereg volt vezérkari főnökét illeti, egyenesen szembeszökő. Gondolatokban rendkívül gazdag hadvezérnek nevezi, ki csapatainak mindig új meg új impulzust tudott adni. A baj az volt, hogy a sereg nem volt olyan instrumentum, mely az ő bátor terveit minden egyes esetben végrehajtani képes lett volna.

*Ludendorff*nak az 1914. évi szeptember-október havi hadműveletekre kimondott arról az ítéletéről, hogy: «Wenn österreichisch-ungarischerseits später gesagt wurde, ihre Armee wäre zurückgegangen weil die 9. Armee zurückgenommen wurde, so ist das richtig und unrichtig. Es wird verschwiegen dass der Grund für diese Zurückname der 9. Armee lediglich indem Versagen der zu Beginn des Krieges so tapferen k. u. k. Armee zu finden ist, die die Nachwirkungen der Schlachten bei Lemberg nicht überwinden konnte» — természetesen csak a fontos részletkutatás s az események aprólékos felderítése után dönthetünk majd csak.

November 1-én a császár *Hindenburg*ot a keleti német harczvonal főparancsnokává nevezi ki. A 9. hadsereg vezetését *Mackensen* veszi át, *Hindenburg* vezérkari főnöke pedig természetesen *Ludendorff* lett. Az oroszok fenyegető előnyomulására új tervvel kellett felelnie. Belátta, hogy a *puszta védelem* keveset segít; az orosz fölényt csak új győzelmekkel lehet úgy a hogy közömbösíteni. Minden nélkülözhető erőnek északon *Thorn* környékén való egyesítése után az eredmény egy klasszikus oldaltámadás volt a nagyherczeg hadserege ellen, melynek déli szárnyát a limanovai győztes csatában az osztrák-magyar hadseregnek is sikerült kikezdeni. A beálló fellélegzést és örömet csak a szövetségesek szerbiai kudarcza rontotta meg. Hadseregünk folytonos értékcsökkenését már akkor egészen világosan megállapíthatónak véli.

Az 1914. év a döntést minden hősies küzdelem ellenére sem hozta meg. S a felelős tényezők nagy aggodalommal néztek 1915 elé. Przemysl elestének réme már újév táján kisértett. *Ludendorff* könyvéről nem lehet elég dicsérettel megemlékezni, de talán Przemysl ügye az, miből legbiztosabban kitünik, hogy szempontja egyoldalúan német. Az osztrák-magyar hadsereg szerinte tulajdonképen a háború

első két hónapjában tönkrement. Hogyan magyarázható ezután, hogy egy tönkrement hadsereg csapatrészei, sőt töredékei az egésznek, két évig tartják a délnyugati frontot egy nagyhatalom egész hadereje ellenében. Hogyan magyarázható a przemysli védelem? Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ebben a nemben ehhez foghatót az egész világháborúban hiába keresünk. A hasonlíthatatlanul modernebb orosz erősségek, hogy *Lüttich*ről és a tengeren át állandóan segített *Antwerpen*ről ne is beszéljünk, *Bethmann-Hollweg* egy későbbi hasonlatával élve, cserépfazekak módjára törtek össze a német ököl alatt. *Verdun* tartotta magát, de igazi ostromot, ostromzárat soha sem állt ki. Nyugat felől állandóan szabad volt az odavezető út, a fáradt védő sereget minduntalan pihent csapatokkal válthatták fel. Ostromlott vár hősi tipusát a világháború egyet teremtett, *Przemysl*t. A przemysli őrség hónapokon át állta a sarat, reménytelenül, az utolsó hetekben kétségkívül reménytelenül, éhezve, nyomorogva, az utolsóelőtti napon még egy hősies kirohanást intézve az ellenség ellen, a siker minden lehetősége nélkül, igazán csak a történelem számára. S ha már a helyesbítéseknél tartunk meg kell emlékeznünk az előbb érintett 1914. szerb hadjáratról is, melynek kapcsán, mint fentebb láttuk, a szerző olyan lekicsinylően nyilatkozott a cs. és kir. hadseregről. A *Potiorek*-féle támadást illetőleg bizonyos, hogy idehaza is rosszul itél a közvélemény. A támadó tudvalevőleg két hadsereg felett rendelkezett, tehát a létszámot illetőleg semmiesetre sem nagyobb erővel, mint mennyit a szerb reguláris hadsereg kitett. Bizonyára elkövetett valami súlyos hibát, mi a hódított terület sürgős kiürítését vonta maga után. De — és talán még is ez a fontosabb — egy egész esztendőre támadásra képtelenné tette a különben elismerésreméltó szívóssággal harczoló szerb hadsereget. A *Potiorek*-féle mačvai hadműveletek és az 1915. *Mackensen*-féle támadás közé eső esztendő folyamán majdnem tökéletesen, szinte békésen csendes volt a déli határ, holott az 1914. szabácsi átkelést két szerb betörés is követte a háború első hónapjaiban. Egészen tárgyilagosan meg kell tehát állapítanunk annyit, hogy Szerbiát a sokat ócsárolt *Potiorek*-féle hadműveletek tették alkalmatlanná további támadó hadjárat vezetésére. «Ehre und ewiges Gedenken der deutschen Armee des Jahres 1914.» De nem kétséges, hogy a jövő történetírója ilyen itéletet fog hozni a háború első felének osztrák-magyar hadseregéről is.

Conrad főerejével az uzsoki és duklai szorosok között támadást tervezett Przemysl felmentésére. Keletre az o. m. főseregtől egy német hadsereget állítottak harczvonalba az ú. n. «Deutsche Südarmee»-t

Linsingen tábornok vezetése alatt. S a német hadvezetőség távirati parancsa hirtelen ide. helyezte át a szerzőt ugyancsak vezérkari főnöki minőségben. *Hindenburg* részletes felterjesztésben kérte a császárt ne válassza el tőle *Ludendorff*ot, kitől a hamaros visszakerülés reményében vett s valóban csak rövid időre búcsút. Utóbbi nem is töltött *Linsingen*nel Munkácson néhány hétnél többet, január végén ismét *Posen*ben volt, már megszokott környezetében. Magyarországi tartózkodása adott némi alkalmat neki arra, hogy az itteni viszonyokat úgy a hogy megérteni próbálja, mert a háború előtt, mint meg is mondja, ismeretlenek voltak előtte Ausztria-Magyarország belső körülményei. Az ismertetés, mit a magyarokról ad, felületes és kemény: «Wir wurden in Ungarn, wie auch später bei der Befreiung Siebenbürgens von der Bevölkerung sehr warm angenommen. Als wir aber unsere Schuldigkeit getan hatten, war das Gefühl der Dankbarkeit sehr bald geschwunden. Alles mögliche geschah, was unseren Truppen das Leben unbehaglich machte. Die Magyaren sind ein kraftvolles Herrenvolk, ihnen fehlte aber das Verständnis für die gemeinsamen Interessen Österreich-Ungarns und die berechtigten Wünsche und Bedürfnisse der in Ungarn so zahlreich lebenden Nationalitäten. Ungarn war der stärkere Teil der Doppelmonarchie und missbrauchte diese Stellung zu einer unglücklichen auswärtigen Politik des Gesammtstaates gegenüber Serbien und Rumänien. Leider liessen wir dies zu.» Látszik azonnal, hogy ezek a sorok jóval később már a vesztett háború hatásának keserű visszaemlékezésében íródtak, mert míg az utóbbi mondatokat részben megérteti a Magyarországgal soha nem foglalkozott katonának politikai járatlansága, előbbieket csak úgy tekinthetjük igazságszerető ember tollából eredetteknek, ha felvesszük, hogy már a romlott Magyarország, a háború vége felé már súlyos betegségben szenvedő nemzet képe lebegett szeme előtt, mely nemzet a dicstelen befejezés után hígvelejű kuruzslók kezébe kerülve, politikai érzékével együtt, rövid időre erkölcsi értékelő képességét is elvesztette. Itt ismerkedett meg az osztrák-magyar hadsereg sok belső nehézségével is. Egy szemleútja alkalmával olyan őrszemre bukkant, kinek jelentését nemcsak ő nem értette meg, de a kiséretében levő cs. és kir. tisztek sem. (Valószínűleg a honvédség valamelyik horvát ezredéhez tartozott.) Fokozta ezeket a nyelvi bonyodalmakat a különböző nemzetiségű legénység elegyítése az egyes ezredekben, mit a cseh és román elem megbízhatatlansága tett szükségessé. «Die Massnahme hat nicht geholfen. Sie hat den inneren Wert der tapferen ungarischen und der besonders tüchtigen

deutschen Regimenter sehr wesentlich herabgesetzt». A magasabb kulturában élt, minden tekintetben jó viszonyokhoz szokott ember elcsodálkozásával nézi a nyomorúságos felvidéki falvakat. Ugyan honnan tudhatná az ilyenekben tengődő primitiv nép, hogy miért folyik a nagy harcz? Ausztria-Magyarországot végtelenül sok mulasztás súlya terheli, ezért nem tudott a küzdelemben olyan teljesítményeket felmutatni, milyeneket tőle Németország joggal elvárt. A német birodalom viszont nem volt képes másfajta szövetségesekre szert tenni, mint haldokló államszervezetekre: Ausztria-Magyarországra és Törökországra. S nem tudott ezekbe még átmenetileg sem életet önteni azáltal, hogy politikájához fűzi őket. Sőt e helyett ő alkalmazkodott az Európa beteg emberévé lett kettős monarchiáéhoz. Súlyos szavak, melyekben némi igazság mellett a virágzó és hatalmas hazájának elnyomorításán elborult hazafi érzéseinek van nagyobb része.

1915-re az antant a háború eldöntését remélte. És pedig az oroszlánrészt még mindig Oroszországnak szánta, jóllehet már Olaszország is javában készült a beavatkozásra. A nagyherczeg ú. n. «gigászi» terve értelmében az orosz támadások egyrészt kettőzött erővel folytak a kárpáti harczvonal ellen, másrészt a keletporoszországi német arczvonal lehető megtörésével a Nyugat-Poroszországba való benyomulást voltak hivatva előkészíteni. Az olasz határ védelme kedvéért folytonos csapatelvonásokkal gyöngített kárpáti osztrák-magyar védelem ügye mind komolyabb gondot kezdett okozni. *Borojević* kénytelen volt visszahúzódni a gerincz mögé, márczius 19-én *Przemysl* is elesett. A tescheni Armeeoberkommando a helyzetet nagyon sötéten itélte meg s a keleti német főparancsnokság kénytelen volt a tények nyomása alatt ezt a vélekedést mindenben osztani. A német legfőbb hadvezetőség ilyen körülmények között reászánta magát a francziaországi arczvonal lényeges meggyöngítésére, hogy az orosz veszedelemmel gyökeresen leszámoljon s erre következnek azután a háború külső eredményekben legdöntőbb sikerei. A nagyherczeg gigászi tervének északi összetevőjét keresztülhúzta a második ú. n. *téli mazuri csata*, a Kárpátokat pedig nemcsak felszabadítja, de a hatalmas ellenséget mélyen, egész Lengyelország keleti széléig veti vissza a május 2-i *gorlicei áttörés*. Mint a zsilipeken keresztültört áradat, hömpölygött előre a két szövetséges hadsereg: az olasz hadüzenet nem volt képes megakasztani a diadalmenetet. Oroszország lebirkozásában megtörtént a döntő lépés, az erélyes nagyherczeg visszalépett. A czár maga állott serege élére. Vezetés és csapatok megmutatták mit tudnak az idegsorvasztó és az elért eredményeket

gyakran elvesztéssel fenyegető küzdelemben. A nagy szám elvesztette ijesztő voltát.

Az 1915-i nyári hadjárat eredménye külsőleg az oroszok lényeges visszanyomása volt. Egyes részleteiben nagyon megközelítette a teljesen befejezett stratégiai áttörést. De ilyet tipikus példában az egész háború folyamán nem voltak képesek keresztülvinni a szövetséges hadseregek. Ilyesmi t. i. csak akkor sikerülhet igazán, ha az áttörést azonnal taktikai átkarolás követi. A bolgár hadsereg számára maradt fenntartva a szomorú érdekesség, hogy ilyen mozdulat áldozatává legyen 1918 szeptemberében. De ez is csak azért történhetett meg, mert a bolgár csapatok akkorra minden ellenálló képességüket elvesztették.

Az osztrák-magyar sereg hősies Isonzo küzdelmeiről csak néhány szóban emlékezik meg. «Der Italiener hatte mehrmals und vergeblich angegriffen. Die k. u. k. Armee schlug sich gegenüber Italien gut; das war der Erbfeind, während gegen Russland keinerlei nationale Instinkte sich regten.» Ez a magyarázat talán mégsem kielégítő egy olyan sereg magatartását illetőleg, melyet már jóval előbb lényegben tönkrejutottnak írt le. Mindezt az teszi csak érthetővé, hogy mindezeknek az eseményeknek az irányításától és kivitelétől távol állott. Annál részletesebben emlékezik meg arról az igazán komoly és lelkiismeretes kulturmunkáról, mit a német katonai igazgatás a meghódított Lengyelországban és a balti tartományokban kifejtett. Valamint azokról az intézkedésekről, melyek az arczvonal aránylagos nyugalma folytán tehetők voltak a végett, hogy a csapatok némi szellemi táplálékhoz is jussanak, t. i. színi és mozgókép előadásokhoz, továbbá könyvekhez és hirlapokhoz. «Der Geist schafft Waffen und Sieg.» A keleti egész harczvonal hónapokon át meglehetős nyugodt volt. Az év elején ugyan Szerbia tehermentesítése okából Olaszország is és az orosz is erős támadást kezdett a cs. és kir. seregek ellen, de mind a kettő sikertelen maradt, úgy, hogy a kedvező hadihelyzet mind a két szövetségesben támadó terveket érlelt meg.

Az 1916. év képe nagyjában mása az 1914-inek. Nagy támadás nyugaton, ez esetben Verdunnél és Tirolból, az olasz síkság ellen. Egyik sem vezet csak részletsikerekhez. S akár 1914-ben az akkor önmagában gyönge, most pedig a nyugatiak kedvéért alaposan meggyöngített keleti harczvonalnak az újonnan lábraállított egész orosz hadsereg tömegrohamával kell szembeszállani. Az evvel kapcsolatos küzdelmeket nevezi *Ludendorff* a keleti arczvonal krizisének. Ekkor kerül majdnem az egész Oroszország ellen harczoló szövetséges had-

erő német parancsnokság alá, hogy minden surlódás elkerülhető legyen s az egységes vezetés minden előnye biztosíttassék. *Ludendorff* munkaköre nevezetesen kiszélesedik, hogy egy hónap mulva még nagyobbnak adjon helyet. Ettől a résztől kezdve a könyv a dolog természeténél fogva a háború történetének elsőrangú kútfőjévé emelkedik.

Kétségtelen, hogy a nyugati arczvonal volt kezdettől fogva a nagy háború Achilles sarka. *Moltke* 1890-ben előre megjósolta, hogy a világháború, ha kitör, tartamában merőben beláthatatlan. Ezen a Kassandra-jóslaton kivánt segíteni az 1914-i német előretörés, mely Franczia ország gyors letiprását czélozta. Azóta a viszonyok roppantul megváltoztak. Az antant napról-napra erősödött. 750,000 főnyi friss seregével épen akkor avatkozott a harczba Románia, az orosz sikerek hatása alatt. A német hadsereg kezdetben való védekező rendszerét: a támadást, mindinkább kénytelen volt sok vér, fogoly és hadianyagba kerülő formaszerű védelmi harczmóddal cserélni fel. A gyalogság vesztett bátor lendületéből, mind többet bízott a tüzérségben és a tüzérség s a kézi gránát kedvéért elidegenült lőfegyverétől. Az emlékirat minden sorából írójuk rendkívüli felelősségérzete csillan elő, szinte megfojtja az emberfeletti munka, mégis maga akar mindent elvégezni. Személyesen gondoskodik a lőszerelosztásról, tanácskozik, tervezget, rendelkezik, ki-kimegy az arczvonalra s csak abban az esetben mond le a közvetlen intézkedésről, ha sokszorosan meggyőződést szerzett arról, hogy hozzáértő és olyan munkatársakra talált, kik a háborút ugyanavval a halálos komolysággal nézik, mint ő. A véres Sommecsatában vezetése még úgy látszik egy kicsit tapogatódzó, bizonytalan, de mind jobban belejön a rendszeres munkába, pedig új szerepköre roppant fontosságánál fogva, most már működése nem tekinthető szigorúan katonainak. Hadpolitika a szó igazi értelmében. Távolról sem elég, ha csapatai valószinű teljesítőképességéről és a várható csataeredményekről lehetően tiszta képet sikerül szereznie. Ismernie kell a kanczellár és a szövetséges kormányok minden lépését, azokhoz hozzászólani a hadvezetés szempontjából. Szemmeltartani az ellenségnek nemcsak vele szemben álló hadseregeit, de minden erőhullámzását, politikája egész irányát. Megtanulni az eligazodást a bel- sőt pártpolitika útvesztőiben. Egyszerre rendelkezni, világosan, ellenmondáshoz nem szokottan, mint katona s ugyanakkor eshetőségekre berendezetten várni, mit hoz a kiszámíthatatlan politika. Tudni és látni, hogy az erők bizonyos csoportosításával, mit a rideg katonai szempont javasol, jeles sikert lehetne elérni, de ugyanakkor megállapítani, hogy ez a csoportosítás az egész háború érdekének, a győzelem

ügyének ártana, elejteni tehát habozás nélkül. A Románia elleni hadműveletek gerinczét már ő intézte. Nem szívesen von el német erőket más állásokból. De világosan látja, hogy az áruló szövetségest lehetőleg egy csapásra össze kell zúzni, különben elvész az orosz elleni sok diadal minden eredménye, a birtokba vett lengyel területek gazdasági kihasználása, Magyarország, az összeköttetés a Balkánnal stb. Azaz a háború a múló nyugati siker ellenében, egészében elveszett. Az 1916. év sok veszedelmes lengés után összeredményben dicsőséggel végződött. Francziaországban elég nagy és súlyos véráldozattal szerzett terület ment veszendőbe. A bolgárok visszavonultak *Monastir* mögé, az *Isonzo-sereg* hátrább húzódott, a török nehezen tartotta magát, de a nyugati és keleti arczvonal megőrizte a szükséges rugalmasságot és a karácsony *Mackensen*t már *Bukarest*ben találta. A középponti hatalmak megtehették ismeretes békeajánlatukat.

Az antantnak emberanyag és hadi felszerelés szinte korlátlan mértékben állott rendelkezésére. Övék volt a tenger, az egész világ. A középponti hatalmak csak magukra támaszkodhattak. *Ludendorff*nak azok a gondolatai, melyeket az 1916. és 1917. év fordulójához fűz, igen sötétnek mutatják a helyzetet. Semmi remény a csatavonal valamelyik részletének tehermentesítésére. Az ellenség hadiipara folytonos fejlődésben, a német sehogysem tud lépést tartani vele. Kétségtelen volt, hogy a háború elhúzódása esetén az eredmény csak katasztrófa lehet. Ezért, jóllehet nagy skepsissel, a német hadvezetőség is egyetértett a mielőbbi békejavaslat gondolatával s csak azt kötötte ki, hogy várják be Románia leveretését, hogy az ellenség a lépést gyengeség jelének ne tekintse. Az antant gőgös válasza a békés megoldás reményeit meghiúsítván, más puhító eszközhöz kellett folyamodni, milyenül a tengerészeti vezérkar részéről régen felkarolt korlátlan búvárhajó harcz bevezetése kinálkozott leginkább. A hadvezetőség augusztus 30-án még a buvárhajók ellen nyilatkozott, a kanczellár is ellene volt, mert bizton számított Amerika hadüzenetére. De a reménytelen hadihelyzet nem engedte a gondolatot elaludni. Sem a közvetlen békefelhivás, sem *Wilson* elnök békeközvetítése nem hatott az ellenségre. Igy *Ludendorff* véleménye szerint csak egy kérdés lehetett feltehető. Foganatos lesz-e ez a fegyver, vagy nem? Ha igen, úgy bevezetése kötelesség a két és fél év óta vérző néppel szemben. A hadpolitikai helyzet vigasztalanságának nyomása alatt az 1917 január 9-i döntő koronatanácson végül maga *Bethmann-Hollweg* sem tudott más álláspontra helyezkedni, minthogy a határozat a várható eredménytől kell hogy függjön s ha a

katonai felelős tényezők ezt a módot szükségesnek látják, ő nincs abban a helyzetben, hogy ellentmondjon. Így rendelte el a császár február elsejére a korlátlan búvárhajóharcz felvételét.

Közben november 21-én meghalt *Ferencz József* király. *Károly* király lényébe pedig a trón elfoglalásával nyugtalanság költözött. Érezte a súlyos felelősséget és sokaknak és sokban engedett. Ausztriából kész volt fœderativ államot csinálni, Magyarországot ellenben hagyta a maga útján és még Ausztria élelemmel való jobb ellátására sem volt képes reászorítani. Jellemző rá nézve a cseh vezéreknek adott kegyelem, kik a monarchia nyilt árulói voltak. Ez a lépés a hadsereg hűséges és becsületes elemeit nagyon elkedvetlenítette. Hiszen annyi bajtársuk maradt a csatatéren a cseh átszökések folytán. A szövetségnek nem volt meggyőződéses híve; *Zita* királyné pedig, ki teljesen az osztrák klerikálisok, Németország ellenségei befolyása alatt állott, épen nem. A fiatal uralkodó mégis kitartott szövetségese mellett, jóllehet békevágyában, sógorához *Sixtus* pármai herczeghez intézett leveleiben igen messze ragadtatta magát. A külügyek intézését *Czernin* gróf vette át, egy rendkívül képzett és szeretetreméltó egyéniség, ki tehetség dolgában magasan felette állott az egész *Wilhelmstrassé*nak. Szerző meleg szimpathiákat érzett iránta, különösen miután látta, hogy Németország nélkül nem hajlandó békére és nagyon fájlalta, hogy még ő is hitelt adott a német politikusok részéről terjesztett pletykának, az ő — *Ludendorff* — diktaturájáról. *Conrad* helyébe pedig, kinek jelentékeny személyiségét sajnálattal látta távozni, *Arz* tábornok lépett, egy elődjénél kevésbbé nagy elméjű, de igen helyes érzékű katona, a német szövetség lelkes és meggyőződéses híve. Így a háborítlan összeműködés továbbra is biztosítva maradt a cs. és kir. hadvezetőséggel.

A háború megfelelő befejezésére csak úgy lehetett kilátás, ha egész Németországot érczkemény győzelmi akarat tölti el. Az államnak minden egyes polgárára nélkülözhetetlen szüksége volt. Kibúvók csak elkeseredést szültek és halálos veszedelemmel fenyegették a nemzet hangulatának egységét. Az arczvonalon még mindenki megtette a kötelességét. Az összes német törzseknek voltak jó és jobb csapatai. Württemberget és Badent emeli ki, onnan csak egészen jók kerültek ki. A porosz-bajor ellentét csak később vált valamennyire érezhetővé s akkor sem érintette a felsőbb tisztikart.

A hadvezetőség 1916 szeptembere óta igyekezett rábirni a kanczellárt az emberanyag maradék nélküli felhasználására. Mind határozottabban hangsúlyozta, hogy az államnak 15 és 60 év között szol-

gálatkötelessé kell tenni mindenkit, elvben a nőket sem véve ki, kiknek munkája nem egy férfikart szabadíthatna fel a harcztér javára. A szolgálatkötelezettség egyrészt védkötelezettségből kellett hogy álljon a hadseregben, — ez megvolt, — másrészt munkakötelezettségből otthon. Az ősi germán jogi felfogásnak felelt volna meg, ha nehéz időkben mindenki a haza szolgálatába áll. De sokkal fontosabb lett volna ennél, hogy ilyen módon az állam a kezébe vehette volna a munkabérviszonyok intézését, mert egyike volt a háború legkiáltóbb igazságtalanságainak, hogy míg a nép egyik része a csatavonalon vérzett és családját esetleg inségben tudta, addig a másik otthon teljes biztonságban élt és mind nagyobb keresetre tett szert. Így a katonák hazavágyódása, mit az életösztön amúgy is érthetővé tett, rendkívül veszedelmes, mert ideális megalapozást nyert. A harczoló és otthon békés munkát végző elemek közötti kiáltó gazdasági különbségek a hadiszolgálatot mindinkább büntetésnek tűntették fel. *Ludendorff* emelni óhajtotta a zsoldot, a munkabéreket ellenben normális szinten tartani, mi természetesen a hadivállalkozók nyereségeinek a csökkentését is maga után kellett hogy vonja. Az állam — és háborúban nem lehetett csakis az állam érdekét nézni — tőkeereje csak nyert volna ezzel. A probléma nehézsége nem volt ismeretlen előtte, tudta, hogy az árakat mindenek előtt az általános nyersanyaghiány kergeti felfelé. De hitte, hogy a birodalmi kormány segíteni tud a bajon s a hadi munkakötelezettség törvénnyé emelésében az egészséges viszonyok felé vezető út első állomását köszöntötte. A törvényjavaslat, mely deczember 2-án törvénnyé lett, sajnos, már fogalmazásában sem volt az, mit *Ludendorff* várt. Sok megalkuvásnak s nem czélirányos világos akaratnak volt a szüleménye. A kormánynak egész egyszerűen maga mellé kellett volna állítani az egész népet s önmagával együtt felelőssé tenni a háború kimeneteléért. Azonban sem a kormány, sem a Reichstag, sem pedig a nép nagyobbik fele nem volt tisztában a háború természetével. *Nem érezték, hogy a lét és nemlét kérdéséről van szó.* A hadiszolgálatról szóló törvény végeredményben csak rontott az ügyek állásán, bár eleinte katonáék is örömmel üdvözölték eltorzított formájában is. T. i. azt vélték, hogy Románia letörése mellett az antant ebből is szilárd háborús elhatározást fog kiolvasni. Azokra a katonákra, kiket ilyen minőségben vezényeltek valamelyik hadiüzembe, roppant elkedvetlenítően kellett hogy hasson, mikor látták, hogy az új törvény alapján ugyanott alkalmazott s ugyanolyan munkát végző segédszolgálatosok hasonlíthatatlanul jobb fizetést húztak, s ráadásul még a felmentetteket is

ugyanúgy fizették, mint a segédszolgálatosokat. A hadtápszolgálatban pedig még ezeknél is élesebb ellentétek tűntek szembe. A kimerítően nehéz harczokból pihentetni hátravont csapatok eltünődhettek az ott szolgálatot teljesítő békében és egészségben élő, náluk sokkal jobban ellátott segédszolgálatosok sorsán. Végtelenül beteges tünet volt, hogy a háború minden sanyarúsága az arczvonalra hárult. A hadvezetőség kénytelen volt nagyszámban bocsátani el a szakmunkásokat, hogy a hadiipar fenntartható legyen. Ennek ellenére néha a munkateljesítmények hanyatlását és sztrájkokat kellett tapasztalnia. Mi más volt ez, mint árulás az arczvonalhadsereg ellen? A munkásság egy része kellő vezetés útján hazáját, bajtársait és önmagát mérhetetlen nyomorúságba taszította; borzalmasan súlyos vád marad ez mindig ellene.

A harczoló hadsereg fegyverrel és felszereléssel való ellátására egy nagyvonalú tervezetet dolgoztak ki, az ú. n. *Hindenburg programmot*. Minden kisérlet megtörtént arra nézve, hogy a német katona ne vívja silányabb sorsban élethalálharczát, mint ellenfelei. Szerencsétlenségre a meglevő készletek fogyatékossága sok lehetőségnek szárnyát szegte. A szén- és élelmiszerkérdést a háború a középponti hatalmak legégetőbb problémájává tette. A megszabott árak rendszere felmondta a szolgálatot. A legszükségesebb szükségleti czikkek mindinkább nehezen beszerezhetőkké váltak. Állami beavatkozás nem segített; az egyes mások rovására akart magán segíteni. A lánczkereskedés és uzsora felütötte a fejét. Az antant éhségblokádja már 1916-ban kezdett szomorú gyümölcsöket hozni. Mind mélyebb szakadék ülepedett város és falu közé. A munkás még csak gondoskodott magáról; sztrájkjaival kivitte, hogy munkabére a lánczkereskedők mindenkori áraihoz idomult. Ellenben a középosztály, különösen pedig a megszabott fizetésű tisztek és hivatalnokok, nehéz napokra virradtak. Nagyobb részük a szó szoros értelmében éhezett s mégis ez a rend volt az, mely kitartott egész a végsőkig. *Ludendorff* legjobban szerette volna a kényszerárakat megszűntetni, visszaállítani — ha nem is egyszerre minden területen — a szabad kereskedelmet és a kormányzat segítségére levő termelő szövetkezetek révén lehetőleg visszatérni a régi árakhoz; sajnos, a szövetkezetek ügye még nem alakult volt ki kielégítően. A termelés csökkent, mialatt pl. Angliáé rohamosan emelkedett. Őszintén megvallja, hogy Románia kihasználása nélkül már az 1917. évet is lehetetlen lett volna kitartani, annál inkább nem, mert a szövetségesek viszonyai cseppet sem voltak kedvezőbbek.

Az éhségblokád felidézte szerencsétlen körülmények súlyát növelte a rendkívüli ügyesség, szivósság és az ellenséges hadvezetéssel tökéletes egyöntetűségben működő antantpropaganda is. Munkáját pedig nagyon előkészítette és támogatta népben és hadseregben egyaránt a független szocziáldemokrata párt, mely kezdettől fogva forradalomra tört. A helyet, hova az idegen uszítás legelőször lebocsáthassa horgonyait, a német együgyű nyiltság mutatta meg neki. Németek kezdték ki az ú. n. porosz militarizmust, nem véve észre, hogy ez nem más, mint az egyénnek ideális felolvadása az államszmében. hogy ez teremtette meg Poroszországot és vezette Németországot egy ragyogó fejlődés útjára. Egy szocziáldemokrata képviselő már 1915-ben nyiltan megvallotta, hogy a Németbirodalom tökéletes győzelme nem felelne meg a szocziáldemokratia érdekeinek. Nem akarta — úgymond *Ludendorff* — ezt a megjegyzést leírni, de az igazság kell, hogy igazság maradjon s ezek a szavak igazak. A propagandát részletesen jellemzi. Izgatott általában a tisztikar s ezen keresztül az államhatalom ellen; éket igyekezett verni Észak- és Dél-Németország közé, miközben nem kimélte a császár és a trónörökös személyét. Majd később *Ludendorff* ellen is fordult. Mindent kitapogatott, mi ellen a viszonyok alakulása folytán hangulatot lehetett csinálni s beleplántálta a köztudatba a megértés békéjének, a lefegyverzésnek és a népszövetségnek üres jelszavait. 1918-tól kezdve pedig világosan Németország forradalmosítása volt a czél. A világ szabadkőműves páholyai is ernyedetlenül dolgoztak s mind jobban sikerült a helyzetet úgy állítani be, hogy a világháború lényegben nem egyéb, mint a demokratikus felvilágosodás küzdelme a sötét autokratiával. A semleges hollandi és svájczi határokon keresztül, de még Ausztria-Magyarország felől is szóban és írásban áramlott a métely. Végül sokan már nem is tudták megkülönböztetni, mi az ellenséges propaganda sugallata s mi a német érzületé. Lassan az egész légkör megfertőződött.

Mindig újra meg újra hangsúlyozza, hogy a német politikai éretlenség nem látta be, hogy elviselhető békét csak a győzelem hozhat, különben az erőszak békéje következik. A birodalmi kormányt a néphangulat irányítása és felvilágosítása terén menthetetlen mulasztások terhelik. A legsúlyosabb baj a gazdasági eltolódások meg nem akadályozása volt. Ez egész társadalmi rétegeknek rendítette meg az erkölcsi érzületét. A lövészárokban évek óta küzdő harczosok nem tudhatták, nem üti-e el őket valaki odahaza békebeli állásuktól és keresetüktől. Visszatekintve a háborús évekre, csak mély megilletődéssel

lehet figyelni, hogy alakult át a német közérzület valami idegenné, valami nem németté; az egyéni jólét lett az élet legfőbb törvénye. A párt és osztályérdekek mellett elhomályosult az összesség, a haza érdeke. A német közéletben általában több volt a világpolgári hajlandóság, mint azt a mindenfelől céltudatos ellenségekkel környezett ország helyzete megengedte. A polgári osztály a maga szervezetlenségében és fegyelmezetlenségében mindent jobban tudni akarásával és aggodalmas tartózkodásával kiállott az események sodrából. Nem volt hazaszerető felelősségérzete. A független szocziálisták romboló munkája nem talált benne megfelelő ellensúlyra. Ezért a birodalom bukásában a polgári osztály sem ártatlan. Hogy nálunk a dolgok lényegben ugyanígy, csak a kulturális különbségeknek megfelelően még rosszabbul alakultak, szinte magától értetődő. A földműves dolgozott, különösen a nagybirtok roppant teljesítményeket mutatott fel. A földműves elemek nélkül egyenesen lehetetlen lett volna háborút viselni. De ez a foglalkozási ág már a békeidőkben annyi sokat vesztett régebbi társadalmi jelentőségéből, hogy nem vehetett magára minden terhet. Ez az egyetlen talajnem miben Magyarország úgylátszik jobban állott, mint a Németbirodalom. A háború előtt Magyarországnak volt legalább egy társadalmi rétege, mely egészében érintetlen és egészséges volt: a paraszt. A négy nehéz esztendő története világosan mutatja, hogy a háború terheinek a dandárát nálunk a föld népe viselte; a többi osztályok becsületes és tisztánlátó elemei segítettek csupán. Hogy a háborús tapasztalások mennyit és mennyiben sülyesztettek rajta, ma még beláthatatlan.

Az új viszonyokhoz idomuló háborús kiképzés nagy léptekkel haladt előre, minden perczet felhasználtak a sereg jobbá tételére. A tiszti és altiszti kar, a mennyiben még életben volt, megtette a magáét. A régi vágású német, vagy inkább mint ő mondani szereti: porosz tiszt, valóban példaadója, nevelője és tanítója volt csapatának. Nem is az elmélet és felszerelés hiánya, mint a szellem hanyatlása és az ellenségéhez viszonyítottan igen fogyatékos létszám volt aggodalomkeltő. Utóbbi bajon lett volna hivatva némileg segíteni a lengyel hadsereg felállítása. De a lengyel kérdésben a két szövetséges nagyhatalom sohasem tudott őszintén megegyezni. A lengyelek maguk pedig mindvégig kétszínűen és várakozóan viselkedtek, minden ajtót nyitva tartottak. A cs. és kir. hadsereg ú. n. lengyel légiója majdnem kizárólag lengyel anyanyelvű osztrák hadkötelesekből állott.

Hogy a Somme-csata véráldozatát elkerülje, a legfelsőbb hadvezetőség az arczvonalat egy hátrábbfekvő állásba vonta vissza Arras

és Soissons között, az ú. n. Sziegfried-állásba. Ez volt a nevezetes Alberich-Bewegung 1917 márcziusában, a német vezérkari szervezet munkájának egy művészi megnyilatkozása. Az ellenség mindenképen szerette volna az így nyert területet hódításnak tűntetni fel, de a mozdulat előnye, befejezése után olyan világos volt, hogy ez esetben az antantpropaganda munkája csütörtököt mondott. Az 1917. év első felét két világtörténeti fontosságú esemény tölti ki: *az orosz forradalom és az amerikai hadüzenet.* Az előbbi volt a meglepő, utóbbi nem. Következményeiben mindkettő lemérhetetlenül fontos. *Amerika* kezdettől fogva ellenség volt; a czár bukása mindenesetre az antant műve. *Ludendorff* szívéről a forradalom hírére mázsás súly esett le, még nem sejtette, hogy az orosz mozgalom Németország végzete is. A búvárhajók jól dolgoztak, a numerikus eredmény egyenesen felülmúlta a várakozásokat, de a döntő hatás, mit a tengerészeti vezetőség annak idején kilátásba helyezett — késett. Az orosz fronton kezdetét vette a szembenálló felek barátságosabb érintkezése, mit csak Kerenski személyének erőteljesebb előnyomulása szorított meg májustól fogva. A nyárra az orosz látszólag újra összeszedte magát, úgy hogy támadásba foghatott. Hamar megroppant, sőt fel kellett adnia az 1916-ban szerzett előnyöket. Bukovina ismét felszabadult, de a műveletek egész folyamán a cs. és kir. sereg harczi értéke ijesztően alacsonynak mutatkozott.

Ez súlyos gond volt a jövőre nézve. A homburgi tárgyalások alkalmával, melyek a két szövetséges nagyhatalom politikai és katonai vezetői között folytak, *Czernin* gróf a mielőbbi béke mellett kardoskodott. *Arz* tábornok is hangsúlyozta, hogy a monarchia legfeljebb a télig képes háborút viselni. *Czernin* lemondást javasolt Elzász-Lotaringiáról, a monarchia viszont belemenne Galicia Lengyelországgal való egyesülésébe és nem akadályozná az új állam valamilyen csatlakozását Németországhoz. A terv egészen homályosnak tűnt fel *Ludendorff* előtt; milyen lenne eme Lengyelország viszonya az országból annak idején kihasított német tartományokhoz? A katona egész makacsságával utasít el magától minden területátengedést tartalmazó gondolatot. Elzász ügye becsületkérdés a német birodalomra nézve. Ama bizonyos szent önzés sohasem bukkan fel a gondolataiban. A gyakorlati politika erkölcstelen felfogása ismeretlen előtte. Alapelve egyszerű. A német nép nagy többségében császárhű, hazaszerető és becsületes. Vezetni kell erős kézzel, mint vezetik a hadsereget s akkor győzni fog a lelki épségén rágódó élősdiek felett, mint győzött és győz a német fegyver a csatatereken. Ehhez azon-

ban, s erre mindig újra meg újra visszatér, másfajta kormányokra lett volna szükség, mint a berlini és bécsi.

Visszatekintve megállapítja, hogy jóllehet katonai szempontból kimondhatatlan könnyebbülést hozott, Németország bukása az orosz forradalommal vette a kezdetét.

Az 1917. év második fele meghozta Oroszország teljes összeomlását, vele Románia kiigtatódását a világmérkőzésből s az osztrák-magyar arczvonalat német segítséggel a Piaveig vitte előre. *Ludendorff* őszintén átérzi a hadisikerek esetleges voltát. Vezérkedésének egyik legszebb eredménye a XIV. német hadsereg sikere Olaszországban. Mégis megjegyzi, hogy ha ezalatt Flandriában az angol hadvezetőség kihasználta volna kezdetben elért eredményeit, milyen máskép hangzanék a világ ítélete az olaszországi háborúról.

1918-nak meg kellett hozni a döntést. *Ludendorff*nak most olyan erők állanak rendelkezésére a nyugati fronton, minők soha a háború folyamán. Felszerelés, előkészítés, csoportosítás kielégítő. Nem hitt olyan természetű támadásban, minő a galicziai, vagy olaszországi volt. Hatalmas, nehéz, súlypontjával az arczvonalnak majd ezen, majd azon a részén fellángoló küzdelmet várt, de hitt a győzelemben s bizakodva jelentette a császárnak, hogy a német hadsereg megfelelően elhelyezkedve és jól előkészítve fog története legnehezebb feladatának megoldásába. Nem úgy történt. Minden technikai kibontakozás ellenére ez nem az 1914. év serege volt többé. Kilépve az állóharcz egyhangúságának idegeket őrlő nyomorúságából, eleinte fényes diadalokat vesz az ellenségen. De hamarosan elfullad a lélegzete. A búvárhajók nem hozták meg a kivánt eredményt. Erős amerikai kötelékekkel kellett már szembenézniök. De nem az amerikai segítség döntötte el a harczot. *A német nép, mint a világ minden elbukott nagy nemzete, önmagát tette tönkre.* A német hadsereg fekete napja: augusztus 8-a. Az ellenség a *Somme* és a *Luce*-patak között tökéletesen meglepi az ott álló német csapatokat. A tankoknak sikerül a hadosztálytörzseket elérni, oly mély az áttörés. Egyik-másik halálra fáradt csapat hősiesen védekezik, fel-fellobban a régi német katonaszellem, de visszaözönlő tömegek a réseket kitölteni, helyökbe nyomuló bátor hadosztályokat «Streikbrecher» és «Kriegsverlängerer» kiáltásokkal fogadnak. A harczi kedv meghalt. Győzni csak akkor lehetett volna, ha népet és hadsereget minden tagjában a háború első felének heroikus odaadása hat át. Ezek már az agónia tünetei. Elvégeztetett.

Ludendorff könyvéből egy aczélkemény, rendkívül művelt, katonai

kérdésekben mindig tisztán látó, magát kerek, fegyelmezett mondatokban kifejező, de szenvedéllyel érezni és akarni tudó gondolatokban módfelett gazdag, minden ízében modern katonatermészet lép elénk. A régi szoldateszkához semmi köze. A mint — őszintén megvallhatjuk — az ú. n. porosz militarizmusnak sincsen. A legmegkapóbb bizonyíték erre nézve többször hangsúlyozott véleménye nép és hadsereg viszonyáról. Röviden mintha azt mondaná: *a hadsereg csak függvénye a népnek, háborút viselni csak közösen tudnak.* Mi ezt a katonai típust, vezető állásban, nem ismerhettük. Az osztrák-magyar monarchia egész kialakulásában a római szent birodalmi gondolatnak a leszármazottja. Sok intézményében már csak keresni lehetett ezt az alapot, a hadsereget illetőleg erre nem volt szükség. Az a különböző népelemekből csak kiegeszítődött, de a társadalom és államban mindvégig tudatosan idegen test volt. Nemzeti érzés nem kovácsolhatta egybe, ezért nem is lehetett Ausztria-Magyarország háborúja olyan, mint Németországé. *Ludendorff* előtt az ilyen sereg fogalma merőben idegen, már izzó nemzeti érzése kizárja ezt. A szembenálló seregek fejlettebb hadieszközökkel, de lényegben ugyanúgy küzdöttek egymással, mint a multban. *Nem így a népek.* Ezek most minden életerejükkel egybefonódtak a hadrakelt seregekkel. Csak az 1871-i Francziaországgal lehetne a közelmultat ebben a tekintetben összehasonlítani. «Wo die Kraft des Heeres und der Marine begann, die des Volkes aufhörte, war in dem jetzigen Kriege nicht mehr zu unterscheiden. Wehrmacht und Volk waren eins. Die Welt sah den Volkskrieg im buchstäblichen Sinne des Wortes.» Az osztrák-magyar hadsereg ehhez képest egy elévült fejlődési fokozatot képviselt.

«*Heer und Marine wurzeln im Vaterland wie die Eiche im deutschen Boden.*» A hadsereg az otthonból meríti minden erejét, megőrzi és szervezi azt, de új erők termelésére nem képes. A zsoldos hadsereg az országtól, melynek színeit hordozta a zászlain csak egy dolgot követelt — pénzt. Az általános hadkötelezettség nemzeti hadereje — *mindent.*

A polgári kormány szerinte épen olyan fontos háborus tényező, mint a hadvezetőség. Úgy érezzük, igaza van. Pedig ez a beállítás egyenesen tőle való, ilyen határozottan előtte aligha fejtette ki valaki. Igaz, hogy nem is volt módja hozzá. Stratégiai kérdésekben már *Clausewitz* legalább olyan lényeges szerepet juttatott a külügyi kormánynak, mint a hadvezérnek. Hogy az ellenséges koaliczió melyik tagjának a leveretése vonja maga után legnagyobb valószínűséggel a szövetség felbomlását, hogy melyik ellenséges tartomány megszállása

bénítja meg leginkább az ország életrendjét, a külügyi vezetőségnek a feladata megitélni. A hadvezér nem tehet okosabbat, mint ha követi az így nyert útmutatást és a kijelölt arczvonalon támad döntő erővel. De a taktika területe nála még kizárólag a katonák szférájába tartozik. *Ludendorff* tovább megy ennél. A hadvezér munkája ezen a téren is inkább formális. Okoskodása mintha a következő volna. A háború elején a vezérkar esetről-esetre kiadta rendelkezéseit. A sereg ezeket nyomasztó túlerő ellenében fölényesen végrehajtotta. 1918-ban számban és felszerelésben a háború folyamán sohasem tapasztalt kedvező helyzetbe került. S ekkor hirtelen összeroppan, kiesik a vezér kezéből, megszünik taktikai fegyver lenni. Mit jelent ez? Kétségtelenül annyit, hogy a kizárólagosan katonai természetűnek látszó taktikai eljárásokban is két összetevő érvényesül s a kettő közül csak a formai függ közvetlenül a hadvezetéstől. A másikért, a csapat szelleméért, inkább az otthon, inkább a polgári kormányzat felelős. 1918 augusztus 8-án elhalt a német hadsereg ellenállóképessége; nem történhetett másképp, a népe már előbb elhalt volt.

«Die Diplomatie stellte die deutsche Armee vor eine unendlich schwere Aufgabe.» A birodalmi kormány külpolitikai munkája nem tudott sikereket felmutatni a háború előtt és alatt. Azaz nem volt képes megadni a *Clausewitz* követelte stratégiai irányítást. A nép lelki erejének összefoglalására pedig még kevésbbé bizonyult hivatottnak; az ellenséges országokban folytatott propagandája is csütörtököt mondott. Egyetlen mentsége, hogy az ellenség leghatalmasabb fegyvere az éhségblokád nem állott rendelkezésére. A seregre nézve taktikai szempontból is mérhetetlenül fontos belső vezetést mindinkább kiadta a kezéből, kiszolgáltatta pedig azt nem az egész népnek, hanem a mi még rosszabb, olyan csoportoknak, melyek egész történeti multjuk és meghatározottságuk szerint csakis kritikára és nem építő munkára voltak alkalmasok. A birodalmi kormány örömmel fogadta annak idején *Hindenburg* és *Ludendorff* kineveztetését, de csakhamar kitünt, hogy egy-egy idegen világot képviselnek. Ők, a katonák, ismerve a háború természetét, győzni akartak. Berlin nem tanult a multból s mind erősebben hangoztatta a megértés békéjét. Így a kormánynak eleve nem sikerülhetett az, mit *Lloyd George* és *Clémenceau* meg tudtak cselekedni a nyugati demokratiákban: *a nép összekovácsolása egy kemény, az ellenséget megsemmisiteni törekvő győzelmi akaratban.* Keserű gúny lappang a szavaiban, mikor azt írja, hogy bár a háborút követő forradalmak megváltoztatnák a világ képét s éretté tennék a népeket a testvériesség békéjének a gondo-

latára. De mialatt ő első főszállásmester volt, a világot a réginek látta s a legfőbb hadvezetőség kénytelen volt ragaszkodni ahhoz az állásponthoz, melyet *Wilson* elnök 1918 novemberében, tehát már a fegyvernyugvás idején fejtett ki az amerikai flottaprogramm kapcsán, hogy t. i. Amerika részéről nem volna értelmes eljárás, ha már a jelenben alkalmazkodnék a jövő világpolitikájához. Annál inkább nem, mert ezt illetőleg még semmiféle döntés sem történt. Ma már tisztán láthat az ideáljaiban megcsalatkozott világ, de a német nép és szövetségesei a csalódást életükkel fizették meg. Ő nem volt sem reakciós, sem demokrata, csak katona. Pártokkal sohasem törődött, csak a győzelemre, a német nép jövőjére gondolt. De azok a pártok, s ezek voltak a többségek, melyek mindig a megértésen alapuló békéről szavaltak — miközben megérlelték a németség feltétlen békevágyát és táplálták az ellenség harczi kedvét — természetesen kevésbbé méltányolták a hadvezetőség igényeit, mint a jobboldali kisebbség. A birodalmi kormány — sajnos — az előbbiekkel tartott. Jól esett szerző személyében villámhárítóra találnia és kikiáltani őt diktatornak. Számára hiányzott a mód a közvetlen védekezésre s szinte a végletekig bízott a nemzet valóságérzékében. Nyilatkozatait kivetkőztették eredetijükből, egyes részleteket idézgettek, kiragadva azokat összefüggésükből. S a kormány elnézte, hogy az izgatók munkája, mely, állván ő a katonai vezetés élén, végeredményben nemzeti szerencsétlenséget jelentett, nyugodtan folyjék. Michaelis és Hertling gróf távol állottak az ilyen üzelmektől, de már akkor késő volt, a kárhozatos mag el volt vetve. Nyiltan nem mondja meg, de minden sorából kitünik, hogy a szerencsétlenségért mindenek előtt Bethmann-Hollweg politikáját okolja. Csak a jövő fogja eldönthetni igaza volt-e vagy sem.

A mai idő még nem hivatott végleges itélethozatalra. A sebek még frissen égnek, a népek még kábultak, a hősök sírhalmait csak három szomorú tavasz virágai ékesítették fel. De annyit már is látunk vagy érzünk inkább, hogy *Ludendorff* működése nem halt el a háborúval, Nagy Fridrik dicsősége után a Fichtéében is osztozik. Gondolatai segíteni fogják a nagy nemzetet új életre ébredésében, melyet nemrég ragyogó diadalokra vezetett, mert *Ludendorff* könyve nem izzóan érdekes olvasmány, nem kútfő, nem irodalmi alkotás elsősorban, hanem — s lehet-e nyomtatott betűt nagyobb dicsérettel illetni — tett.

Tóth Zoltán.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Az északnyugati végvárak megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

(1612 aug. 20.)

Thurzó György nádor megbizásából 1612 nyarán négytagú bizottság alakult, melynek hatásköre az északnyugati főbb végvárak megvizsgálására terjedt ki. E bizottság tagjai Liptay Imre barsvármegyei, Strucz Ferencz nógrádi, Gyürky Benedek zólyomi és Bakó Ferencz honti alispán voltak. Megbizásuk három ügy megvizsgálására szólt, a mint ez, bár megbízólevelük nincs meg, de az alábbi jelentésökből nyilvánvaló.

Először is számon kellett kérniök az 1609-i országgyűlés által megszavazott közmunkaváltság fejében a várak fenntartására megszavazott portánkint 1 forintnyi adózás («gratuitus labor-pénz») befolyását, hováfordítását és el kellett rendelni az abból való teljesítendő munkát.

Másodszor vizsgálatot kellett indítaniok, hogy a várak helyőrségeiben kik voltak azok, a kik a törökkel való «Szent békességet» megbontván, a maguk szakállára kezdtek hadakozást, végül meg kellet vizsgálniok a fülekvári helyőrség és lakosság közt keletkezett perpatvart. Ez utóbbira vonatkozólag külön jelentésben referáltak; ez azonban nincs meg. A hadakozásra, portyázásra részben általános jelentésökben válaszoltak, részben pedig az érsekujvári és lévai helyőrség nyilatkozatát mellékelték jelentésökhöz, mely mindkettő meg van. Jelentésök javarésze a közmunkaváltság-pénzzel való elszámolás. Szemleútjuknak pontos keltezése: Fülek, július 3., Szécsény, július 8., Balassagyarmat, július 9., Drégelypalánk, július 11., Nógrád, július 14., Vácz, július 16., Damas, július 18. Itt a nádor sürgős levelére, mely július 25-ikére minden vármegye követeit Trencsénbe rendelte, szem-

léjöket megszakították, melyet Érsekujváron augusztus 15., Szűgyön augusztus 17. folytattak és Léván augusztus 18. befejeztek, a honnan terjedelmes jelentésöket augusztus 20-ikán írják.

A közmunkaváltság-pénz számbavételének eredménye, hogy 1610 és 1611-ben

Árva	vármegye	—	118½
Liptó	«	« —	156
Turócz	«	« —	125
Zólyom	«	« —	312
Kishont	«	« —	71

portáról adózott forintjával, sőt — a mi ritka példa, — Kishont vármegye szolgabirája «látván hazája szükségét», jószántából 50 forinttal meg is toldotta az összeget. A fénti vármegyék közmunka váltságpénze Fülek várának fenntartására volt rendelve, a pénzről aprólékosságig való pontos elszámolás a jelentés legfőbb része. A természetben való közmunkáról, mely részben Füleknek, részben a többi végvárnak szállítandó sánczkarókból állott, a jelentés szintén pontosan elszámol.

AZ VEGH HAZAK INQUISITIÓJA.

Anni 1612.

Anno 1612. 3 die Julÿ.

Mentünk Fülekben palatinus urunk eő Nagysaga parancsolatjábúl az eő Nagysága instructiója mellett és az Waÿczon [1] leveő vármegyék követének végezésébül, az vegh háznak meglátogatására és az 1609. esztendőbeli országgyülésből rendeltetett gratuitus labor pénznek számvételire, mind az vármegyék perceptoritul, mind pedig az helben, a ki kezihez az pénzt szolgáltatott, az mely ez két esztendőben, úgymint 1610 és 1611 esztendőben kelletett azon helyhez az vármegyéknek, úgymint Lÿptó, Arva, Thurocz, Nograd, Kÿs Honth és Zoliom vármegyének præstalniok.

Az csatázás felül való inquisitiót is, hogy kik legyenek okai az csatázásnak, és az minémő veszekedis az vitézlő rend között és az helyben lakozó nemesség között vagyon, annak lecsillapítására. Ennek az mireánk biztatott instructiónak peragálását [2] ez szerint kezdettük el.

Elsőben megadván az egész vitézlő rendnek, lovagnak és gyalognak az palatinus urunk eő Nagysága mi felűlünk irt credentionalis

[1] Váczon. [2] Végrehajtását.

levelit [1] az patens levéllel [2] együtt, melyet megolvasván az vitézlő rend az eő Nagyságátul nekünk adatott instructiót is megbeszéltük előttük, melyre resolválák [3] magukat, Lestar János, Csira István, Szabo László, Sichi Mihály, Feier Tamás, Anustiai Tamás és Barkan Miklós által, hogy készek az eő Nagysága parancsolatjának minden articulusiban [4] engedni, kivalvan [5] az hiteléstül,[6] melyet az csatázás felül kéván eő Nagysága, mert űk seregestül azt végezték, hogy űk semmiképen meg nem esösznek, mert űk minden dologban Ujvártúl [7] függnek, azért ebben is Ujvártúl akarnak érteni.[8] Hanem elsőben is kezeje Ujváron kegyelmetek az inquisitiót, valamint azok viselik magokat, űk is ahoz tartják magokat.

Ez idő közben, míg egyéb dolgainkat végeztük, ismeg üzentünk, hogy jobban gondolkodjanak az dolog felül, és az palatinus urunk eő Nagysága haragját magukra ne vegyék, hanem inkább ne tartsanak ellent az inquisitió dolgaiban, erre űkegyelmek semmi választot nem tévén, ismeg másod nap üzentünk, de az sereg ugyanazont üzente, az mint azelőtt, hogy űk Ujvártól függnek.

Az kapitányok, Bossniak Tamás urunk, és az vicekapitány, Horvat Mihály uram, így resolválták magukat, hogy űk ellent nem tartanak az inquisitió dolgában, ha az sereg akarja. De űk az sereget reá nem erültethetik, mert az mostani sok rossz hirekhez képest, ki tudja, mint ő magukon, mint penig mi rajtunk mi eshetnék.

Ehez képest hivattuk az szabad legényeket,[9] az ott való vásárbiróval, de kettűnél, vagy háromnál többet sem találtattunk fel benne, azt mondta az vásárbiró, hogy kiki lovával, ki penig dolgán kinn vagyon, az kiket penig feltaláltattunk, egyiket Thuri Mártonnak és Bagiossÿ Györgynek híjják, kiket kínszerítettünk az hitezísre, azt mondták, hogy űk is megeskeösznek, ha az sereg megeskeöszik, de ha az sereg meg nem eskeöszik, ük sem eskeösznek, mely dolgokrul mink az füleki nemes urak, Dosa Tamás, Rüti Urbán, Herenchenÿ István, . . .[10] Farkas, Doroghffÿ János, Basthi Imre előtt protestáltunk, hogy mi az eő Nagysága instructiója szerint eljártunk volna, de az egész sereg nem akarta engedni az inquisitiót.

Ez sok disputatió közben jártuk meg az füleki várat és az külső

[1] Megbízó hitlevelét.
[2] Nyilt levéllel.
[3] Elhatározták.
[4] Pontjában.
[5] Kivévén.
[6] Eskütől.
[7] Érsekujvártól.
[8] Egyértelemben határozni.
[9] Hajdukat.
[10] Olvashatatlan elönév.

várast is, melyben elég sok pusztulást találtunk, jelesben az felső várban való házakban és az kerités körül való folyosókban, az álgyúknak való hidakban is, és egyéb töltésekben, kiket egynéhány ezer forinttal kellessék víghez vinni, ha volna, de mi palatinus urunk eő Nagysága instructiójához tartván magunkat, az mennyire itéltük, hogy ez esztendőbeli pénzzel felérjék az épületet. hagytuk,[1] hogy az várnak egy megromlott bástyáját, ki az város felül vagyon, annak az fundamentomját[2] megépítsék, mert az régiség miatt annyira megbomlott az fundamentomja, az földszint félő, hogy mindenestől el ne omoljon, és így ennek utánna nagy költséggel, fáradtsággal ne kelessík megépíteni, annak Isten után[3] megsegétvén, ugyan azon bástyát kivül belül megvakoltassák és megfedessék.

Hol penig ettül valami[4] megmaradna ez gratuitus laborbul azt rendeltük, hogy az minémű kűfalt kezdtek volt rakni azon bástya végében, azt vitessék fel vele.[5] Látván penig ez előtt való esztendőben az gratuitus labor pénzt mód nélkül egynehány kézen forgani, az számadásnak róla mód nélkül lenni, az épületnek gondviselésére rendeltük az ott való vicekapitant Horuat Mihály uramat, hogy az vármegyékből az eő Kegyelme kezihez szolgáltassák az gratuitus labor pénzt, mely pénzzel eő kegyelme épétesse az helyet, ű kegyelme ez pénzrül, mit hova költ az épületben, jüvendőben tartozzék számot adni, azt az terhet penig vicekapitány uram nem akarván magára venni fizetés nélkül, találjuk azt rajta, hogy ha ahoz rendelt ember nem lészen, ennél is több tékozlás esik és fogyatkozás, az helynek épületire rendelt pénzbül. Azért ez okbul rendeltünk eő Kegyelmének ötven forint fizetést, hogy eő Kegyelme mindenekre jó gondot viseljen, és jövendőben mindenekről számot is adjon. Az mi peniglenten Füleknek az belső városát illeti, azt az megnevezett két esztendőben, ugymint 1610. és 1611. esztendőben Nógrád vármegye építette mindenestől, és laboribus præstalta,[6] kirül számot is vettünk Vÿlakÿ Mihály uramtól, az ott való porkolábtul. Mivel hogy az vármegye ő reá bizta volt.

Minthogy penig az palánk igen megromlott deputaltuk ismeg egészben Nógrád vármegyét hozzája, hogy mindenütt az belső várost, az mint meg is mutogattuk az ott való vicekapitánynak, hol mit kellessék épéteni, ebben az esztendőben foldozásképen, azt mindenestül tartozzék azon vármegye építeni.

[1] Meghagytuk.
[2] Alapját.
[3] Isten segítségével.
[4] Pénz.
[5] Építsék fel a költséggel.
[6] Munkával ellátta.

Az mi peniglenten illeti az gratuitus labor pénzrül való számtételt, minthogy legelsőben az introitust [1] kelletett megszámlálnunk, vettünk az vármegyéktül számot. Mivel hogy ez három vármegye Árva, Thurócz, Lÿpthó küldötte volt az számadásra az nemes és vitézlő Pongracz Péter uramat, vettünk illien számot tüle.

Árva vármegyínek 1610 esztendőben volt porta számja... 118½. Mely porta számtul mindenik egy egy portátul szedtenek volt per denarios 72, de mivel hogy minden portátul egy egy forintot kellett volna szedniek, szedjék ki ő Kegyelmék az 28 pénzet is, ez egy egy forintot tészen minden portára az esztendőre summaliter — fl. 118. den. 50.

Anno 1611 ugyanazon vármegyében számláltatott porta 118½, melyrül akkor is egy egy forintot kelletett volna szedni, teszen — fl. 118. den. 50.

In summa az két esztendőre való gratuitus labor pénz azon vármegyébül teszen — fl. 237.

Ebbül az pénzbül 1610 esztendőben 22. Junii Pongracz Peter junior [2] által adott Bosniak Thamas uramnak, az főkapitánynak. Fl. 50.

Item 1611 esztendőben 2 die Julii ugyan ő nagyságának Bosniak Thamas uramnak Meskó Mátyás — fl. 53.

Summa administrationis.[3] Fl. 103.

Restant apud comitatum [4] in summa — fl. 134.

Liptó vármegyének 1610 esztendőben volt portája 156, mely porta számtul egy egy forintot szedvén, teszen — fl. 156.

Anno 1611 hasonlóképen tett a portaszám 156, az felvetés is minden portátul egy egy forintjával teszen — fl. 156.

Summaliter mind az két esztendőre tett — fl. 312.

Melybül adott Bosniak Tamás uramnak az ifjabbik Pongrácz Péter két ízben — fl. 184.

Ugyan Bosniak Tamás uram hagyásábul adott Kubinyi asszonyomnak az vármegye fl. 40, melyről az vármegye testimonialisát [5] hozta volt elő Pongrácz uram.

Summaliter az mit beadtak az hely épületire teszen — fl. 224.

Item Kolachnoÿ János uram, az viceispán vett maga fizetésire ebbül a pénzbül — fl. 12.

Az szolgabirák vettenek fizetésekre ezen pénzbül — fl. 16.

[1] Bevételt.

[2] Ifjabb.

[3] A beszolgáltatott pénz összege.

[4] Hátralékban van a vármegyénél.

[5] Bizonyságlevelét.

Azon vármegye nótáriusa vett fel — fl. 2.

Summa szerint vettek fel az tisztviselők — fl. 30.

Anno 1611 esztendőben hasonlóképen viceispán uram szolgabirójával és nótáriusával egyetemben vett fel ismeg fl. 30.

Mely tisztviselőknek fizetésükre az gratuitus labor pénzbeül ez két esztendőre ment fel fl. 60.

Az kiktül az pénzt Fülekbe alászolgáltatták, anno 1610 az ifjabbik Pongrácz Péter vett ki szolgálatjára fl. 10.

Az kik késértettik gyalognak adott fl. 4.

Anno 1611 esztendőben Pongrácz Péter uramnak az pénznek beszolgáltatásáért fizettenek fl. 10.

Az késértőknek hasonlóképen fl. 4.

Mely pénznek hordozására ment fl. 28.

Summa szerént az két esztendőbeli gratuitus labor pénzbül az egy vármegyítűl, úgy mint Liptótúl az viceispánra, szolgabirákra, nótáriusra és az pénz hordozókra — fl. 88.

Deliberatum: [1] mely pénzt az ország nem az tisztviselőknek rendűlt, hanem az helynek épületére, de itt ő kegyelmek nem sok hijja hogy az harmad részét magoknak fordították, nem az helynek épületire. Mi penig az ország végezése mellül el nem mervén menni, nem acceptáljuk,[2] hanem integre tartozik ő kegyelmek azt a 88 forintot is megadni Fülek várához.

Restant itaque apud comitatum Lyptoviensem solvendi pro utroque anno fl. 88.[3]

Thurócz vármegyében 1610 esztendőben volt porta 125. Mely porta számtul egy egy forintot szedvén teszen fl. 125.

Anno 1611 esztendőben is volt az porta szám azon vármegyében 125. Mely portaszámtól akkor is egy egy forintot szedvén, tett fl. 125.

Summa szerent az két esztendőre való az gratuitus labor pénz tett ettűl a vármegyítűl fl. 250.

Mely summa pénzbül 1610 esztendőben, Giürki Benedek uram által adtanak az vicekapitánynak Horuat Mihály uramnak fl. 110.

Másodszor 1611. esztendőben ugyan Giürki Benedek uram által adtanak vicekapitány uramnak, Horuath Mihálynak fl. 125.

Mely pénz, a ki beszolgáltatott az elmult két esztendőre ez vármegyítűl teszen summa eszerint fl. 235.

[1] Elhatároztatott.

[2] Fogadjuk el.

[3] Tehát hátralékban van Liptó vármegyénél mindkét esztendőre fizetendő 88 frt.

Restál az vármegyénél mind az két esztendőre fl. 15.

Zólyom vármegyíben volt 1610 esztendőben porta szám 312, mely porta számtul egy egy forintot szedvén minden portátul teszen fl. 312.

Anno 1611 ezen vármegyíben akkor is volt porta szám 312. Egy egy forintot kiszedvén akkor is minden portátul, tett fl. 312.

Summa szerint ez két esztendőben Zólyom vármegyítűl kelletett szedni fl. 624.

Mely summa pénzbül 1610 esztendőben adott Radvanszky Ferencz uram Füleki vicekapitánynak Horvat Mihály uramnak fl. 200.

Item 1611 adott Giürki Benedek uram ugyanazon vicekapitánynak fl. 200.

Summaliter adott be Zólyom vármegye ez két esztendőbeli gratuitus labor pénzbűl 400. fl.

Restál vármegyénél fl. 200.

Kis Hont vármegyében volt 1610 esztendőben 71 porta szám, mely porta számtúl egy egy forintjával kellett szedni fl. 71.

Anno 1611 esztendőben is 71 porta lévén kelletett fl. 71.

De minthogy az vármegye szolgabírája 31 forinttal adott jó akaratjával többet, hogy sem mint akivel tartozott volna, látván hazája szükségét, az vármegye azt is oda hagyta.

Ezen kivül is penig az harmadik, úgymint 1609 esztendőtől is adatott volt egy szolgabíróval, ugymint Palásthi Miklóssal az vármegye vicekapitány keziben fl. 50, melyrül még azelűtt számot nem adtak volt.

Ezeket egybe computálván,[1] lenne Kis Hont vármegyétűl fl. 223.

Beszolgáltatott fl. 186.

Restál még Kis Hont vármegyinél fl. 37.

Summa szerint az öt vármegyítűl kelletett bejönni ez két esztendőben cum omnibus accidentiis[2] Fülek várához. Fl. 1646.

Mely summa pénzbül szolgáltattanak az hely szükségére fl. 1158.

Restál még az vármegyéknél az kit præstálniok[3] kell ez elmult két esztendőre fl. 488.

Az vármegyíktűl való számvítelt elvégezvén kezdettünk azoktul való számvítelhez, az kiknek az gratuitus labor pénz kezekben szolgáltatott, úgymint Horvatt Mihálytul, az Füleki vicekapitánytúl és Thassi Jánostúl, az várbeli porkolábtúl.

[1] Számolván.

[2] Minden tartozékaival együtt.

[3] Beszolgáltatni.

És adtunk elsőben ilyen extractust[1] Horvat Mihálynak, az ott való vicekapitánynak.

Zólyom vármegye 1611 esztendőben adott neki fl. 200.

Túrócz vármegye — fl. 125.

Thassi János mészégetni fl. 25.

Ugyan Thassi János mészbehordani fl. 22.

Item ugyan Thassi János sindely és lécz szögre fl. 10.

Ennek az két esztendőnek előtte, kirül még számot nem adott, adott kezihez Palásthi Miklós az Kis Hont vármegyei pénzbül fl. 50.

Summa perceptionis facit[2] fl. 432.

EROGATIO.[3]

Irja hogy Rosa Lehotán égetett egy kemencze meszet, melynek az kővágástul fizetett fl. 8.

Noha igen sok, az mennyit adott, de hogy erős kőnek mondják, mindazonáltal acceptáltatik.[4]

Item, hogy ahoz az mész kemenczéhez fát hordatott, fizetett annak is — fl. 8.

De, azmint mondják, csak öt forinttal is elég fát hordhatott volna, azért az öt forint acceptáltatik, az három forintját tartozik megtéríteni.

Item irja, hogy az mészt ígetőnek fizetett fl. 7.

Noha az is igen sok, mindazonáltal bevesszük.

Item irja, hogy tizenkettőd magával harmad napig volt az kő ígetűknél és kőtött fl. 2.

Nem kellett volna, mert annélkül is megígettik volna azt, ideo non acceptantur.[5]

Item irja, hogy az Nyitraiakkal és Helkiakkal hozatott 25 szekér meszet, melynek minden szekeritül egy egy forintot.

Mivel hogy ilyen messzirül hordották, acceptáltatik.

Item irja, hogy sindel és lécz szög vítelire adott fl. 10.

Mivel hogy az helynek elég szükséges volt az fódozás, mint az szeg, acceptáltatik.

Item irja azt is, hogy Span mezeirűl[6] lécz és sindel szögöt hozatott, az rákosi[7] biróval, — fl. 4.

[1] Kivonatot.
[2] A bevétel összege tesz.
[3] Kiadás.
[4] Elfogadtatik.
[5] Tehát nem fogadtatnak el.
[6] Ispánmező, Gömör vármegyében.
[7] Rákos, ugyanott.

Constat,[1] hogy meghozatta, ideo acceptantur.

Item irja, hogy 7 maji, kapitány uram parancsolatjábul Árva, Túrócz, Liptó vármegyíbe küldötte Szabó Lászlót gratuitus labor pénzért, adott fl. 8.

De mivelhogy az ország azt nem az ide s tova való küldözísre rendölte, hanem az végháznak szükségére, fizessen meg az a három vármegye, akik után kellett küldözni. Ideo non acceptantur. Mert tudják az ország rendelését, és küldték volna be idejekoron.

Item irja azt is, hogy Kőmives Gergelynek fizetett három kemencze mész égetéstül fl. 22. Acc.

Item irja, hogy Zólyomi Pált Beszterczére küldötte kőmiveseket keresni, adott kűtségére fl. 1. Acc.

Item az kővágóknak, Giurik Raphaelnak, és Karcha Maczkónak, hogy több kővágókat keressenek, adott fl. 3. Acc.

Item Beszterczírül hozatott aczílt, az kővágó szerszámhoz. — Fl. 1. den. 25. Acc.

Hogy az kővágóknak minden szerszámukat alá hozták, fizetett az szekeresnek den. 60. Acc.

Item Rosa Lehotárúl hozatott kilencz szekér meszet, minden szekértül fizetett egy egy forintot, teszen fl. 9. Acc.

Item azon Rosa Lehotaiak, hogy az követ az mész kemenczíhez hordták, — fizetett fl. 2. Acc.

Item irja, hogy kő falt rakni való követ vágatott százhatvannyolcz ölet, minden ölitül adott ötven pénzt, ki teszen mind az százhatvannyolcz öl kőírt fl. 84.

Mely kőnek még nagy része a kő bányánál volna, és némely részével az várbeli tornyot rakták, és az kapu közit is bótozták.

Ehez képest az hites kőmiveseket, az kiket palatinus uram ő nagysága parancsolatjára Besztercze városa küldött volt, megesküdtetvén, őket kiküldöttük az kőbányához, meglátni az követ, mennyi volna meg az vágott kőbe, és megjövén, ugy referálták, hogy még abba az kőbe, akinek immár vágástúl megfizettek, vagyon készen száznegyvennégy öl kő, és ehez képest acceptáltuk az fl. 84. Ilyen ok alatt, hogy az a két kő, akiért immár fizetni nem köll, jövendő szükségire megtartassék az helynek, és el ne tíkozlódjék.

Item irja, hogy az Sidieknek[2] az mésznek való kő hordásáért, hogy az mész kemenczéhez hordották, 97. szekértül, minden szekértül per den. 10. adván, fizetett volna fl. 9. den. 70. Acc.

[1] Bebizonyosodik. [2] Zsid. (?)

Item irja, hogy mész égetni való fát hordatott volna Püspökiekkel [1] és Sidiekkel, százkilenczvennyolcz szekérrel, minden szekeritül adott volna per den. 16. summaliter fizetett volna fl. 31. den. 68.

De mivelhogy ő maga irja, hogy az helytül eloccupáltatott [2] jószágbeliekkel, az kik azelőtt Fülek várához szolgáltanak, azokkal erővel hordattatott az egyik mész kemenczéhez, azért lehetetlen dolog, hogy az másik kemenczéhez annyi fa köllött volna, hanem hűségesen megérte hatvanöt szökér fával, akinek az ára tett fl. 12.

És így megmaradt superfluitumba [3] százhuszonhárom szekér fa, kiknek az ára teszen fl. 129. den. 68. Kit tartozik restituálni [4] Mihály uram.

Item irja, hogy az vármegyítűl vett volna órához való kötelet, fl. 1. Nem kötél vásárolni rendelte azt az ország, ideo non acceptantur.

Item irja, hogy tavalyi esztendőben, mikor amaz nagy szélvész támadott vala, az várnak egynehány helyin sindelyit, léczét, és deszkáit megszaggatta volna, és arra hozatott volna fl. 3. léczet és sindelszögöt Rimaszombatbul. Tudjuk, hogy sok helyeken elíg kárt tett, ideo acceptantur.

Item irja, hogy kőfalt rakni való követ hordatott az földvárba 68 ölet, minden ölitül adott per den. 33. Summaliter adott volna fl. 22. den. 66. Acc.

Item irja azt is, hogy Kőmíves Tamás mész kőnek való bányát keresett és megtalálta, Bosniak uram adatott fl. 5. Acc.

Item irja, hogy Szél Jánosnak az felvonó kapunak tengelyitűl adott den. 50. Nóha másunnét kelleték az kapuért fizetni, mindazonáltal acceptantur.

Item irja, hogy az kovácsnak azon kapu tengelyinek megvasalásáért adott den. 50.

Item irja, hogy vasat vett hozzá fl. 1. den. 50.

Item irja, hogy szenet vett a kovácsoknak den. 22.

Minthogy az kovácsnak fizetett, aki vasazta, szénnek is kelletett lenni, ideo non acceptantur.

Item irja, hogy a pintérnek adott az hordótúl, akiben mész keverni való vizet hordottak, den. 25. Acc.

[1] Gömör vármegyében.

[2] Elfoglalt. (Török hódoltság közé került.)

[3] Fölöslegbe.

[4] Visszatéríteni.

Item más hordótúl és csöbröktül, kikben vizet hordtak, abroncsolásuktul den. 32.

Item irja, hogy utolszor mésznek való küvet vágatott. Fl. 8.

Item irja, hogy Thuróczi Mártonnal fűrészről hozatott kapunak való deszkákat, den. 60. Acc.

Item irja, hogy Thopsi Pállal hozatott Rimaszombatbúl ujabban lécz és sindelyszögöt. Fl. 2. den. 50.

Mert többet sem találtak annál, acc.

Item az itt való kalmártúl az vásárbiróval lécz szöget vétetett, tizenkét százat, per den. 16 százát, — fl. 1. den. 16. Acc.

Item irja, hogy az oda való sereg deákjátul, Srÿter Jánostul, vett sindelt azkapu felire fl. 3. Mert annélkül sem lehetet a kapu, acc.

Item az kővágó mesternek maradtam volt adósa, az kőfal rakni való kőért, minthogy pénzem legelsőbe fogyott volt, azért ebbül az pénzbül kellett megadnom fl. 8. Noha nem constál,[1] mennyi öl követ rakott föl az toronyra, és az kapu fölött való bótra,[2] de mégis, az mint az hites kőmivesek itélik, hogy sok kő ment reá, az ő lölkök esméretihez szabván magunkat, acc.

Item irja, hogy állást[3] csinálni való köteleket, hatot, huszonhat szálast vett, ki teszen den. 52. Annélkül sem lehetett, acc.

Item irja azt is, hogy legutolszor meszet égetett, hordatott, az Sidiekkel, 9 szekér követ, adott minden szekértül per den. 16. Mitül tett mindenestül fl. 9. den. 30. Acc.

Item irja, hogy az mész kőnek berakásátul és megégetésétül az kőmivesnek fizetett fl. 7.

Ezenkivül öt font húst, per den. 3. Teszen den. 15.

Item ugyanazon kőmívesnek egy kila búzát den. 33.

Noha elég soknak tetszik, de minthogy az munkás itt igen szűk és hogy ne idegenítsék az munkásokat, ideo acc.

Item irja, hogy az bóttul és az kapu felett való háztul[4] adott kőmivesnek fl. 100. Melyet recognoscálnak[5] egynehány az ott való uraim, ideo acc.

És így költött el, az kinek adhatta gratuitus labor pénzbül, summaliter flor. 375. den. 60.

Restál még nála, akire számot nem adhatott, és az kit difficultáltunk[6] neki, avval egyetemben fl. 57. Melyet tartozik megadni.

[1] Bizonyos.
[2] Bolthajtásra.
[3] Állványt.
[4] Szobátul.
[5] Elismerünk.
[6] Kifogásoltunk.

Ezt elvégezvén, adtunk Thassi János uramnak, az Füleki porkolábnak extractust, aki 1611 esztendőben percipiálta az Fülek várához rendeltetett gratuitus labor pénzt.

Thúrócz vármegye adott kezihez	fl.	110.
Arva « « «	fl.	50.
Liptó « « «	fl.	110.
Zólyom « « «	fl.	200.
Kis Hont « « «	fl.	130.
Másodszor Árva vm. « «	fl.	53.
Ujabban Liptó « «	fl.	73.
Summaliter amennyi pénzt ő kezihez vett, az gratuitus labor pénzbül, teszen mindenestül	fl.	726.

Ebbül az megirt summa pénzbül irja, hogy adott kőmivesnek, Tamás mesternek, hogy az tornyot megrakta

Egyszer	fl.	20.
Másszor	fl.	50.
3-szor	fl.	16.
4-szer	fl.	24.
5-ször	fl.	25.
6-szor	fl.	15.
7-szer	fl.	10.
8-szor	fl.	35.
9-szer	fl.	40.
10-szer	fl.	25.
Summaliter teszen	fl.	260.

Minthogy nyilván vagyon, hogy annyiban szegődött meg az kőmivessel, acc.

Item irja, hogy ezen kőmivesnek fizetett az vár oldalán való lűréseknek ódalát hogy befódozta és adott két izben neki fl. 45.

Látni való dolog, hogy fódoztatott rajta, noha nem constál előttünk, hogy szintén annyit fizetett volna, mindazonáltal, minthogy ő fölségének hites porkolábja, elhivén beszédét, bevettük ő kegyelmétől.

Irja azt is ő kegyelme, hogy az kővágónak, Hevér Györgynek tizenkét izben fizetett volna fl. 74. Megtetszik, hogy elég sok kő kelletett arra a toronyra, ideo acc.

Item irja, hogy az vár alatt való gyalog útnak csinálására, az melyen az követ és meszet felhordták, adott fl. 18.

Ismeg azt irja, mely kőfalt felvittek az torony mellett, melylyel megerősítették, annak az kősziklábul kivágott fondamentom [1] vágásátul adott fl. 3.

Item irja, hogy adott vicekapitány uramnak, hogy meszet égettessen, fl. 25.

Azt is irja, hogy adott mész behozásra fl. 22. Acc.

Item irja, hogy egy mészkő vágó embernek adott fl. 1. Acc.

Item irja, hogy főkömives Tamás mesternek adott mész égetístűl fl. 6.

Irja azt is, hogy prófont Tamásnak [2] mész behozására adott fl. 10. Acc.

Item irja, hogy Zoliomi Pál kezében az mely meszet Gácson kölcsön kértünk volt, az tiszttartótul, annak behozásáért adott fl. 2. Acc.

Item irja azt is, hogy ugyanazon tizedesnek [3] vicekapitány uram hagyásából [4] italpénzt adott den. 20. Acc.

Irja azt is, hogy Thott Mátyásnak, tizedesnek, mész behozásáért adott fl. 3. Acc.

Irja azt is, hogy Ratkon csináltatott szarufába való szögöt fl. 1. Acc.

Item irja, hogy vas csapot csináltatott, csigára valót, fizetett tőle den. 50. Acc.

Item irja, hogy ujobban szarufához való szögöt vett százat fl. 6. Acc.

Item irja, hogy ugyanazon napon hozatott másféle szarufába valo szögöt, kiért adott fl. 6. Acc.

Item irja azt is, hogy singvasat hozatott ide az munkához százat, adott érte fl. 6. Acc.

Item irja, hogy vett sindel szögöt, 1000, den. 60. Acc.

Item irja, hogy lécz szögöt vett, 400, adott érte den. 65. Acc.

Item irja, hogy a vicekapitánynak sindel és lécz szögre adott fl. 10. — Mivel hogy vicekapitány uram is igaznak mondja. ideo acceptantur.

Item adott az torony gombjáért fl. 5. Acc.

Item, hogy az mester felcsinálta az gombot, adott den. 50. Acc.

Item irja, hogy csöbör abroncsozástul adott den. 16. Acc.

Item irja, hogy lécz szögre adott den. 10. Acc.

Item az kapun való lakatért adott den. 10. Acc.

[1] Alap.

[2] Megfelel a mai élelmezési tisztnek.

[3] Ez a kikezdés az utánna valóval tollhibából helyet cserélt.

[4] Meghagyásából.

Item irja, hogy Szabó Lőrincznek, hogy az mész hordókkal volt, adott neki den. 16. Acc.

Deszka vételre Chifar Istvánnak adott fl. 7. Acc.

Brisoi Bertók Simontul száz deszkát fl. 5. Acc.

Item irja, hogy az csatornát megcsináltatta, fizetett fl. 4. Acc.

Item irja, hogy az óra csinálónak adott fl. 1. den. 42.

Non acceptatur, mert nem arra rendelte az ország.

Item irja azt is, hogy az kik az messzi való vármegyíken az gratuitus labor pénzért jártanak, költségökre adott fl. 8. — Non acceptatur, mert az ország nem az követekre rendölte, tartoznak azok az vármegyék megtéríteni ő kegyelmének, az kik után a követeket küldötték.

Irja azt is, hogy az mész keveríshez való hordóktúl, akikbe vizet hordtak adott den. 90. Acc.

Item irja, hogy Szabó Andrásnak, hogy kőmüvesekért küldötte Beszterczére,[1] adott den. 25. Acc.

Item az fövényhordó ládáért adott den. 25. Acc.

Item az kút előtt hordó áll, az kiben munkához való vizet merik, attul adott den. 9. Acc.

Item irja, hogy vett hosszú szál hárs kötelet, négyet, den. 10. Acc.

Ismég hárs kötelet hat szálat, den. 16. Acc.

Ismég hárs kötelet, nyolcz szálat, den. 22. Acc.

Azután ismég hárs kötelet, 25 szálat, den. 65. Acc.

Azután ismég hárs, hat szálat, den 14. Acc.

Azután irja, két ízben hogy vett huszonkilencz hárs kötelet, den. 68. Acc.

Az mészhez vettem sejtárt négyet, den. 40. Acc.

Item afféle aprólék abroncsozástul adott den. 16. Acc.

Item irja, hogy viznek való kádért fl. 1. Acc.

Item irja, hogy a kapu fölibe vett ötszázhatvan sindelt. Fl. 1. den. 75. Acc.

Item irja, hogy ezer sindel szöget vett, den. 65.

Item irja, hogy legelőször adott az kővágónak, den. 25. Acc.

Item azt is irja, hogy Kremer Mártonnak, ugyanezen kövágónak adott fl. 2. den. 75. Acc.

Item irja, hogy háromezer sindelért adott fl. 9. den. 75. Acc.

Item irja, hogy sindelnek lehozásáért adott fl. 1. den. 25. Acc.

[1] Beszterczebányára.

Azt is irja, hogy Kremer Mártonnak, az kővágónak adott fl. 1. Acc.

Item irja, hogy adott ezen kővágónak fl. 5. Acc.

Item azt is irja, hogy ugyanazon kővágónak adott fl. 3. Acc.

Item irja, hogy ezen kővágónak adott fl. 3. Acc.

Item azt is irja, hogy kővágó Benedeknek adott fl. 4. Acc.

Item irja, hogy ugyan neki adott fl. 5. Acc.

Azt is irja, hogy ugyan ennek adott fl. 6. Acc.

Item irja, hogy ezen kővágónak adott fl. 4. Acc.

Item azt is irja, hogy Acs Jakabnak tornyok hajazásátúl,[1] és sok helyeken való fódozástul adott fl. 3. Acc.

Item irja, hogy utolszor az kővágónak kész pénzt adott fl. 15 den. 50.

Item hol azt irja, hogy kőmivesnek az mész égetístül adott fl. 5. Acc. Másodszor fl. 2. Acc. Harmadszor adott fl. 2. Acc. Utolszor adott fl. 16. Acc.

Item, hol azt irja, hogy czaibertül[2] hatszáz sindel szeget vett. den. 26.

Item irja, hogy két száz lécz szöget vett. den. 24. Acc.

Az kit az vár szükségére elkőtött az beadott pénzbül, teszen fl. 631. den. 65.

Restál még nála az difficultással egyetemben fl. 94. den. 10.

Kit az vár szükségére elé kell adni Thassi János uramnak.

Ezen kivül is Bossniak Tamás uramnál vagyon fl. 40.

Melyet Liptó vármegye adott Kubinÿ Lászlóné asszonyomnak, Bosniak Tamás uram ő nagysága hagyásából.

Ez felvetett pénzbül főkapitány uramnál, vicekapitány uramnál, — Horvat Mihály uramnál és Thassi János uramnál vagyon, az ki náluk maradt fl. 191. den. 10.

Melyet az hely szükségére kell ő kegyelmeknek elé adni.

A Fülekhez való gratuitus labor pénznek számvítelit elvégezvén, kezdettünk Ujlakÿ Mihaly uramtul való számvitelhez, az város épületi felől, az kit Nógrád vármegyínek laboribus[3] kellett præstálni[4] az Füleki várashoz.

Anno 1610. és 1611. háromízben szolgáltatott Nógrád vármegye az Arany János járásában való palánk fának restantiájával egyetemben 2622.

[1] Betetőzéséről.

[2] «Czeugwart», németül hadiszer szertáros.

[3] Munkával.

[4] Teljesíteni.

EROGATIO.

Irja, hogy 1610. építtetett 594 karót az palánkon.

Item irja, hogy Thassi János uramnak az várban fiók[1] palánkot csinálni adott 200 karót.

Item az közép kapunak fölötte csináltatának egy vigyázó házat,[2] arra adott 50 karót.

Anno 1611 irja, hogy építtetett egy darab palánkot, melyre ment 600 karó.

Item az várbeli toronyhoz, alaphoz, mihez és egyéb szükségre adott karót két izben 157.

Item hidak alá adott gerendának 6 karót.

Item irja, hogy az porházhoz[3] adott 51 karót.

Item irja, hogy az falukon még restálna 49 karó.

Summa erogationis facit 1669.

Restál még Ujlaki uramnál 393.

Mely restantiák felül Ujlaki Mihály adott ujabban ilyen számot.

Irja, hogy Thassi János uramnak adott az hidak fódozására 25 karót.

De mivel az ország nem a hidakra rendelte azt a fát, hanem az helynek körülötte való épületire, ideo non acceptatur.

Irja azt is, hogy vicekapitány uram adatott Szabó Boldizsárnak és Sáraj Mátyásnak 2 szál karót. — Non acceptatur, mert nem disponálhatott volna abbul vice kapitány uram.

Item irja, hogy kapitány uram az fördőházhoz[4] 4 szál palánk karót adatott. Non acceptatur, mert nem oda rendölt az ország.

Item irja azt is, hogy vicekapitány uram adatott néminemő András deáknak 4 szál palánk karót. Kérje meg[5] ő kegyelme, ha odaadta, mert nem illett az országét annyira tíkozlani.

Item irja azt is, hogy az ittbenn való egyház épületire adott volna 32 szál palánk karót, az külső egyházhoz penig 2 szálat, mind a kettőhöz facit in toto[6] 34. Noha mind a két helyre az Isten tisztessígére adta ő kegyelme, de ez fa nem az egyházakhoz rendeltetett, azért nem acceptáltatnak, kérje elí ő kegyelme, hova tette.

Item irja, hogy az várkapitánynak épületkor egynehány szál karót adott állást csinálni belőle, de ő maga sem irja, mennyit, kivántatik

[1] Kisebb.
[2] Őrszobát.
[3] Lőporkamarához.
[4] A ház itt is szobának veendő.
[5] Kérje vissza.
[6] Kitesz összesen.

hogy azokat megmutassa, mivelhogy az épülethez csak addig volt szükséges, az míg az kőrakás el nem vígeződött, azután penig nem kellett.

Item irja, hogy vicekapitány uram az maga istállójának épületire 64 szál karót vétetett el.

Non acceptatur, mert az ország nem az vicekapitány istállójára rendölte azt a fát.

Item irja azt is, hogy mikor vicekapitány uram magának az felházat [1] csináltatta híre nékül sok fákat hordatott legyen el, de nem irja számát. Ujlaki uramnak ő kegyelmének arra vigyázásának kelletett volna lenni, minthogy ő kegyelme kezibe bizattatott volt az a fa, azért ő kegyelme kérje meg.

Item irja, hogy az kiket ide nem bocsátottak az palánk fával, mert Nógrádnak, Vácznak, Szécsénynek szintén az tövükbe laknak, azért még akkor az szolgabirák defalkáltak,[2] ki volt portio 16½, teszen 64 szál karót, melyet mi is hanlóképen defalkálunk.

Item irja azt is, hogy erre az munkára ő neki semmi fizetise nem volt, azért kér azon, hogy 74 szál karóját bevegyük szolgálatira, bevettük, ilyen okkal,[3] hogy az többit elíállassa.

Item vicekapitány uram mondja, hogy Petheő Tamás uram akaratjából, ki akkorbeli viceispán volt, vitt volna el 20 szálát az karónak, acceptatur ilyen okkal, hogy az többit elí állassa ő kegyelme, akiket elhordatott, noha még viceispan uram sem disponálhatott [4] volna felüle.

Item irja, hogy az kapu fölibe gerendáknak Thassi János uramnak adott 36 szál karót, melyet bevettünk.

Summa eszerint az kit az hely épületire kőtött Uÿlaki Mihály uram teszen 1862 szál karót.

Restál még Uilakÿ Mihály uramnál, akit jüvendő épületre elí kell adni, 200 szál palánk fa.

Ezeket elvégezvén, kezdtünk azoknak az veszekedíseknek eligazításához, azkiknek az Füleki vitézlő rend, Palatinus uram ő nagyságának az ott lakó nemes uraim ellen, és az nemes uraim is hasonlóképen az vitézlő rend ellen panaszlottanak.

De azokat mi semmiképen közöttök véghez nem vihetvén, minémő panaszokat írva beadtak minekünk mi in specie [5] nagyságodnak kezihez adjuk.

[1] Emeleten való szobát.
[2] Az elszámolásból törölték.
[3] Móddal.
[4] Rendelkezhetett.
[5] Eredetiben. (Nincsen meg.)

8. Julii mentünk Szécsénybe, és ugyanazon napon præsentáltuk[1] Palatinus uram ő nagysága levelit az egész seregnek, melyet nagy böcsülettel fogadtanak, és az végházat meglátogatván, az minekünk adatott instructio szerint rendeltünk száz szál palánk fát, egy fábul rótt bástyához, minthogy legszükségesebbnek arányoltuk[2] lenni.

És az ott való várasbelieket oda rendeltük, hogy segétsenek épéteni, ahol mi lehet tőlök.

Ami az csatázásrul való inquisitiót illeti penig, arrul csak olyan könnyű választot tettenek, mint az Fülekiek.

9. Julii mentünk Balassi Gyarmatba. És másod napon, úgy mint 10. Julii præsentáltuk Palatinus urunk ő nagysága levelit, az egész vitézlő rendnek, az kik otthon voltak, melyet nagy böcsületesen vévén, ily választ tettenek, hogy minden czikkelyben engedelmesek az Palatinus uram ő nagysága parancsolatjának, kivévén az inquisitiótúl. Melyre ők is oly választot tettenek, mint az Fülekiek.

Ezután az végházat megkerülvén, elég fogyatkozását találtuk, és rendeltük Zólyom vármegyét, hogy ők adjanak ezer szál palánk karót, és megfódozzák, ebben az esztendőben, mennyire lehet. És az ottvaló várost is odarendeltük hozzája, hogy segétsenek amivel lehetnek az véghelynek épületibe.

11. Julii mentünk Drégelypalánkban, és præsentáltuk ugyan azon nap az Palatinus urunk ő nagysága levelit, mind az egész vitézlő rend együtt lévén. Melyet nagy böcsületesen vevén, oly választot tettek, hogy készek az ő nagysága parancsolatjának engedni, minden punktáiban, mint az helynek épületi felől, mint penig az inquisitió felől, és maguk közül választván négy főembert, ugymint az porkolábot, Hunthi Demetert, Nagi Lukácsot, ő felsége gyalog vajdáját Mihál deákot, Pincze Györgyöt, Pethő Andrást, Szalkai Gergelyt,[3] hit szerint ezt üzenték az csatázók felül, hogy ők senkihez semmit nem tudnak, és hogy senki akaratjábul is jártak volna, avagy most járnának is, hanem azelőtt egy Nadj Gheczi nevő Taÿ[4] Mihálylyal járt, de mihelyt az kapitányok megtudta mindjárt kergettetni kezdte, és az is soha azúta ott az helyben nem volt.

És az épületnek mivoltát megteköntvén, elég romlottul láttuk az helyt, és találtunk kész karót, melyet még harmad vagy negyedíve Trencsén vármegye hordatott volt, azt elégségesnek arányozván lenni

[1] Bemutattuk.
[2] Véltük.
[3] A számítás hibás, négy helyett hat név van felsorolva.
[4] Tahy.

a mostani esztendőre való épületre, rendeltünk száz szekér vesszőt Hontvármegyíből, és ahoz elegendő munkást, akik azt felépétsék, mert kész vessző is volt, akiért Trencsén vármegye annak előtte megfizetett volt, száz szekérrel való.

Item eodem anno 14 Julii adtuk meg Nógrádba palatinus urunk ő nagysága levelit az vitézlő rendnek, az patens levéllel egyetemben. a helyt megjárván, oda semmit egyebet nem rendeltünk, hanem az mit annak elűtte oda rendeltek volt országúl,[1] meghagytuk, hogy az vár szükségére költsék, másüvé, haszontalan helyre ne vesztegessék.

Az mi az inquisitió dolgát illeti, elünkbe jüvén seregestül, azt mondták három vajdával, hogy ők arra az hitre, az mely hitre király urunknak megesküdtenek, készek megmondani, kik jártak onnan csatára, egyik Borbély Márton, másik Chatár Pál, Pap János, Chákvári András, Sárkeözÿ Mihály, ezeket tudják, hogy elmentenek volt, de hogy az kapitányok eszibe vette, és megakarván őket fogatni, elszöktenek, máig is oda vadnak, ők többet senkit annál nem tudnak.

Eodem anno 16 julii mentünk Váczra és adtuk meg az vicekapitánynak és az egész vitézlő népnek palatinus urunk ő nagysága levelit, és az patens levelet is, melyet megolvastatván, ily választot tettek, hogy értvén palatinus uram ő nagyságának nagy haragját afféle csatázókra, akiket tudtak, hogy szintén elmerültek volt benne, azokat maguk megfogdosták, úgymint Chákvári Pált, Patha Mártont, Pótthi Lukácsot, és törvény szerint meg is ölették őket.

Azért kérnek azon,[2] hogy ezzel immár ne bántsunk többeket, ha szintén volna valamely is, sőt palatinus uram ő nagyságának szóljunk mellettek, hogy immár ő nagysága is vegye el haragját rólok, ha ennek utánna valamelyet értenének[3] afélét maguk között, őmaguk megfogják és megbüntetik őket.

Kiknek sok szép kérésöket meghallgatván, elhalasztottuk az palatinus urunk ő nagyságával való szembelétünkig, hogy könyörögjünk ő nagyságának mellettek, ha őnagysága megenged nekik jó szóval, hol penig ő nagysága ugyan nem akarna mást egyebet, azután is kénytelenek leszünk, hogy inquiráljuk[4] őket.

Ennek utánna jártuk meg a helyt, és láttuk az helynek elég fogyatkozásit, melyre hagytuk meg, Jó Máté uramnak, mivel hogy az főkapitány otthon nem volt, hogy az ország rendelése szerint az

[1] Az ország határozata szerint.
[2] Arra.
[3] Tudnának.
[4] Megtartjuk a vizsgálatot velök szemben.

szigetréreá űzik,[1] és megépíttessék, az minemő fogyatkozások most az helyen vannak.

Eodem Anno 18. Julii mentünk Damosba és adtuk meg az palatinus urunk ő nagysága levelit az ott volt kapitánynak, mind az vitézlő renddel egyetemben, melyet megolvastatván, választottanak két főembert, ő felsége gyalog vajdáit, kiktül ezt üzenték, hogy ők készek az ő nagysága parancsolatiba mindenbe engedni.

És mi is az ő izenetökhöz képest proponáltuk nekik, hogy ő nagysága az csatázást kivánja, hogy inquiráljuk, hogy kik legyenek bontói az szent békességnek.

És annak utánna ehezképest azt üzenték, az csatázásnak inquisitiója felül, azon két vajdátúl, úgymint Szalaj Jánostúl és Szobi Mátyástúl, hogy ők arra az hitre, az mely hitre király urunk ő felségének megesküdtek, készek volnának megmondani, ha valakit tudnának, de ők senkit sem tudnak afélét, ki azzal a csatázással ílt volna. Ennek utánna az helyt megjárván, elég fogyatkozásit láttuk az helynek, és rendeltünk Nagyhont vármegyébül 12 száz szál palánkkarót, és ahoz elegendő vesszőt, és gyalogmivest, azkik azt felállassák,[2] és megtapossák. Ez időközbe, még Váczon létünkben, érkezik palatinus urunk ő nagysága parancsoló levele, melyben ő nagysága azt parancsolta volt, hogy 25 julii Trencsénbe minden vármegye követi, az kik innen az Dunán az Tátráig, compareáljanak az erdélyi hírhez képest. Mivelhogy az erdélyi fejedelem irt volt ő nagyságának Erdélynek segítsége felül, ahoz képest hogy mi mind a négyen viceispánok lévén az vármegyékben, sietséggel való gyűlést kelletett hirdetnünk, halasztottuk el még az három végháznak inquirálását, úgymint Ujvárnak,[3] Lévának és Szügynek, ily okkal, hogy ha Isten segétségébül ott az dolgot elvégezvén, azokban is elmegyünk, és azt is, amennyire tűlűnk lehet, elvégezzük.

Anno 1612. 15. Augusti mentünk be Ujvárba, Drasskovics uramot ő nagyságát otthon nem találtuk, hanem adtuk meg Kohári Péter uramnak, az ott való vicekapitánynak, mind az ott vitézlő renddel egyetemben az palatinus ő nagysága őkegyelmeknek szóló levelit mind az patens levéllel egyetemben, melyet megadván nagy böcsülettel vettenek, és úgy resolválták[4] magukat, hogy készek mindenben az ő nagysága parancsolatjának engedni, mint az helynek meglátogatásában, mint penig az inquisitio dolgaiban is, és egyebek-

[1] Serkentik.
[2] A karókat felállítsák.
[3] Érsekujvárnak.
[4] Határozták.

ben is, valami kévántatik országnak javára. Ezért másod nap vicekapitány uram megmutogatta mindenképen az helyt, mint és hol kévántatnék az hely építeni. De mivel hogy minekünk az volt instructiónkba, hogy ez esztendőben az mi nélkül nem lehetnének, csak olyat kellessék épétenünk, mi most az kasamátáknál egyéb elromlást nem láttunk, hanem azokat kelletett megépéteni egynehány helyen. Ezen kivül az kapukat kellett volna megcsináltatni, kikre immár fákat is kezdtek volt hordatni, de mink beszélvén vicekapitány uramnak, sokat is tanácskozván felőle, találtuk ezt rajta, hogy ez jelen való 1612. esztendőbeli gratuitus pénzzel, melyet Nyitra vármegye oda adott, avval bár csak az egyik kapu épéttessék most meg kűbül és téglából.

Az másikra, jövendőben Isten ismét reásegít, másszor azt is megépéttetni, mert ugyan így is, ha fábul csinálnák, nem kevés költség menne reája, de ha egyszer jól megcsinálják, nem leszen gondjuk annak utánna reá.

Ami az elmult 1610. és 1611. esztendőbeli nyitravármegyei gratuitus labor dolgát illeti, azt ők laboribus præstálják, és az árokban való palánkot csinálták meg volt, melyet hogy mindenestül fogva præstáltak, az pallért, kit az vármegye rendelt oda, Bogár Miklóst, azt behivattuk és ratiót [1] kivántunk tőle, hogy ha beszolgáltatta-e mind az két esztendőre, avagy nem, melyre ő úgy resolválta magát, hogy be, és ő számot is adott az vármegyéknek, mit hova tett benne, melyről elegendő quietantiáját [2] is producálta,[3] akit az vármegye adott neki.

Ez idő közbe irtunk vala az palatinus urunk ő nagysága instructiója mellett Pozsony vármegyének is, hogy az 1609 esztendőbeli gratuitus labor pénzrül, melyet Ujvárhoz kelletett szolgáltatniok, számot adjanak, de ő kegyelmeknek mi hozzánk követe nem érkezett, hanem annakutánna Amodé István uram, az viceispánjok irt nekünk egy levelet, melyben includálta[4] Gyűri Pál uramnak egy levelit, mely Gyüri Pál uram leveliben viszont volt beincludálva Kolonich uram ő nagysága quietantiájának csak az pariája,[5] hogy ő kegyelme Kolonich uram ő nagysága kezibe szolgáltatta legyen, de mihozzánk ő kegyelmek sem az Kolonich uram ő nagysága in specie való[6] quietantiáját, sem pedig az vármegye testimoniálissát nem küldötte. És mi is erről se jót, se gonoszt

[1] Elszámolást.
[2] Nyugtáját.
[3] Bemutatta.
[4] Mellékelte.
[5] Másolata.
[6] Eredetiben.

nem tudtunk végezni. Mi, az mi részünk szerint kérettük, de erővel semmit el nem vehettünk tőlük. Ezeket, Isten velünk lévén,[1] elvégezvén, kezdettünk az inquisitióhoz, melyet az egész vitézlő rend nagy jóakarattal egybegyülvén, ily választ tettenek, hogy készek kikeresni maguk között, adtanak ilyen reversálist[2] maguk felül, melyet in specie beadtunk Nagyságodnak és Kegyelmeteknek.

Eodem anno 17. augusti mentünk Szűgybe, megadván ott az ő nagysága palatinus urunk levelit, az ott való főkapitánynak, mind az egész vitézlő renddel egyetemben, és az patens levelet is, melyet palatinus uram adott volt, kik megolvastatván előttük, tettek ilyen választot, hogy ők ő nagyságának minden dologban engedelmesek, csakhogy könyörögnek azon ő nagyságának, hogy ő nagysága elégedjék meg immár az büntetéssel, az kiket immár megbüntettenek. Ennek utánreá felelnek,[3] hogy soha afféle embert aki affélében elegyítenék magokat, nem szenvednek maguk között, hanem kikeresik és megbüntetik őket, kiknek kérésöket mi meghallván az ő nagyságához való mentünkig az inquisitiót differáltuk,[4] azt mondván nekik, hogy ha ő nagysága mást nem akar egyebet, kénytelenek leszünk visszajönni, és az inquisitiót véghez vinni. Annak utánna jártuk meg az helyt, láttuk az folyosónak, az tapasztásnak, és az egy felül való árkának is fogyatkozását, de mivel hogy az egy esztendőbe az hozzá rendeltetett község azt nem supportálhatta[5] volna, legszükségesbnek találtuk az ároknak megásását és az tapasztnak való megujitását, kit meg is hagytunk, hogy megcsinálja Esztergam vármegye, ott nem kelletett semmi számvítel.

Eodem anno die 18[6] mentünk Lévára, és ott is Spáczaÿ Péter uramnak az ott való kapitánynak mind az vitézlő renddel egyetemben palatinus urunk ő nagysága levelit, mind az pátens levéllel egyetemben, melyet megolvastatván, egymás között, ő kegyelmek ily választ tettek, hogy készek ő nagysága parancsolatjának mindenek beengedni, ehezképest jártuk meg az várat, ki némettel rakva,[7] és oztán a várost is, kihez elég épölet kivántatnék, de minthogy nem volt honnan rendölnünk, az mint az instructiónk tartotta, csak az ki nélkül nem lehet az dolog, olyat épéttessünk. Azért, mert mi szintén olyan romlást nem találtunk rajta, aki nélkül nem lehetett

[1] Isten segítségével.
[2] Kötelezvényt.
[3] Felelősséget vállalnak.
[4] Halasztottuk.
[5] Birta volna el.
[6] Augusti tollban maradt.
[7] Német helyőrség van benne.

volna. Ezeket elvégezvén kezdettünk az inquisitióhoz, kirül ők reversálist adtak, melyet in specie nagyságtoknak és kegyelmeteknek beadunk.

Kelt Léva 20 die Augusti anno 1612.

Emericus Lipthaÿ vicecomes comitatus Barsiensis, s. k. Zthrucz Ferencz Neográd vármegye viceispánja, s. k. Benedictus Giürkÿ vicecomes Zoliensis s. k., Bakó Ferencz, s. k.

Négy gyürüs pecsét.

Ennek mellékletei.

I.

Anno 1612. 16 Aug.

Palatinus urunk ő nagysága parancsolatjából jövén ide teljes instructióval az nemes és vitézlő Lipthaÿ Imre uram, Gyeörkÿ Benedek uram, Strucz Ferencz uram, és Bakó Ferencz uram Bars, Hont, Nógrád, Zólyom vármegyének viczeispánjok, az ő kegyelmeknek palatinus urunk ő nagysága adatott instructiójából. Mi mind lovas, gyalog renden való vitézlő nép, itt Uÿvárban lakozók, azon hittel'[1] való kötelességgel melylyel ő felségéhez vagyunk kapcsolva, és hazánkhoz, hogy mi senkit többet itt nem tudunk, az ki az török ellen innen csatázott volna az szent békesség ellen, se kapitányának hirével, se azon kivül, hanem hogy a fűre az itt való vitézlő népet kibocsátták,[2] az rendelés szerént, akkor lopva, se kapitányok, se hadnagyok hirével mentek oda az csatára, kik közül ki elveszett, ki most is bujdosásban vagyon, azkit vicekapitány uram megtudván, mindenütt fogatni hagyta őket, ugymint ez megnevezett személyeket.

Kapitány urunk ő nagysága szeribül.

Varjas István equ.[3] 2.

Pálffy János uram, ő nagysága szeribül.

Szeogenÿ[4] Mihály equ. 2.

Bakÿ Gáspár equ. 2.

Pogranj uram seregibül.

Sárközÿ Demeter equ. 1.

Hat gyürüs pecsét.

Mÿ fejenként Ujvári lovas és gyalog szolgái ő felségének.

---

[1] Esküvel.

[2] A lovak legeltetésére.

[3] Ló.

[4] Szögyényi.

II.

Anno 1612 die 19. Augusti. Mi Lévai vitézlő lovas, gyalog sereg. Valljuk az mi levelünknek rendiben, hogy mivel palatinus uram ő nagysága parancsolatjából jüttenek ide teljes instructióval az nemes és vitézlő Liptay Imre, Giürki Benedek, Strucz Ferencz, Bakó Ferencz uraimék, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom vármegyéknek viceispánjok, az ő kegyelmek adatott instructiójával, mi mind lovas, gyalog renden való vitézlő nép, itt Léván lakozók, azon hittel való kötelességgel, az melylyel ő felségének vagyunk kapcsolva, és hazánknak, valljuk, hogy itt senkit többet nem tudunk, aki a török ellen csatázott volna, a szent békesség ellen, se kapitányok hirével, se azon kivül, hanem hogy a fűre az itt való népet kibocsátták a rendelése szerint, akkor Budaÿ Pál nevű legény, ott Léván lakozó, ki ő felsege fizetésén nincsen,[1] volt oly ember, ki előtt ő maga mondotta, hogy ....[2] ment volt egyszer csatára, de hogy akkor is futva szaladott. Ezen kivül annak előtte való esztendőben, az kik kapitányok és hadnagyok hire nélkül csatáztanak volna, azok még Rácz Abrahámmal elmentenek tavaly szökve: úgymint Ferenczÿ Márton, Szabó Miklós, Bak János, Koszja György, Nagy György, azok közül penig kik megholtanak, kik pediglen mostanában is-búdosásban vadnak, és ha valahol kaphatván őket, mindenütt fogatni hagyta kapitány uram őket, az felül megírt szemíleket, attul fogván peniglen mi senkit nem tudjuk, mi közőlünk, hogy csatázott volna se nyilván, se titkon.

Négy gyűrűs pecsét.

Az mind felül meg vagyon írva lovas és gyalog személyék.

*

Országos Levéltár. A Thurzó-család levelezése. 11 csomó, 1. szám.

Dr. Kárffy Ödön.

[1] Nem rendes zsoldos katona. [2] Olvashatatlan szó.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Kassa város Edictoma 1644-ből.

Minthogy mindenekben, kiválképpen az szállott várakban s helyekben is megkivántatik az egyesség, mely egyesség *militaris disciplina* nélkül sohasem meg nem maradhat, sem semmi dolog jól végben sem mehet, annakokáért kívántatik, hogy minden rendek, kiválképpen ez alólmegirt *edictomot* megtartsák.

1. Hogy mindendenek előtte az isteni szolgálat után valamit generális és bíró uramék parancsolnak, ahoz szabván magokat, hiven járjanak el is abban, engedelmességeket mutatván.

2. Valakinek hol helyt mutatnak avagy élet avagy halál, minden helyet megállja, *ez lévén feje az vitézségnek;* sőt az ki helyét jól meg nem állja, meghaljon érette.

3. Senki semmi névvel nevezendő háborúságra okot se ne adjon, se ne kövessen; hanem ha kinek mi bántása lenne valakitől, előttejáróitól várjon feje vesztése alatt.

4. Vért senki haragból ne tegye feje vesztése alatt.

5. Városunk és lakosira nézendő ártalmas dolgok felől senki semmi titkot ne tegyen, sem idegen személyeket meg ne hallgasson, se levelét senkinek meg ne olvassa s annál inkább választ ne tegyen előttejárója, ő nagysága részéről locumtenens uram a mi kegyelmes urunk præsidiáriusi kívül penig bíró hive nélkül élete vesztése alatt.

6. Senki az officirok közül mások tisztiben magát ne egyelítse kemény büntetés alatt.

7. Semmi szóra az fokokról, bástyákról szót ki ne adjon ellenségünknek maga veszedelme alatt.

8. Magától sehová ne járjon senki, éjtszaka hír nélkül, lámpás avagy szövétnek nélkül kemény büntetés alatt. Mert ha ugy találják, hogy lámpása vagy szövétneke nem leszen, az város emberi ha találják az magok fogságában tévén, reggel előttejárója kezében adják; hasonlóképpen az ő nagysága præsidiáriuisi régi végezés szerint.

9. Az fokokon hivatalja nélkül ne járjon senki az szokott istrása-mestereken és tisztviselőkön kivül élete veszedelme alatt.

10. Az kapun senki semmi háborúságra okot ne adjon, az kis bejövők-menők porkolábok és hadnagyok tilalma ellen közel az kapuhoz sem lovon, sem gyalog ne menjen kemény büntetés alatt.

11. Az porkolábok egyik-egyik kapun s másik másikán legyen éjjel úgy mint nappal; az szükségnek idején ott is háljon.

12. Az kapun senki hír nélkül sem ki, sem be ne menjen; az ki penig idegenek közül bejön, az porkolábok mindeneket az locumtenenshez s onnét az bíróhoz vigyék s addig szállásokra se bocsássák kemény büntetés alatt.

13. Az strázamester minden éjtszaka kétszer járja meg az strázákat szokása szerint, hogy semmi szüneti ne legyen az vigyázásoknak.

14. Az hadnagyok hasonlóképpen minden éjtszaka az strázamester járása után egyik egyszer, másik másszor kerülje az strázákat.

15. Az melyik kapu nyitva leszen, soha egy óráig se legyen porkoláb és hadnagy nélkül életek és tisztek elvesztése alatt.

16. Az két rend, ugymint az ő nagysága præsidiáriusi és az városi rend egymás becsületét ugy adja meg, hogy sem egyike, sem másika meg ne háborítsa becsületében egymást élete veszedelme alatt.

17. Ha valami fogyatkozást látnak az szükségnek idején az locumtenensek, az városi civilis jurisdictiójának præjudiciumja kívül, hanem quoad militaria et defensione civitatis, ugymint fokokra és bástyákra rendeltetett vitézlő rendeknek, szabadon parancsoljanak. Viszont hasonlóképpen az városi tisztviselők is, ha mi olyan szükséget látnak, parancsolhassanak az præsidiáriusoknak. Az kik ez két fél között szótfogadatlanoknak találtatnak, érdemes büntetéssel ki-ki competens birája által megbüntetődjék, minthogy az ő Nagysága hívségének megfelelésében jár, az hittel való kötelesség nem mást kiván ezkívül.

18. Senki locumtenens és bíró uramék híre nélkül se titkon, se nyílván gyülekezetet ne tegyen, sőt ha ki oda ellenkezőben megyen is, senki hír nélkül se hitre, sem másképpen az ellenséggel ne beszéljen élete veszedelme alatt.

19. Minden rendbelieknek szemek és fülök legyen és ha valami oly dolgot hallnak, látnak és érzenek vagy az mi kegyelmes Urunk Fejedelmünk méltósága, becsülete és igaz hivei ellen vagy az nemes és becsületes királyi városnak, Kassának és benne lakosinak ellenek akárkitől is személyválogatás nélkül, azt semmi okon el ne titkolják, hanem igazán és híven megjelentsék az magistratusoknak, ki ha az ellen cselekednék, élete foggyon el érette.

20. Ha mástól vagy az ellenségtől vagy más publica personától levelet hoznak, vagy az locumtenens vagy bíró uramék kezéhez vigyék.

21. Mind az városbeli s mind ő nagysága számára való porkolábok az kapukon háljanak.

22. Az pattantyúsok ki-ki maga helyét tudja s bástyára menjen; ha ott nem találtatnak, nagy büntetés éri őket.

23. Az munkának idején parancsolat nélkül se asszonyember, se gyermek az bástyákon ne járjon, az utczán se sétáljon.

24. Minden bástyára rendelt officier mind estve, mind reggel reáérkezhetvén, locumtenens uramhoz, mind bíró uramhoz jőjjön ordinantiáért s egy értelemben adassék ki az ordinantia régi szokás szerint.

25. Mivel penig mostan az mi kegyelmes urunknak három rendbeli gyalogja vagyon itt, *magyar*, *székely* és *német muskatérosok*, kiket az mi kegyelmes Urunk, Fejedelmünk az nemes királyi városnak, Kassának bizonyos ideig oltalmára küldött ide, ezek is az több præsidiariusokkal és városbeliekkel minden jóra való dologban egyet értsenek és egy szívvel-lélekkel fejek fennállósáig igaz hívséggel szolgáljanak az mi kegyelmes Urunknak és az nemes királyi városnak, ezenfelül való dolgok az *edictomban*, azokat is minden részeiben szintén ugy illetik és concernálják, ahhoz is tartsák magokat azon büntetések alatt.

26. Minden háznál elegendő víz legyen kádakban, az tűzre vigyázzanak.

27. Az városbeli lovas az toronybeli dobhoz hallgasson, így az gyalogság is az magok dobjához, éjjel-nappal nyergelve lévén az lovok, felüljenek, az locumtenens népe hallgasson az trombitáshoz.

28. Az nappali szükség kívül való lövésekért megpálczáztassék, az éjtszakaiért meghaljon.

29. Egy értelemmel szorgalmatos vígyázásban legyen minden ember s szót fogadjon, ha buját, büntetését nem akarja venni.

30. Az kapuknak nyitása, zárlása világos időben legyen és minek előtte az öreg kaput megnyitnák, az kis kapun egy *tizedalja* kész fegyverrel, feltekert puskákkal kimenvén, megnézze az kapuk táját, úgy eresztessék le az derékkapu; megnyitatván az kapuk, az leshelyeket, kerteket és hóstátokat megjárják.

31. Ha valami tűz támad, senki statióját el ne hagyja, sem kapodásra ne siessen; az többi penig ő Nagysága s locumtenens uram præsidiariusi közül az ő Nagysága háza eleiben, az városi rend az tűz oltásra siessen. Valaki penig kapdosásban s ragadozásban találtatik, megfogatatván, törvény szerint haljon meg.

(Kassa város 1644-ik évbeli jegyzőkönyvéből.)

Kemény Lajos.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

XIX. évfolyam. 1918. Január—Április.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ
M. K. HONVÉDALEZREDES
Budapest, VIII., Ludoviceum-u. 4.

1—2. füzet.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Budapest, 1918. Franklin-Társulat nyomdája.

A ***Magyar Tudományos Akadémia*** *1910. évben a magyar hadi történelem művelésére felállította kebelében a hadtörténelmi bizottságot, mely* ***a m. kir. honvédelmi kormány által is támogatva,*** *első feladatának tartotta ujból megindítani az 1898 óta szünetelő* ***Hadtörténelmi Közlemények****-et.*

E folyóirat előző évfolyamainak gazdag tartalmával hazai történetirásunkban uj irányt jelölt meg, hézagot töltött be, hozzájárult tisztikarunk tudományos képzéséhez és a szakkörökön kivül a közönségben is felköltötte és megnövelte a ***magyar hadtörténelem iránti érdeklődést.***

Ujabb erőktől is támogatva, ujabb kutatások eredményeitől lelkesítve igyekszik folyóiratunk nemzeti nagy harczaink széleskörü ismeretére vezetni. ***A magyar hadi történetirás ápolását*** *és fejlesztését, különösen pedig a hadtörténelem iránti érdeklődés ébren tartását czélozván, eredeti forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi tárgyú értekezéseket s más a hadtörténelemre vonatkozó kútfőket ismertet, hadtörténelmi eseményeknek, eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy már ismert és nyomtatott források tanulmányozásán alapuló katonai szakszerü földolgozásait s ide vonatkozó tanulmányokat közöl. Nagy súlyt helyez tárgyi hadtörténelmi emlékeinkre, ismertet és közöl tanulmányokat és leirásokat váraink ról, régi hadfelszerelésünkről és csataképekről. Arra törekszik, hogy a kétségtelen hiteles adatok gondos földolgozásban, nem csupán a szakférfiak, hanem a nagyközönség által is élvezhető vonzó előadásban közöltessenek.*

Hogy folyóiratunk e feladatát sikeresen megoldhassa, hogy az ***önálló magyar katonai irodalom*** *megalapozásában részt vegyen, a bizottság a* ***legjelesebb történészek és magyar katonai irók*** *közreműködését biztosította, kik lelkesedve veszik fel a tollat, hogy a* ***magyar nemzet hadtörténelmének*** *létesítéséhez munkálataikkal hozzájáruljanak. A közönséget pedig arra kéri, hogy a vállalat pártolása által őt törekvéseiben támogassa, dicső és diadalmas harczok, de szenvedésekben is egyaránt gazdag hadi multunk emléke hadd menjen át a nemzet köztudatába, hadd merítsen abból okulást és erőt a jövő küzdelmeire, — mert hiszen a multon épül fel minden jövendő.*

A folyóirat évenként január, április, julius és október havában jelenik meg.

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára ***10 korona.***

A cs. és k. közös hadsereg, valamint a m. k. honvédség zászlósai, tisztjei és tisztviselői 5 K kedvezményes áron kapják a folyóirat egy-egy évfolyamát.

Az előfizetési pénzek, nemkülönben ***a reklamacziók a Szerkesztőhöz*** *(VIII., Ludoviceum-utcza 4. sz.) küldendők, illetőleg intézendők.*

József főherczeg — bizottsági elnök.

Dr. Szendrei János — bizottsági előadó.

Lakásváltoztatások bejelentését kérjük.

0 873

XIX. évfolyam. 1918. Julius—Október.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ
M. K. HONVÉDALEZREDES
Budapest, VIII., Ludoviceum-u. 4.

3—4. füzet.

POLLAK ZS

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Budapest, 1918. Franklin-Társulat nyomdája.

A ***Magyar Tudományos Akadémia*** *1910. évben a magyar hadi történelem művelésére felállította kebelében a hadtörténelmi bizottságot, mely* ***a m. kir. honvédelmi kormány által is támogatva,*** *első feladatának tartotta ujból megindítani az 1898 óta szünetelő* ***Hadtörténelmi Közlemények****-et.*

E folyóirat előző évfolyamainak gazdag tartalmával hazai történetirásunkban uj irányt jelölt meg, hézagot töltött be, hozzájárult tisztikarunk tudományos képzéséhez és a szakkörökön kivül a közönségben is felköltötte és megnövelte a ***magyar hadtörténelem iránti érdeklődést.***

Ujabb erőktől is támogatva, ujabb kutatások eredményeivel lelkesítve igyekszik folyóiratunk nemzeti nagy harczaink széleskörü ismeretére vezetni. ***A magyar hadi történetirás ápolását*** *és fejlesztését, különösen pedig a hadtörténelem iránti érdeklődés ébren tartását czélozván, eredeti forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi tárgyú értekezéseket s más a hadtörténelemre vonatkozó kútfőket ismertet, hadtörténelmi eseményeknek, eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy már ismert és nyomtatott források tanulmányozásán alapuló katonai szakszerü földolgozásait s ide vonatkozó tanulmányokat közöl. Nagy súlyt helyez tárgyi hadtörténelmi emlékeinkre, ismertet és közöl tanulmányokat és leirásokat várainkról, régi hadfelszerelésünkről és csataképekről. Arra törekszik, hogy kétségtelen hiteles adatok gondos földolgozásban, nem csupán a szakférfiak, hanem a nagyközönség által is élvezhető vonzó előadásban közöltessenek.*

Hogy folyóiratunk e feladatát sikeresen megoldhassa, hogy az ***önálló magyar katonai irodalom*** *megalapozásában részt vegyen, a bizottság a* ***legjelesebb történészek és magyar katonai irók*** *közreműködését biztosította, kik lelkesedve veszik fel a tollat, hogy a* ***magyar nemzet hadtörténelmének*** *létesítéséhez munkálataikkal hozzájáruljanak. A közönséget pedig arra kéri, hogy a vállalat pártolása által őt törekvéseiben támogassa, dicső és diadalmas harczok, de szenvedésekben is egyaránt gazdag hadi multunk emléke hadd menjen át a nemzet köztudatába, hadd merítsen abból okulást és erőt a jövő küzdelmeire, — mert hiszen a multon épül fel minden jövendő.*

A folyóirat évenként január, április, julius és október havában jelenik meg.

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára ***10 korona.***

A cs. és k. közös hadsereg, valamint a m. k. honvédség zászlósai, tisztjei és tisztviselői 5 K kedvezményes áron kapják a folyóirat egy-egy évfolyamát.

Az előfizetési pénzek, nemkülönben ***a reklamacziók a Szerkesztőhöz*** *(VIII., Ludoviceum-utcza 4. sz.) küldendők, illetőleg intézendők.*

József főherczeg — bizottsági elnök.

Dr. Szendrei János — bizottsági előadó.

Lakásváltoztatások bejelentését kérjük.

XXII. évfolyam. 1919–1921.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ
EZREDES

Budapest, VIII., Ludoviceum-u. 4.

ADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Budapest, 1921. Franklin-Társulat nyomdája.

A ***Magyar Tudományos Akadémia*** *1910. évben a magyar hadi történelem művelésére felállította* ***kebelében*** *a hadtörténelmi bizottságot, mely* ***a m. kir. honvédelmi kormány által is támogatva,*** *első feladatának tartotta ujból megindítani az 1898 óta szünetelő* ***Hadtörténelmi Közleményeket.***

E folyóirat előző évfolyamainak gazdag tartalmával hazai történetirásunkban uj irányt jelölt meg, hézagot töltött be, hozzájárult tisztikarunk tudományos képzéséhez és a szakkörökön kivül a közönségben is felköltötte és megnövelte a ***magyar hadtörténelem iránti érdeklődést.***

Ujabb erőktől is támogatva, ujabb kutatások eredményeitől lelkesítve igyekszik folyóiratunk nemzeti nagy harczaink széleskörü ismeretére vezetni. ***A magyar hadi történetirás ápolását*** *és fejlesztését, különösen pedig a hadtörténelem iránti érdeklődés ébren tartását czélozván, eredeti forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi tárgyú értekezéseket s más a hadtörténelemre vonatkozó kútfőket ismertet, hadtörténelmi eseményeknek, eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy már ismert és nyomtatott források tanulmányozásán alapuló katonai szakszerü földolgozásait s ide vonatkozó tanulmányokat közöl. Nagy súlyt helyez tárgyi hadtörténelmi emlékeinkre, ismertet és közöl tanulmányokat és leirásokat váraink ról, régi hadfelszerelésünkről és csataképekről. Arra törekszik, hogy kétségtelen hiteles adatok gondos földolgozásban, nem csupán a szakférfiak, hanem a nagyközönség által is élvezhető vonzó előadásban közöltessenek.*

Hogy folyóiratunk e feladatát sikeresen megoldhassa, a bizottság a ***legjelesebb történészek és magyar katonai irók*** *közreműködését biztosította, kik lelkesedve veszik fel a tollat, hogy a* ***magyar nemzet hadtörténelmének*** *létesítéséhez munkálataikkal hozzájáruljanak. A közönséget pedig arra kéri, hogy a vállalat pártolása által őt törekvéseiben támogassa, dicső és diadalmas harczok, de szenvedésekben is egyaránt gazdag hadi multunk emléke hadd menjen át a nemzet köztudatába, hadd merítsen abból okulást és erőt a jövő küzdelmeire, — mert hiszen a multon épül fel minden jövendő.*

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára 10 korona.

Jelen, 1919—1921-i egyesitett évfolyam ára 30 kor.

Az előfizetési pénzeket, nemkülönben ***a reklamacziókat a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához*** *(Akadémia-utcza 2. sz.) kell küldeni, illetőleg intézni.*

József főherczeg tábornagy,
bizottsági elnök.

Dr. Szendrei János,
bizottsági előadó.

Lakásváltoztatások bejelentését kérjük.